

БЕРНАРД ШОУ

АНДРОКЛ І ЛЕВ
—
МАЙОР БАРБАРА
—
ЛІКАРЕВА ДИЛЕМА

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1931 КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання
включено в Літопис українського
Друку Львівському репертуару
та Інші Позачергові Української
Вісничої Палати.

АНДРОКЛ І ЛЕВ

П'ЄСА НА 2 ДІЇ

Переклали М. Овруцька та І. Свет

ПРОЛОГ

Вступ: лісові звуки, рик левів, християнські гімни віддаля.

Стежка в гущавині. Рик лева, жалісний, страдницький рик долинає в гущавини. Він наближається. Лев, шкутильгаючи на трьох лапах, з'являється в гущавини, підводячи передню лапу, що в ній стримить величезна скалка. Він сідає й розглядає її. Він лиже її. Трусить лапою.

Намагається вийняти скалку, дряпаючи землю, й завдає собі ще більших страждань. Він жалісно вив. Знову лиже лапу. Сльози капають йому з очей.

Ледве шкутильгаючи, він сходить зі стежки й лягає під деревами, знемагаючи з болю. Глибоко відхаючи, подібно до звуку тромбону, він засипає.

Андрокл і його дружина Мегера йдуть стежною. Він маленький, худий, чудний чоловічок віком від 30 до 55 років. У нього рудувате волосся, водяві, лагідні блакитні очі, чутливі ніздрі й досить показне чоло, але інших привабливих рис не має. Його руки, ноги й спина жилаві, але мають вигляд зморщених і висхлих. Він несе великий клунок, сам убого вбраний і виглядає на втомленого й голодного. Його жінка досить вродлива, розпещена, неохайна, гладка жінка в розквіті життя. Вона не має чого нести й спирається на товсту палицю.

Мегера (раптово кидаючи палицю). Я не зроблю й кроку далі.

Андрокл (втомлено упрощуючи). Не повторюй цього, любя. Яка рація зупинитися що дві милі й казати, що ти далі не підеш? Ми маємо дійти найближчого села, поки знайде ніч. В цьому лісі є дикі звірі: кажуть, леви.

Мегера. Я не вірю жадному слову. Ти завжди страхаєш мене дикими звірами, щоб присилувати йти до нестями, тоді як я ледве тягну ноги. Ми ще не зустріли й одного лева.

Андрокл. Хіба, любя, ти бажала б такої зустрічі?

Мегера (стягаючи клунок з його плечей). Брутальна тварюко! Тобі байдуже до того, що я втомилася й що зі мною буде (кидає клунок на землю), ти завжди думаєш тільки про себе. Про себе! Про себе! Про себе! Завжди про себе! (Сідає на клунок).

Андрокл (сідає сумно на землю, спираючися ліктями на коліна й похнюпивши голову). Нам усім доводиться іноді думати про себе, любя.

Мегера. Чоловік час од часу повинен подумати про свою жінку.

Андрокл. Він не завжди може цього уникнути, любя. Ти силуєш мене чимало думати про тебе. Але я тобі цим не докоряю.

Мегера. Докоряти мені! Це вже годі. Хіба це моя провина, що я заміжєм за тобою?

Андрокл. Ні, люба, це моя провина.

Мегера. Дуже чемно з твого боку казати це мені. Хіба ти не щасливий зі мною?

Андрокл. Я не скаржуся, моє кохання.

Мегера. Як тобі себе самого не соромно?

Андрокл. Соромно, моя люба.

Мегера. Аніяк, ти пишашся.

Андрокл. Чим, голубонько?

Мегера. Усім. Тим, що робиш з мене рабиню, а з себе по-сміховище. Це нечесно. Ти своїм лагідним поводженням утворюєш мені славу непокірливої, а розмовляєш так, ніби й масло не розтає в тебе в роті. І тільки тому, що я маю вигляд міцної, дужої жінки, тому, що я добротлива й трохи запальна, і тому, що ти завжди штовхаєш мене на вчинки, що в них я потім каюся, люди кажуть: „Бідолаха, як йому допікає жінка!“ О, коли б вони тільки знали! А ти гадаєш, що я не знаю? Я знаю, знаю (кричить), знаю!

Андрокл. Так, моя люба, ти знаєш.

Мегера. То чому ж ти не обходишся зі мною, як належить, і не поводиш себе, як добрий чоловік?

Андрокл. Що я можу зробити, люба?

Мегера. Що ти можеш зробити? Ти можеш вернутися до своїх обов'язків, вернутися до своєї оселі й до своїх друзів і принести жертву богам, як це роблять усі пристойні люди, щоб не бути вигнанцем із своєї оселі, із своєї батьківщини, як брудний нікчемний блюзнір-атеїст.

Андрокл. Я не атеїст, люба. Я — християнин.

Мегера. Хіба це не те саме, тільки ще вдсятеро гірше? Всім відомо, що християни нижчі з найнижчих.

Андрокл. Точнісінько, як ми, люба.

Мегера. Кажі за себе, але не смій рівняти мене до простого люду. Мій батько мав власну корчму, і сумний для мене був той день, коли ти зайшов до нас уперше випити.

Андрокл. Признатися, я мав нахил до напоїв, але зрікся їх, ставши християнином.

Мегера. Краще вже було б лишатися п'яницею. Я можу дарувати чоловікові прихильність до напоїв. Це цілком природно. І я не відкидаю, що сама іноді не від того, щоб випити. Чого я не можу стерпіти, це твоєї прихильності до християнства. І що ще гірше, це пристрасть до тварин. Як може жінка тримати свою хату чистою, коли ти приносиш туди всяку бродячу кішку, всяку заблуду-дворняку, всяку криву качку з околиці! Ти позбавляв мене шматка хліба, щоб нагодувати їх. Ти знаєш, що робив це, не думай заперечувати!

Андрокл. Тільки тоді, коли вони були голодні, а ти надто ситішала, люба.

Мегера. Так, ображай, мене, ображай! (Підводиться). Я далі не терпітиму. Ти міг годинами сидіти й розмовляти з цими тварюками, тоді як для мене ти не знаходив слів...

Андрокл. Вони ніколи не сперечалися, голубонько. (Він підводиться й бере на плечі клунок).

Мегера. Якщо ти любиш звірів над власну жінку, то можеш жити з ними тут у хашах. Вони мені докучили так само, як і ти. Я повертаюся. Я йду додому.

Андрокл (заступаючи їй стежку). Ні, голубонько, не роби цього. Ми не можемо повернутися. Ми все спродали. Ми померли б з голоду, мене відправили б до Риму й кинули б левам.

Мегера. Так тобі й треба. Хай левам буде така втіха. (Вищить). Чи підеш ти з мого шляху, чи пустиш мене додому?

Андрокл. Ні, любя.

Мегера. Тоді я сама прокладу собі дорогу, і коли мене пошматують дикі звіри, ти зрозумієш, яку жінку втратив. (Вона кидається в гущавину й натрапляє на лева, що спить). О, Анді, Анді! (Вона, хитаючися, відступає й падає в обійми Андроклової, який, не витримавши її ваги, падає на клунок).

Андрокл (вилазить з-під неї, поплескуючи її по руках у великому зворушенні). Що сталося, моя бідненька, моя любя крихотко? У чому справа? (Підводить їй голову. Знімівши з переляку, вона вказує туди, де спить лев. Він обережно підкрадається до того місця. Вона ледве підводиться і, хитаючися, йде за ним).

Мегера. Не треба, Анді. Ти загинеш, вернися! (Лев протяжливо хропе. Андрокл бачить лева й, відсахнувшись, зомліває в обіймах Мегери, яка падає на клунок. Вони котяться в різні боки й, лежачи, з жахом дивляться одне на одного. Чути грізне рикання лева в гущавині).

Андрокл. Ти бачила? Лев!

Мегера (розпачливо). Його послали боги, щоб покарати нас за те, що ти християнин. Забери мене відсіль, Анді! Рятуй мене!

Андрокл (підводячись). Меггі! Ти маєш єдину можливість врятуватися. Йому потрібно буде хвилин із 20, щоб з'їсти мене. Я досить жилавий і сутугуватий, а щоб утекти, тобі потрібно менше часу.

Мегера. О, не кажи, що він може з'їсти. (Лев підводиться, грізно рикаючи й шкутильгає, простуючи до них). О! (непритомні).

Андрокл (тремтить, але лишається між левом і Мегерою). „Не наближайтеся до моєї жінки! Чуєте? (Лев рикає, Андрокл так тремтить, що ледве тримається на ногах). Меггі, тікай, тікай, що є сили! Якщо я відведу очі від нього, все пропало. (Лев підводить поранену лапу й жалісно помахує нею перед Андроклом). О, він кульгавий. Бідний малий! Він має скалку в лапі. Величезна скалка. (Повен співчуття). О, бідолашний! Ми маємо величезну скалку в бідній лапці. Може вона завдає нам стільки страждань, що ми не можемо з'їсти славного маленького християнина на сніданок?.. Славний маленький християнин зробить це для нас, витягне скалку з нашої лапки. О, тоді ми з'їмо славного маленького християнина і його славну велику ніжну жіноньку.

(Лев відповідає стогоном, що повний співчуття до самого себе). Так, так, так, так, так. Ну, ну... (Бере лапу до рук). Ми не повинні кусатися й дряпатися, навіть коли нам трохи поболить. Тепер зробимо оксамитові лапки! Добре. (Він намагається обережно витягти скалку. Лев, гнівно рикаючи від болю, відсмикує свою лапу так гостро, що Андрокл падає горілиць). Спокійніше! О, невже ж поганий жорстокий маленький християнин заподіяв біль пораненій лапці? (Лев рикає, стверджуючи, але вибачливо). Ну, ще раз легенько потягнути й годі. Тільки один, один разочок. І тоді ми будемо щасливі назавжди. (Він ізнову тягне скалку. Лев рикає й загрозово кладе щелепами). О, не треба лякати нашого доброго лікаря, нашу люблячу ненечку. Це зовсім не боляче, ані кришечки. Ще разочок. Тільки, щоб довести, що мужній великий лев уміє терпіти біль не так, як маленький плаксієв-християнин. Ух! (Колючка виходить назверх. Лев рикає від болю й дико трясє лапою). Ось вона! (Показує колючку). Ось вона й вийшла. Тепер полижемо лапку, щоб усунути прикре роздратовання. Ось так! (Він лиже свою руку. Лев, стверджуючи, хитає головою й дбайливо лиже свою лапу). Розумний маленький лев! Він розуміє свого дорогого старого друга Анді Ванді. (Лев лиже йому обличчя). Так, поцілуй Анді Ванді. (Лев запопадливо махає хвостом, зводиться на задні лапи й обіймає Андрокла, що кричить зі скривленим обличчям). Оксамитові лапки, оксамитові лапки! (Лев ховає кігті). Добре! (Він обіймає лева, який нарешті бере в одну лапу кінчик хвоста, щільно обвиває ним Андроклів стан, обхоплюючи його стегно. Андрокл бере рукою другу лапу, випростовує руку, обидва захоплено вальсують навколо кону й далі зникають у гушавині).

Мегера (що отямилася під час вальсу). О, негіднику! Ти не танцював зі мною стільки років, а зараз ти погнався в танець із величезним диким звіром, що з ним ти не знайомий і десяти хвилин, і який хотів пожерти твою власну жінку! Негіднику, негіднику, негіднику! (Вона кидається за ним у гушавину).

ДІЯ ПЕРША

Вечір. Роздоріжжя, де сходяться три шляхи, що ведуть до Риму. Три триюмфальні арки оперезують їх там, де вони виходять на майдан з воріт міста. Крізь арки на півночі видно Кампаню, яку перерізають три довгі шляхи, вкриті курявою. Зі сходу й заходу на майдані стоять довгі кам'яні лави. Старий жебрак сидить із східнього боку майдану з мисочкою. Під східньою аркою проходить мирним кроком загін римських солдатів, що веде гурт в'язнів-християн, чоловіків і жінок усякого віку; серед них Лавінія, вродлива, енергійна, молода жінка, яка, видно, належить до кляси вищої, ніж її товариші. Центуріон, озброєний ломакою, йде праворуч від загону, яким командує. Всі втомлені й вкриті пилом; але солдати мурні й байдужі, тим часом як християни, повні бадьорости, перейняті думкою дивитися на свої поневіряння, як на жарт і підтримувати мужність один в одного. Звук рога чути віддала на шляху, що ним іде решта когорти.

Центуріон (зупиняючися). Стій! Наказ капітана. (Вони зупиняються чекають). Слухайте ви, християни, киньте ваші жарти! Глядіть, поведіть себе, як належить. Без співів. Будьте почитливі; споважнійте, коли ви на це здатні. Чи бачите цю велику будівлю, он там? Це Колізей. Там незабаром вас кинуть левам, або примусять битися з глядіяторами. Подумайте про це, і це допоможе вам поводитися, як належить, у присутності капітана. (З'являється капітан). Увага! Віддайте шану! (Солдати віддають шану).

Один із християн (привітно). Хай благословить тебе бог, капітане.

Центуріон (обурений). Мовчіть!

(Капітан, уродливий патрицій, років тридцяти п'яти, із шляхетною поставою, який звик панувати, стає на кам'яну лаву зі східнього боку майдану за спиною центуріона, щоб бути вищим за інших).

Капітан. Центуріоне!

Центуріон (виструнившись й віддаючи шану). Пане?

Капітан (говорить сухо й офіційно). Ти нагадаєш твоїм людям, центуріоне, що ми входимо до Риму. Ти застережиш їх, що, вступаючи до воріт Риму, вони немов навіть стають з імператором. Ти даси їм зрозуміти, що хистку дисципліну, що відчувалася в поході, не можна припустити тут. Ти поясниш їм, що вони повинні голитися щодня, а не щотижня. Особливо ти повинен їм утовкмачити, що треба покласти край блюзнірським і богозневірницьким співам християнських гімнів, які співалося в поході. Я повинен

висловити тобі догану, центуріоне, за те, що ти не тільки дозволяє це, а ще й сам брав у цьому участь.

Центуріон (вибачливо). Люди краще маршують, капітане.

Капітан. Безперечно. Зважаючи на це, можна зробити виняток щодо маршу „Вперед, християнські вояки“. Цей марш можна співати, окрім тих випадків, коли вони проходять через форум, або коли їх можуть почути з імператорського палацу. Але слова треба замінити іншими: „Треба кинути їх левам“. (Християни вибухають нестримним сміхом на велике обурення центуріонів).

Центуріон. Мовчіть! Мовв-чіть, що це за поведінка? Хіба так слухають начальника? (До капітана). Ось що нам доводиться терпіти щодня від цих християн, пане. Вони невпинно сміються й непристойно жартують. Вони не мають релігії, ось у чому справа.

Лавінія. Але я гадаю, що капітан хотів нас розсмішити, центуріоне. Це було так кумедно.

Центуріон. Ти побачиш, як це кумедно, коли тебе завтра кинуть левам. (Звертається до капітана, що має незадоволений вигляд). Перепрошую пана. (До християн). Мовв-чіть!

Капітан. Ти повинен утовкмачити твоїм людям, що всякі близькі стосунки з християнами треба припинити тепер. Люди звикли вдаватися до допомоги в'язнів, особливо жінок, коли потрібно було готувати їжу, лагодити мундири, писати листи й одержувати поради в особистих справах. Римський солдат не повинен припускати такої залежності. Хай це не повторюється, поки ми в місті. Далі ти маєш слідувати за тим, щоб манери й тон твоїх людей виявляли огиду й презирство, коли вони звертатимуться до християн. Кожне збочення від цього будемо розглядати, як порушення дисципліни. (Він звертається до в'язнів). Ув'язнені!

Центуріон (люто). Ув'язнені! Увага! Мовчання!

Капітан. Я звертаю вашу увагу, ув'язнені, на ту обставину, що вас можуть покликати виступити в імператорському цирку в будь-який момент, починаючи від завтра. Це залежить від вимог розпорядників. Я маю сповістити вас, що, зважаючи на брак християн тепер, ви можете сподіватися, що вас викличуть дуже швидко.

Лавінія. Що вони з нами зроблять, капітане?

Центуріон. Мовчіть!

Капітан. Жінок виведуть на арену разом із дикими звірами з імператорського звіринця, і вони понесуть належну кару. Чоловікам, що можуть нести зброю, дадуть можливість оборонятися проти імператорських глядіаторів, якщо вони цього побажають.

Лавінія. Капітане! Невже немає надії, що це жорстоке переслідування...

Центуріон (шокований). Мовчіть! Ти там пригни язика! Переслідування, де ж пак!

Капітан (байдуже, до деякої міри сардонічно). Переслідування? Це

слово не підходить, щоб визначати імператорські вчинки. Імператор захисник віри. Кидаючи вас левам, він захищає віру в Римі. Коли б ви кинули його левам — це було б, без сумніву, переслідування.
(Християни знов сміються від широкого серця).

Центуріон (лячно). Мовчіть, я вам кажу. Додержуйте тиші. Чи чувано щось подібне!

Лавінія. Капітане, не буде кому цінувати твої жарти, коли нас не буде.

Капітан (непохитно продовжує свою офіційну промову). Я звертаю увагу ув'язненої Лавінії на те, що особа імператора священна, і обвинувачувати його в жорстокості — це не тільки зрада, а й блюзнірство. Я зазначаю далі, що немає підстав для цього наклепу, бо імператор не бажає, щоб будь-хто з ув'язнених зазнавав муки. І жадний християнин не постраждав би, коли б не його власна впертість. Все, що потрібно, це принести жертву богам, — проста й нескладна церемонія, що є в тому, щоб кинути грудочку фіміяму на вівтар, і після цього ув'язненого негайно визволять. За таких обставин ви можете за свої страждання винуватити тільки своє недоречне безглуздя. Коли ви не можете спалити грудочки фіміяму через свої переконання, я пропоную вам зробити це з чуття такту, щоб не ображати релігійних переконань ваших співгромадян. Я знаю, що ці міркування не багато важать для християн. Але мій обов'язок — звернути на це вашу увагу, щоб ви не мали підстав скаржитися на поведження з вами й закидати імператорові жорстокість, коли він виявляє щодо вас безсумнівне милосердя.. З цього погляду кожний християнин, що загинув на арені, чинить самогубство.

Лавінія. Капітане, твої жарти надто понурі. Не думай, що нам легко вмирати. Наша віра покращує наше життя й прив'язує до нього сильніше, ніж тоді, коли ми блукали в пітьмі, не маючи мети. Нам смерть тяжча ніж вам. Передсмертні страждання мученика такою мірою тяжкі, якою його перемога сповнена раювання.

Капітан (мимохить збентежений, звертається до неї особисто серйозно). Мученик, Лавініє, це безумець. Твоя смерть нічого не доведе.

Лавінія. Тоді навіщо вбивати мене?

Капітан. Я гадаю, що істина, якщо вона тільки існує, не потребує мученика.

Лавінія. Так, але моя віра, як і твій меч, потребує спроби. Чи можеш ти випробувати свій меч, не вагаючи своїм життям?

Капітан (раптово прибравши офіційного тону). Я звертаю увагу арештованої на ту обставину, що християнам не дозволено втягати воєнків імператора до суперечок і ставити їм запитання, що їх не передбачив офіційний статут. (Християни пересміхуються).

Лавінія. Капітане, як можеш ти так говорити!

Капітан. Я звертаю увагу арештованої на те, що чотири офіцери цього полку запропонували їй забезпечене існування; з них вона й тепер може обрати ліпшого, коли вона погодиться принести,

жертву богам, як це роблять усі поважні римські матрони. Я не маю більше що сказати ув'язненим.

Центуріон. Вільно! Але лишайся на місцях.

Капітан. Центуріоне! Ти залишайся тут із своїми солдатами й будеш вартувати ув'язнених, поки не прибудуть троє християн, що перебувають під вартою когорти X-го легіону. Серед цих ув'язнених ти звернеш особливу увагу на зброяра ім'ям Феровій, що відзначається небезпечною вдачею й великою фізичною силою, а також на грецького кравця на ймення Андрокл, що має славу чарівника. Ти прилучиш цих трьох до твоїх ув'язнених і поведеш їх усіх до Колізею. Там ти здаси їх під розписку начальника глядіяторів за підписами охоронця звіринця та найстаршого директора цирку. Ти зрозумів наказ?

Центуріон. Так, пане.

Капітан. Розійдіться! (Він залишає свій урочистий тон і сходить з підвищення. Центуріон сідає на лаві й збирається здрімати, тим часом як солдати стоять вільно. Християни сідають із західного боку майдану, задоволені, що є нагода відпочити. Лавінія одна лишається стояти, розмовляючи з капітаном).

Лавінія. Капітане, чи та людина, що має приєднатися до нас, не той славетний Феровій, що зробив стільки дивних навернень на півночі?

Капітан. Так, нас попередили, що він має силу слона й вдачу скаженого бика, а також, що він геть божевільний. Він, видко, не є зразковий християнин.

Лавінія. Тобі нема чого боятися його, якщо він християнин, капітане.

Капітан (холодно). І на думку мені не спадає боятися його, Лавініє.

Лавінія (сміючись очима). Як це сміливо з твого боку, капітане.

Капітан. Ти маєш радію, я сказав дурницю. (Притишивши голос, лагідно й благаючи). Лавініє, чи вміють християни любити?

Лавінія (спокійно). Так, капітане, вони люблять навіть своїх ворогів.

Капітан. І це легко?

Лавінія. Дуже легко, капітане, коли ці вороги такі вродливі, як ти.

Капітан. Лавініє, ти глузуєш з мене?

Лавінія. З тебе, капітане? — Це неможливо.

Капітан. Тоді ти кокетуєш зі мною, а це ще гірше. Май розум!

Лавінія. Але ти такий вродливий, капітане.

Капітан. Непоправна! (Благаючи). Вислухай мене! Ті чоловіки, що будуть завтра в цій юрбі, всі низькі розпусники; чоловіки, що в них прекрасна жінка може збудити тільки одну пристрасть: жагу бачити її муки, бачити, як її пошматують. Злочин — потурати цій пристрасті. Це визначає віддати себе на збезчещення всій вуличній

черні й всім двірським приплічникам. Чому тобі не обрати краще ніжне кохання й гідний шлюб?

Лавінія. Вони не можуть збезчестити мою душу, але я сама можу це зробити, якщо принесу жертву неправдивим богам.

Капітан. Тоді принеси жертву справньому богові. Що... його імення? Ми зємо його Юпітером. Греки зуть його Зевс. Клич його, як хочеш, кидаючи фіміям на полум'я вівтаря: він зрозуміє.

Лавінія. Ні, я не могла б так вчинити. Як це дивно, капітане, що нікчемна грудочка фіміяму має таке значіння. Релігія — це така велика річ, що, коли я зустрічаю справді релігійних людей, ми зразу стаємо друзями, незалежно від того, яким ім'ям зємо ту божественну волю, що утворила нас і керує нами. О, невже ти гадаєш, що я, жінка, сперечалася б з тобою, чи жертвувати богині, хоч би Діяні, коли б ця Діяна була б для тебе тим, чим є Христос для мене? Ні, ми впали б навколішки з тобою поруч перед її вівтарем, як ті діти. Але коли люди, що не вірять ані в мого бога, ані в свого, люди, які не розуміють, що визначає слово релігія — коли ці люди тягнуть мене до стіп залізної статуї, яка стала за символ жаху й п'їтьми, що в ній вони блукають, за символ їхньої жорстокости, їхнього користолобства, зненависти до бога, переслідування; коли вони вимагають, щоб я привселюдно визнала, що цей паскудний ідол є бог, і що вся ця мерзота й брехня — божественна правда, я цього зробити не можу, навіть, коли б мені довелось тисячу разів в муках померти. Я кажу тобі, що це фізично неможливо.

Слухай, капітане, чи ти намагався колинебудь схопити мишу рукою? Була собі мила маленька миша, що виходила й гралася на моєму столі, коли я читала. Мені хотілося взяти її до рук і приголубити. Іноді вона забиралася до моїх книг, так що не могла втекти від мене, коли я простягала руку. І я простягала руку, але завжди мимоволі відсмикувала.

Думкою я не боялася її, але рука моя відмовлялася коритись. Моя рука не може доторкнутися до мишки. І ось, капітане, коли б я взяла в руку грудочку фіміяму й простягнула її над вогнем вівтаря, моя рука тіпнулася б. Тіло моє не зрадило б мою віру, навіть коли б тобі пощастило розбещити мою душу. Уяви, що в ту мить моя віра в Діяну була б сильніша, аніж віра моїх мучителів в будь-якого бога. Чи можеш ти зрозуміти це?

Капітан (просто). Так, я це розумію, але моя рука не здригнулася б. Рука, що тримає меч, призвичаєна не спускатися ні перед чим, не перемігши.

Лавінія. Навіть перед смертю?

Капітан. Найменш перед смертю.

Лавінія. Тоді і я не повинна відступати перед смертю. Жінка повинна бути мужніша за вояка.

Капітан. Гордовитіша, ти хочеш сказати...

Лавінія (уражена). Гордовитіша? Ти звеш нашу мужність гордістю?

Капітан. Мужність не існує. Існує тільки гордість. Ви, християни, найгордіші дияволи в світі.

Лавінія (дійнята). У такому разі, я благаю господа, щоб моя гордість ніколи не була неправдива. (Вона відвертається, ніби не бажаючи продовжувати розмову, але м'якша й каже йому, що сміхаючись). Дякую тобі за спробу врятувати мене.

Капітан. Я знав, що це марно. Але іноді, і знаючи, робиш спробу.

Лавінія. Отже, щось ворухиться в залізних грудях римського вояки?

Капітан. Вони незабаром знову будуть залізні. Я не раз бачив, як помирали жінки, а вже по тижні забував.

Лавінія. Пам'ятай мене протягом двох тижнів, прекрасний капітане. Може, я слідкуватиму за тобою.

Капітан. З неба? Не обдурюй себе, Лавініє. Після смерти нема загробного життя.

Лавінія. Яке це має значіння? Невже ти гадаєш, що я тікаю від жаху життя й шукаю відради на небі? Якщо немає майбутнього життя, або якщо це життя повне мук, я однаково пішла б на це. Рука божа лягла на мене.

Капітан. Так, врешті ми обоє патриції, Лавініє, і мусимо вмерти кожне за свою віру. Прощай. (Він простягає їй руку. Вона стискає її. Він іде геть, стриманий і спокійний. Вона дивиться йому вслід декілька моментів і плаче, коли він зникає за східною аркою).

Звуки труби долітають з дороги з боку східної арки.

Центуріон (прокидається й підводиться). Когорта десятого з ув'язненими. В шереду за мною, щоб прийняти їх. (Він виходить через східну арку, в супроводі чотирьох солдатів, що йдуть низкою. Лентул і Метел виходять на майдан із східного боку в супроводі декількох слуг. Обидва молоді патриції, одягнені за останньою модою. Лентул — стрункий, білявий, подібний до жінки. Метел — мужній, дебелий, має оливковий вид, небалакучий).

Лентул. Християни, присягаюся Юпітером! Подрочимо їх.

Метел. Жахливі тварюки! Коли б ти знав про них стільки, скільки знаю я, то не мав би бажання дрочити їх. Покинь їх на лівів.

Лентул (вказуючи на Лавінію, яка все ще дивиться через арку вслід капітанові). Яка постань у цієї жінки! (Він проходить повз неї, дивлячись просто на неї й намагаючися притягти до себе її увагу. Але вона заглиблена в свої думки й не помічає його). Чи підставляєш ти другу щоку, коли тебе цілують?

Лавінія (здригнувшись). Що таке?

Лентул. Чи підставляєш ти другу щоку, коли тебе цілують, чарівна християнко?

Лавінія. Не кажи дурниць. (Звертаючися до Метела, що стоїть праворуч від неї, так що вона знаходиться між ними). Не дозволяй своєму дру-

гові поводити себе непристойно перед солдатами. Як вони можуть шанувати й слухати патриціїв, коли вони бачать, що ці поводять себе, як вуличні хлопчаки? (Гостро до Лентула). Опануй себе! Вище голову! Не спускай кутків рота, поведься зо мною шанобливо. За кого ти мене вважаєш?

Лентул (нерішуче). Бач... я... ти... я...

Лавінія. Дурниці! Іди своїм шляхом. (Вона рішуче відвертається й сідає із своїми товаришами, лишивши його ні в сих, ні в тих).

Метел. Не багато чого ти тут здобувся. Я казав тобі, що це бруталні тварюки.

Лентул. Моторне дівчисько! Вона напевне має мене за закоханого. (Набравши байдужого вигляду, прямує з Метелом до західного боку майдану, де вони зупиняються, спостерігаючи через західну арку центуріона з його людьми, які повертаються, ведучи трьох ув'язнених: Феровія, Андрокла й Спінта. Феровій—кремезна людина в розквіті життя, холеричного темпераменту, він має широкі ніздрі, опуклі очі й товсту шию; людина, що в неї чутливість загострена й піднесена до міри безумства. Спінто—гультай, руїна колись уродливої людини, що безнадійно занепадає. Андрокл, пригнічений горем, ледве-ледве стримує сльози).

Центуріон (до Лавінії). Ось товариші тобі. Цей маленький—той Феровій, що про нього ви стільки говорите. (Феровій повертається до нього загрозаючи). Центуріон застерезливо підносить указовий палець лівої руки. Пам'ятай, що ти християнин і повинен платити добром за зло. (Феровій ледве стримує себе. Тікає від спокуси до західного боку й підходить до Лентула; складає руки в безмовній молитві й кидається навколішки). Ось як треба з ними поводитися! Цей славний малий (вказуючи на Андрокла, що підходить до нього зліва й пригнічено вклоняється Лавінії)—чарівник. Це кравець із Греччини. Справжній чарівник до того ж. В цьому нема сумніву. Десятий маршує з леопардом на чолі колони. Він освоїв цього леопарда й тепер плаче, що його розлучили з ним. (Андрокл жалісно схлипує). Чи не так, старий? Розвеселися, ми маршуємо з козлом на чолі колони (обличчя Андроклові вияснюється), що збив двох леопардів і з'їв гиндика. Ти можеш освоїти його, якщо хочеш. (Андрокл, геть заспокоївшись, минає центуріона й Лавінію та сідає на землю ліворуч від неї). Ця брудна собака (хапає Спінто за комір)—справжній християнин. Він бешкетує по храмах—так, так (за кожним обвинуваченням він смикає Спінто за комір його туніки), коли напивається п'яний, він усе трощить навкруги—так, так; він краде золотий посуд—так, так; він нападає на весталок—так, так (він шпурляє Спінто до гурту ув'язнених). У, ти з тих, що перетворюють обов'язок на втіху, справді!

Спінто (відсапуючися). Так, так, дави мене, штовкай мене. Бий мене. Ображай мене. Господа нашого били й ображали. Так як попаду на небо. Кожний мученик попаде ни небо, що б не зробив. Чи не так, брате?

Центуріон. Ну, коли ти попадеш на небо, то я не хочу туди потрапити. Не маю охоти бути з тобою разом.

Лентул. Нічого собі! (Вказуючи на уклінного Феровія). Це один з тих добродіїв, що підставляють другу щоку, центуріоне?

Центуріон. Так, пане. Це тобі на руку, якщо ти збираєшся дозволити собі якусь вільність щодо нього.

Лентул (звертаючися до Феровія). Ти — я чув — підставляєш другу щоку, коли тебе вдарять?

Феровій (поволі повертаючи до нього свої великі очі). Так, з ласки божої я так чиню тепер.

Лентул. Не з страху звичайно, а тільки з благочестя?

Феровій. Я боюся бога більше, ніж людей, — принаймні намагаюся.

Лентул. Подивимось. (Він ударяє його в щоку. Андрокл робить очайдушну спробу схопитися з місця й втрутитися. Але Лавінія стримує його, уважно спостерігаючи Феровія. Феровій, не здригнувши, підставляє другу щоку. Лентул, трохи розгубившись, по-дурному хихотить і знову слабенько вдаряє його). Чи ти знаєш, що мені було б соромно, коли б я дозволив так ударити себе й прийняв би це за належне. Алеж я не християнин, я чоловік. (Феровій підводиться із значливим виглядом і пригнічує його своїм зростом. Лентул біліє від жаху; на момент щоки його набувають зеленого відтінку).

Феровій (з байдужістю парового молота). Я не завжди вірував. Перша людина, що вдарила мене так, як зараз ти вдарив, була міцніша за тебе. Вона вдарила мене сильніше, ніж я сподівався. Я піддався на спокусу і упав; і тоді я вперше вкусив гіркоту сорому. Я не мав ні хвилини спокою, поки не впав навколішки біля його ліжка в лікарні й не перепросив його. (Спускаючи руки на плечі Лентула з батьківською поважністю). Але тепер я навчився противитися спокусі силою, що належить не мені. Я не зазнаю тепер ані сорому, ані гніву.

Лентул. Е . . . прощавай. (Він намагається йти).

Феровій (стискаючи його плечі). О, не роби свого серця жорстоким, юначе. Послухай: переконайся сам, в якій мірі наш шлях кращий за твій. Я вдарю тепер тебе в одну щоку, а ти підставиш мені другу й відчуєш, в якій мірі це краще, аніж дати волю своєму гнівові. (Він притримує його однією рукою й стуляє другою кулак).

Лентул. Центуріоне, я вимагаю, щоб ти мене захистив!

Центуріон. Ти його на це викликав, пане. Це не наша справа. Ти вдарив його двічі по лиці. Краще заплати йому якусь дрібноту й уладнай справу.

Лентул. Так, звісно. (Звертається до Феровія). Це був тільки жарт, запевняю тебе; я не мав злого наміру. Візьми. (Він простягає золоту монету).

Феровій (бере й кидає старцеві, що підхоплює її з пожадливістю й шкандибає геть). Роздай все, що ти маєш, бідним. Послухай, друже: будь мушній.

Я можу заподіяти біль твоєму тілові тільки на одну мить; але твоя душа звеселиться з перемоги духа над плоттю. (Він збирається його вдарити).

Андрокл. Легше, Феровію, легше: ти розбив щелепу останньому своєму супротивникові.

Лентул (зойкнувши, намагається тікати, але Феровій без жалю держить його).

Феровій. Так, але я врятував його душу. Що там важить якась розбита щелепа?

Лентул. Не доторкайся мене, чуєш? Закон...

Феровій. Закон завтра кине мене левам: що ще може він мені заподіяти, коли я тебе вб'ю? Молися, щоб надано було тобі сил, і тобі їх надається.

Лентул. Пусти мене! Твоя релігія забороняє тобі вдарити мене.

Феровій. Навпаки, вона наказує мені вдарити тебе. Як можеш ти підставити другу щоку, коли не дістанеш удара в першу?

Лентул (майже плачучи). Але я переконався, що те, що ти казав, правдиве. Я перепрошую за те, що вдарив тебе.

Феровій (надзвичайно задоволений). Сину мій, чи пом'яшало твоє серце? Чи впало зерно на добрий ґрунт? Чи повертаєш ти свої ступні на путь істини?

Лентул (сумно). Так, так. Твої слова мають багато правди.

Феровій (осяяний). Приєднайся до нас. Ходім до левів! Ходім на муки та смерть.

Лентул (кидається навколішки, вибухаючи слізьми). О, допоможіть мені. Мамо, мамо!

Феровій. Ці слъози зрешть твою душу й добре вродять, сину мій. Господь благословив мої спроби повернути грішників. Чи розповісти тобі за чудо, так, за чудо, що його я вчинив у Кападокії? Юнак такий самий, як ти, з золотим волоссям, як твоє — глузував з мене й вдарив мене точнісінько так, як зробив це ти. Я просидів цілісіньку ніч із цим юнаком, змагаючися за його душу. А на ранок не тільки став він християнином, але й волосся його побілішало, як сніг. (Лентул неприємно). Ну, ну? Винесіть його. Дух переміг його, бідаху! Однесіть його обережно додому й решту віддайте на волю неба.

Центуріон. Несіть його додому. (Перелякані служники поквалливо виносять його. Метел збирається рушити за ним, але Феровій кладе руку йому на плече).

Феровій. Юначе, ти йому друг. Ти поклопочешся тим, щоб його спровадили додому.

Метел (увічливо, перейнятий побожністю). Авжеж, я зроблю все, що ти вважатимеш за потрібне. Я щасливий познайомитися з тобою. Можеш на мене покластися. Прощай!

Феровій (влейно). Хай благословення неба зійде на тебе й на нього.

Метел (простує за Лентулом. Центуріон повертається на своє місце, намірюючися знову здрімнути. Присутні перейняті найглибшою побожністю. Феровій, глибоко, задоволено відклавши, підходить до Лавінії й простягає їй руку).

Лавінія (беручи його руку). Так ось як ти повертаєш людей, Феровію!

Феровій. Так, праця моя була благословенна, дарма, що я негідний і часто допускаюся помилок. Цьому винна моя диявольська мерзенна вдача. Ця людина...

Андрокл (похапцем). Не плескай мене по спині, брате. Вона знає, що ти говориш про мене.

Феровій. Як би я хотів бути кволим, як брат наш. Тоді я був би, може, м'який і лагідний, як він. А тимчасом доля робить мої митарства легшими, ніж його. Я чув оповідання, як юрба знущується, кидає каміння, обмовляє лайливими словами наших братів: але коли я з'явлюся, це припиняється. Мій вплив утихомирює пристрасті юрби; вони вислуховують мене мовчки, і невірні починають вірити після щирої бесіди сам-на-сам. Щодня я почуваю себе щасливішим, певнішим. Щодня легшає тягар нестерпучого страху...

Лавінія. Нестерпучий страх? Що це означає?

Феровій (хитає головою й не відповідає. Він сідав біля неї ліворуч, схиляє голову на руки, поринаючи в сумні думки).

Андрокл. Бачиш, сестро, він ніколи не буває певний в собі цілком. А ну, як в останню хвилину на арені, коли глядіятори будуть готові битися з ним, один з них скаже щонебудь, щоб його зачепити? Він може втратити розум і покласти глядіятора на місці.

Лавінія. Це було б чудово!

Феровій (схоплюється з жахом). Що таке?

Андрокл. О сестро!

Феровій. Чудово зрадити мого пана, як Петро? Чудово вчинити, як перший негідник, в день мого іспиту? Жінко! Ти не християнка. (Він відходить від неї до середини майдану, ніби її сусідство його безчестить).

Лавінія (сміючися). Чи знаєш, Феровію, я не завжди буваю християнка. Я не думаю, що хтонебудь завжди християнин. Бувають хвилини, коли я зовсім про це забуваю, і щось може вихопитися в мене мимоволі, як це щойно трапилось.

Спінто. Що це важить? Коли ти умреш на арені, ти будеш мучениця, а всі мученики попадають на небо, що б вони не зробили. Чи не так, Феровію?

Феровій. Так, це справді так, коли ми будемо непохитні до кінця.

Лавінія. Я цього непевна.

Спінто. Не кажи так. Це блюзнірство. Не кажи так, заклинаю тебе. Що б ми не зробили, ми спасемося.

Лавінія. Може ви, чоловіки, зійдете на небо сміливо й, тріюмфуючи, піднесете голову під звуки золотих труб. Але я певна, що мені доведеться довго прохати, поки мені дозволять просунутися крізь вузьку щілинку воріт. Я не завжди буваю праведна, я буваю праведна тільки хвилинами.

Спінто. Ти кажеш дурниці, жінко. Я кажу тобі, що мучеництво спокутує всі гріхи.

Андрокл. Будемо сподіватися, що це так, брате, заради твого спасіння. Ти добре збув час, нападаючи на храми, чи ж ні? Справді, мені здається, що небеса видадуться за нудні людині з твоїм темпераментом. (Спінто сердито бурчить). Не гнівайся, я кажу це, тільки щоб утішити тебе на той випадок, коли ти помреш сьогодні вночі в своєму ліжку своєю смертю. Зараз лютує чума.

Спінто (схоплюється й бігає навкруги, опанований слабодухим страхом). Я ніколи не думав про це. О боже, помилуй мене, щоб прийняти мучеництво! О, яку думку ти вселив у душу брата! О, дай мені знати мук, сьогодні, зараз. Я помру вночі й потраплю до пекла. Ти чарівник. Ти вселив мені думку про смерть. Прокляття тобі, прокляття! (Він намагається схопити його за горлянку).

Феровій (тримаючи його залізною рукою). В чому річ, брате? Гнів! Насильство! Ти підносиш руку на брата — християнина!

Спінто. Тобі легко. Ти дужий. Твої нерви в належному стані. А я побитий хворобами. (Феровій відсмикує свою руку з інстинктивною огидою). Я пропив свої нерви. Мене цілу ніч переслідуватимуть кошмари.

Андрокл (співчутливо). О, не хвилюйся так, брате. Ми всі грішні.

Спінто (плаксиво, намагаючися втішити себе). Так, я гадаю, як по правді казати, то всі не кращі за мене.

Лавінія (презирливо). І це тебе втішає?

Феровій (суворо). Молися, чоловіче, молися.

Спінто. Яка радія молитися? Якщо нас катуватимуть, ми попадемо до раю незалежно від того, чи будемо молитися чи ні.

Феровій. Що таке? Не молитися? (Знову хапає його). Молися зараз же, собако! Паскудний пес, слизька гадюка, мерзенний козел, або...

Спінто. Так, бий мене, штовхай мене. Я дарую тобі. Пам'ятай це!

Феровій (штовхаючи його з ненавистю). У-у!..

Спінто (відхитнувшись, падає перед нього).

Андрокл (простягаючи руку й схоплюючи край Феровієвої туніки). Любий брате! Коли ти нічого не маєш проти... Заради мене...

Феровій. Ну?

Андрокл. Не прозивай його назвами тварин. Ти не маєш права це робити. Я мав таких друзів серед собак. Освоєна змія — найкращий товариш. Мене вигодували козячим молоком. Чи ж гаразд воно називати таких, як він, собакою, гадюкою або козлом?

Феровій. Я тільки вважав, що вони не мають душі.

Андрокл (схвильовано суперечить). О, вір мені, вони мають душу, точнісінько таку, як ти або я. Справді, мені здається, що я і до раю не схотів би, коли б знав, що там нема тварин. Згадай, як вони тут страждають.

Феровій. Це правда. Так, це слушно. І для них буде місце на небесах.

Спінто (що підвівся й прокрадається повз Феровія ліворуч, презирливо посміхається).

Феровій (люто звертається до нього). Що ти кажеш?

Спінто (зщулившись). Нічого.

Феровій (стулюючи кулак). Чи попадуть тварини на небо, чи ні?

Спінто. Я не казав, що ні.

Феровій (невблаганно). Попадуть, чи ні?

Спінто. Попадуть, попадуть. (Відповзаючи далі від Феровія).

О, будь проклятий за те, що залякуеш мене. (Чути звук рога).

Центуріон (прокидаючися). Увага! Шикуйтеся! В'язні, підводьтєся й мерщій рушаймо. (Солдати шикуються, християни підводяться. Чоловік, із загостреною палицею поганяти волів, вибігає через центральну арку).

Погонич волів. Гей ви, солдати! Звільніть дорогу для імператора.

Центуріон. Імператор? Де імператор? Чи не ти, бува, імператор?

Погонич. Я працюю в звирінці. Мої воли везуть нового лева до Колізею. Звільніть дорогу!

Центуріон. Що? Увійти до міста позад вас у куряві, що ви її здіймете, щоб півміста бігло за тобою й за твоїм левом? Нічого подібного. Ми пройдемо перші.

Погонич. Служба звирінця належить до особистого імператорського почету. Дай дорогу, кажу тобі.

Центуріон. Ти це мені кажеш, ти? Я тобі теж дещо скажу. Якщо лев належить до служби звирінця, то й обід його теж до неї належить. Це (вказуючи на християн)—обід левові. Біжи мерщій до своїх бичків і знай своє місце. Гайда! (Солдати вирушують). Гей, ви, християни, мерщій!

Лавінія (іде). Рушайте, решта страв! Я стану за маслини та анчовси.

Один із християн (сміючися). Я буду за суп.

Другий. Я стану за рибу.

Третій. Феровій правитиме за смаженого кабана.

Феровій (туго.) Я розумію жарт. Так, так. Я правитиму за смаженого кабана. Ха-ха. (Він сміється і виходить із ними).

Андрокл (ідучи за ним). Я буду за пиріжок із м'ясом. (Кожного дотепного жарта решта зустрічає щораз голоснішим сміхом).

Центуріон (обурений). Мовчіть! Подумайте про своє становище! Хіба так повинні себе поводити мученики? (До Спінта, що тремтить і зостається позаду). Я знаю, за кого ти будеш при обіді. За блювотне! (Він грубо штовхає його наперед).

Спінто. Це надто страшно. Я негідний смерти.

Центуріон. Гідніший смерти, аніж життя, свиня!

(Вони виходять з майдану, прямуючи до заходу. Воли, тягнучи віз із великою дерев'яною кліткою, де сидить лев, показуються з центральної арки).

ДІЯ ДРУГА

Місце за імператорською льожею, де виконавці збираються перед тим, як виходити на арену. В центрі широкий прохід, що веде на арену, спускається нижче рівня підлоги й проходить під імператорською льожею. З двох боків цього проходу східці йдуть до площадки біля заднього входу до льожі. Площадка утворює місток через прохід. На початку проходу з обох боків — два бронзові люстра. Праворуч від льожі сидять на східцях християнські мученики. Лавінія сидить на середині сходів, замислившись, намагаючися звикнути до думки про смерть. Ліворуч від неї Андрокла шукає втіхи, голублячи кицьку. Фервій стоїть ззаду, очі йому горять, його напружена постать виявляє тверду рішучість. Коло підніжжя сходів, зшулившись, лежить Спінто, стискаючи голову руками, повний жаху, чекаючи, як і інші християни, виходу на арену. Зі східного боку проходу розташувалися глядіатори, стоячи й сидячи, чекаючи, як і християни, на вихід. Один із них (ретіарій) майже голий, озброєний тризубцем і сіткою. Другий (секатор) в панцері й озброєний мечем. Він тримає шолома з сітчатим наличчям.

Розпорядник глядіаторських змагань сидить на деякій віддалі від них. Оповідник з'являється з проходу.

Оповідник. № 6. Ретіарій проти секатора. (Перший глядіатор бере сітку. Другий надягає шолома. Обов йдуть на арену, перший виймає маленьку щіточку і, йдучи, зачісує волосся, другий затягує тугіше реміні й випростовує плечі. Обов оглядають себе в люстрі, перш ніж вийти до проходу).

Лавінія. Невже вони справді вб'ють один одного?

Спінто. Так. Якщо глядачі спустять великий палець.

Розпорядник змагань. Ти нічого на цьому не розумієш. Глядачі! Де ж пак! Чи не думаєш ти, що ми здатні вбити людину, що варта не менш, ніж 50 талантів, аби тільки зробити приємність цій наволочі? Хотів би я подивитися, що було б, коли б таке спало на думку комусь із моїх людей.

Спінто. Я гадав...

Розпорядник (презирливо). Ти гадав! Кого цікавить те, що ти гадаєш? Ось тебе вб'ють, будь певний.

Спінто (стогне й знов ховає обличчя).

Лавінія. В такому разі, нікого не вбивають, окрім нас, бідних християн?

Розпорядник. Якщо весталки спустять пальця — справа інша, це жінки високого звання.

Лавінія. А імператор колинебудь втручається?

Розпорядник. О, так. Він, не гаючись, спускає пальця, якщо

весталки побажають побачити одного з його улюблених борців забитого.

Андрокл. А чи не вдають вони часами, ніби вбивають один одного? Чому б тоді не вдати мертвого, як це роблять актори, щоб тебе винесли, як мерця, а потім ти піднявся б і подався додому?

Розпорядник. Послухай но! Ти надто багато хочеш знати. Новий лев не буде удавати. Цього з тебе досить. Він голодний.

Спінто (стогне з жаху). О боже! Чи не можеш ти припинити цієї розмови? Чи не скрутно нам і без цього!

Андрокл. Я радий, що він голодний. Це не тому, що хотів би, щоб він бідолаха страждав, а тому, що він іще з більшою приємністю мене в'їсть. Все має свій добрий бік.

Розпорядник (підводячися й підходячи до Андрокла). Послухай, не будь такий завзятий. Ходім зі мною. Поклади грудочку фіміяму на вівтар. Це все, що потрібне, щоб тебе відпустили.

Андрокл. Ні, дякую тобі дуже. Але, справді, я не повинний цього робити.

Розпорядник. Що? Навіть задля того, щоб врятувати життя?

Андрокл. Справді, ні. Я не міг би принести жертву Діянi. Адже вона богиня полювання й вбиває живі істоти.

Розпорядник. Це небагато важить. Ти можеш обрати собі вівтар до смаку. Принеси жертву Юпітерові. Він любить тварин. Він сам бере на себе образ тварини, коли вільний від своїх обов'язків.

Андрокл. Ні, ти дуже добрий. Але я почуваю, що не можу навіть для свого рятунку вчинити таке.

Розпорядник. Але я не прошу тебе зробити це задля твого рятунку. Я прошу зробити це задля мене, як особисту послугу.

Андрокл. О, прошу тебе! Не кажи так. Це жахливо. Це жахливо! Ти так добре до мене ставишся, що мені здається за обурливе не виконати твого бажання. Коли б ти зробив так, щоб я міг принести жертву без свідків, я погодився б на це. Але я повинен вийти на арену разом з іншими. Моя честь... ти розумієш.

Розпорядник. Честь... Честь кравця.

Андрокл (вибачливо). Можливо, що честь це надто гучне слово. Але все ж, ти розумієш, я не хотів би, щоб кравці через мене набули поганой слави.

Розпорядник. Що лишиться в твоїй пам'яті з усього цього, коли ти відчуєш дихання звіра й побачиш роззявлену пащу, що має схопити тебе за горло.

Спінто (схоплюючися з зойком жаху). Я не можу цього витримати. Де вівтар? Я принесу жертву.

Феровій. Собако! Віровідступнику! Іскаріоте!

Спінто. Після я покаюся. Я твердо вирішив померти на арені.

Я помру, як мученик, і попаду на небо. Але не тепер, не зараз. Доки мої нерви не заспокояться. До того ж я надто молодий. Я хочу ще трохи пожити для своєї втіхи. (Глядіятори глузують з нього). О, невже ніхто мене не врятує, де вітвар? (Він кидається до проходу й зникає).

Андрокл (до розпорядника, вказуючи вслід Спінто). Брате, я не можу цього зробити, навіть заради тебе. Не проси мене.

Розпорядник. Ну що ж, якщо ти вирішив умерти, я не можу допомогти тобі. Але на мене така свиня не мала б впливу.

Феровій. Мир, мир. Не спокушай його. Ізиди, сатано!

Розпорядник (червоніючи з гніву). Хотів би я сам сьогодні вийти на арену й відплатити тобі за те, що ти насмілюєшся так розмовляти зо мною. (Феровій кидається вперед).

Лавінія (хутко підводячися й втручаючися). Брате, брате, ти забуваєшся.

Феровій (ледве стримуючи себе). О, моя вдача, моя мерзена вдача! (Звертаючися до розпорядника, тим часом як Лавінія, заспокоївшись, сідає на своє місце). Даруй мені, брате. Серце моє сповнилося гнівом у той час, як я повинен був би подумати про твою дорожню душу.

Розпорядник. У-у! (З презирством повертається до Феровія спиною й сідає на своє місце).

Феровій. А я про все забув. Я думав тільки про те, щоб запропонувати тобі зійтися зо мною на герць, з умовою, що одну мою руку прив'яжуть за спину.

Розпорядник (повертається, прибравши войовничого вигляду). Що таке?

Феровій (вагаючися між покорою й лютістю). О, не давай волі гордошам та гнівові, брате. Я міг би так легко це зробити. Я міг би... (Іх роз'єднує доглядач звіринця, що люто вбігає з проходу).

Доглядач. Оце так пригода, нічого собі! Хто випустив звідси цього християнина вниз, коли ми переводили лева до клітки біля арени?

Розпорядник. Ніхто його не випускав. Він сам себе випустив.

Доглядач. Ну, то лев з'їв його!

(Всі розгублені. Християни схоплюються, дуже схвильовані. Глядіятори байдуже сидять, тішачися з цієї події. Всі говорять, кричать і сміються водночас. Галас).

Лавінія. О, нещасний!

Феровій. Віровідступник загинув. Хвала правосуддю божому!

Андрокл. Бідна тварина вмирала з голоду. Вона нічого не могла з собою зробити.

Християни. Як? З'їв його? Як це жахливо! Не маючи хвилини, щоб покаятися! Господи, помилуй його грішного! О, мені не сила про це думати! Утопати в гріхах! Жахливо, неймовірно!

Розпорядник. Так цьому негідникові й треба.

Глядіятори. Сам на це напросився, справді ж. От він уже, без сумніву, загинув смертю мученика. Лев молодець! Старому Джокові це не подобається. Поглянь йому на обличчя. Чорт краший за його! Імператор сміятиметься, як почує за це. Я не можу втриматися від сміху. Ха, ха, ха!

Доглядач. Тепер, коли йому апетит попсовано, він і поглянути не захоче на іншого християнина протягом цілого тижня.

Андрокл. Невже ти не міг його врятувати, брате?

Доглядач. Урятувати його! Урятувати його від лева, якого я довів до сказу, примусивши його голодувати! Від дикого лева, що його привезли з лісу менш як чотири тижні тому! Він проковтнув його швидше, ніж ти встиг би вимовити слово.

Лавінія (сідаючи на своє місце). Бідний Спінто! І це не вважатиметься навіть за мучеництво.

Доглядач. Так йому й треба. Яке він мав право, не питаючися, потрапити до горлянки одного з моїх левів?

Андрокл. Може, тепер лев не захоче мене з'їсти?

Доглядач. Ну, звичайно, як це схоже на християнина: думати тільки про себе. А що мені робити, що мені казати імператорові, коли він побачить, що один із моїх левів виходить на арену напівсонний.

Розпорядник. Не кажи нічого. Дай своєму левові гіркої настоянки й шматок смаженої риби, щоб збудити апетит. (Сміх).

Доглядач. Так, тобі легко казати, але..

Розпорядник (скоплюючися в місця). Тихо! Увага! Імператор! (Доглядач прожогом зникає в проході. Глядіятори похапцем скоплюються й шикуються. Імператор разом із своїм почетом входить з боку християн, розмовляючи з Метелом).

Глядіятор. Вітаємо тебе, Цезарю! Ті, що мають вмерти, вітають тебе!

Цезар. Доброго ранку, друзі! (Метел стискає руку розпорядникові, який приймає цю милість із брусуватою почтивістю).

Лавінія. Благословення, Цезарю, й прощення!

Цезар (повертається трохи здивований з такого привітання). Християнству немає прощення.

Лавінія. Я не те хотіла сказати, Цезарю. Я хочу сказати, що ми тобі прощаємо.

Метел. Нечувана зухвалість! Невже ти не знаєш, жінко, що імператор не може не мати рації й тому не потребує прощення?

Лавінія. Я гадаю, що імператор іншої думки. В кожному разі, ми йому прощаємо.

Християни. Амінь.

Цезар. Метеле, чи ти бачиш тепер, що надмірна суворість буває шкідлива? Ці люди позбавлені надій, і тому ніщо не заважає їм казати мені все, що їм заманеться. Вони майже такі само зухвалі, як глядіятори. Хто в них грек-чарівник?

Андрокл (покірливо доторкнувшись до лоба). Це я, ваша милість.
Цезар. Моя милість? Добре! Новий титул. Ну що ж, які чудаеса ти вмієш чинити?

Андрокл. Я можу вибавляти бородавки, натираючи їх моєю кравецькою крейдою, і я можу жити з моєю жінкою, не б'ючи її.

Цезар. І це все?

Андрокл. Ти її не знаєш, Цезарю, інакше ти не казав би так.

Цезар. Ну, гаразд, друже мій. Ми напевно визволимо тебе. Хто тут Феровій?

Феровій. Це я.

Цезар. Я чув, що ти вмієш битися.

Феровій. Битися легко. Я здолаю й вмерти.

Цезар. Аджеж це ще легше, чи не так?

Феровій. Не для мене, Цезарю. Тіло моє противиться смерті, а боротьба властива моєму духові. (Б'є себе в груди й тужно покликає). Горе мені грішникові! (Кидається на східці, глибоко зажурений).

Цезар. Метеле, я хотів би, щоб цей чоловік був преторіанець.

Метел. Я не хотів би цього, Цезарю. Він здатний зіпсувати настрої. Є люди, що в їх присутності не можна дозволити собі жадного жарту. Люди, що являють собою якість ходяче сумління. Він примушує нас усіх почувати себе незручно.

Цезар. Заради цього, може, й слід було б узяти його. Для імператора сумління не може бути зайве. (Звертаючися до Феровія). Послухай, Феровію! (Феровій хитає головою й не підводить очей). Тебе й твоїх друзів не будуть переважати силою сьогодні на арені. Ви одержите зброю, і на кожного християнина припаде не більш одного глядятора. Якщо ти вийдеш з арени живий, я поставлюся доброзичливо до першого кращого твого прохання й включу тебе в лави преторіанців. Навіть коли проситимеш, щоб тобі не давати жадних запитань щодо твоєї віри, то, може, і в цьому я не відмовлю тобі.

Феровій. Я не хочу битися. Я хочу вмерти. Краще бути серед архангелів, ніж серед преторіанців.

Цезар. Я не можу повірити, що архангели — хто б вони не були — не воліли б бути за преторіанців. А втім — як хочеш. Ходім дивитися на видовище.

(У той час, як почет іде сходами, секутор та ретіарій повертаються з арени через прохід. Секутор запорошений і дуже сердитий. Ретіарій вишкіряє зуби).

Секутор. А, імператор! Тепер ми побачимо! Цезарю, чи чесно з боку ретіарія, замість відкрито накинути на мене сітку, тягти її по землі й засипати мені очі порохом, а потім, коли я втратив зір, зловити мене. Якби весталки не піднесли пальця, то був би мені кінець.

Цезар (зупиняючися на сходах). Це не суперечить правилам.

Секутор (обурено). Цезарю, чи це брудний вчинок чи ні?

Цезар. Курний, мій друже! (Підлесливий сміх). Іншим разом будь обережний.

Секутор. Хай він стережеться. Іншим разом я кину списа йому під ноги й задушу його власною його сіткою, раніш ніж він устигне відскочити. (Звертаючися до ретіарія). Побачиш, чи я зроблю це! (Він проходить повз глядіатора, надутий і розлютований).

Цезар. Такі вихватки нерозумні, мій друже. Публіка любить бачити вбитого в усій його красі. Якщо ти забрудниш йому обличчя й попсуєш його панцер, вона висловить своє незадоволення в тому, що не дозволить тобі вбити його. А коли прийде твоя черга, вони тобі це пригадають і спустять палець.

Ретіарій. Лише тому я так і вчинив, Цезарю. Він заклався зо мною на 10 сестерцій, що перемаже мене. Коли б мені довелося його вбити, я не одержав би тих грошей.

Цезар (милостиво сміючися). Шахраї, кінця немає вашим вибрикам. Я вас усуну й візьму для боротьби слонів. Вони б'ються чесно. (Він прямує до своєї льожі й стукає в двері. Їх відкриває з середини капітан, що виструнвився, щоб пропустити імператора. Оповісник виходить з проходу разом із трьома служниками. Один із них несе зв'язку мечів, другий шоломи, а третій декілька нагрудників і панцери. Все це вони кидають в купу).

Оповісник. З твого дозволу, Цезарю. Нумер одинадцятий. Глядіатори й християни.

(Феровій кидається наперед, готовий прийняти мученицьку смерть. Решта християн приймає виклик, як умів: которі радісно й сміливо, которі терпляче й з повагою, которі розгублено зі сльозами; деякі, хвилюючись, обіймають один одного. Оповісник повертається до проходу).

Цезар (обертаючися коло входу до льожі). Час прийшов, Феровію. Я ввійду до моєї льожі й буду дивитися, як тебе вбиватимуть, коли ти з презирством відмовляєшся від преторіянства.

(Він увиходить до льожі. Капітан зачинає двері й залишається всередині разом з імператором. Метелі решта почету займають місце. Християни на чолі з Феровієм прямують до проходу).

Лавінія (до Феровія). Прощай!

Розпорядник. Почекайте, ви, там! Ви, християни, повинні битися. Ось, беріть зброю.

Феровій (підіймаючи меч). Я помру з мечем у руці, щоб довести людям, що я міг би битися, якби на те була воля господи мого, і що я міг би вбити людину, яка мене вб'є, коли б я цього захотів.

Розпорядник. Одягни цей панцер.

Феровій. Жадного панцера.

Розпорядник (наступаючи на нього). Роби те, що тобі наказують. Одягни панцер!

Феровій (хапаючи меч погрозово). Я сказав: жадного панцера.

Розпорядник. Що я маю казати, коли мені закидатимуть, що я послав голу людину битися з моїми людьми, що приборані в зброю?

Феровій. Молися, брате, й не бійся сильних мира цього.

Розпорядник. Упертий дурень! (Він нерішуче кусає губи, не знаючи, що йому робити).

Андрокл (до Феровія). Прощай, брате, до зустрічі в прийдешньому краю світу.

Розпорядник (до Андрокла). Ти теж повинен йти. Візьми меч а й одягни панцера, який на тебе прийдегься.

Андрокл. Ні, справді, я не можу битися. Я ніколи не міг. Я не можу примусити себе почувати огиду до когось в достатній мірі. Мене кинуть левам разом із цією жінкою.

Розпорядник. Тоді геть з дороги й мовчи. (Андрокл відходить покірливо). Гей, ви там, чи готові?

(Звук труби долітає з арени).

Феровій (нервово здригаючись). Боже, дай мені сили!

Розпорядник. Ага, це лякає тебе, адже так?

Феровій. Чоловіче, немає більшого страху, аніж страх, що його завдають мені ці звуки. Коли я чую звук труби або барабана, або брязкіт мечів, або гудіння катапульти в той час, як летить величезна каміюка, вогонь бурує в моїх жилах. Я почувую, як гаряча кров підходить до очей. Я повинен іти в наступ, я повинен бити, я повинен перемогти. Навіть Цезар на своєму імператорському троні не буде в безпеці, коли цей дух опанує мене. О браття, молітеся! Підтримайте мене! Нагадайте мені, що моя честь загине, коли я піднесу меч, і мого господа знову розіпнуть.

Андрокл. Думай увесь час про те, яких жорстоких страждань ти можеш завдати бідним глядіяторам.

Феровій. Коли людину вбивають, вона не відчуває страждань.

Лавінія. Тільки віра може тебе врятувати.

Феровій. Віра! Яка віра? Є дві віри. Є наша віра й є віра вояки, віра в боротьбу, віра, що бачить бога в мечі. А що, коли виявиться, що ця віра сильніша за мене?

Лавінія. Ти знайдеш свою справжню віру в час іспиту.

Феровій. Це те, чого я боюся. Я знаю, що я вояка. Як могу я бути певний того, що я християнин?

Андрокл. Покинь меч, брате.

Феровій. Я не можу. Він улип до моєї руки. Я так само не міг би випустити із своїх обіймів жінку, що її я кохав би. (Здригнувшись). Хто вимовив це блюзнірство? Не я!

Лавінія. Я не можу тобі допомогти, друже. Я не можу сказати тобі, що ти не повинен рятувати своє життя. Щось є в мене непокірне, що прагне побачити, як ти проб'єш собі дорогу до неба.

Феровій. О!

Андрокл. Але коли ти збираєшся зрадити нашу віру, брате, чому не зробити це так, щоб нікому не заподіяти шкоди? Не бійся з ними, запали фіміям.

Феровій. Запалити фіміям? Ніколи!

Андрокл. Це тільки гордощі, Феровію.

Феровій. Тільки гордощі? Що може бути шляхетніше за гордість? (Почуваючи гривоту). О, я втопаю в гріхах! Я гордий із своїх гордощів!

Лавінія. Кажуть, що ми, християни, найгордіші люди в світі, і що тільки кволі бувають лагідні. О, я гірша за тебе! Я повинна була б послати тебе на смерть, а я тебе спокушаю.

Андрокл. Брате, брате, хай вони лютують і вбивають. А ми будемо мужні й будемо страждати. Ти повинен іти, як ягня на за-колення.

Феровій. Так, так. Це вірно. Але не так, як ягня, що його за-мовляє м'ясник; а як м'ясник, що дав би себе вбити (поглянувши на розпорядника) дурному баранові, що йому він одним рухом міг би вкрити голову.

(Перш ніж розпорядник устигає щось відповісти, оповісник вибігає з про-ходу, а капітан виходить з льожі і йде по сходках).

Оповісник. Гей, ви там, на арену! Вона на вас чекає!

Капітан. Імператор чекає. (До розпорядника). Ти над чим це замріявся? Негаймо висилай твоїх людей.

Розпорядник. Так, пане. Це християни загаялися.

Феровій (grimким голосом). Брехун!

Розпорядник (не звертаючи на нього уваги). Вперед! (Глядіятори, що їх виділили битися з християнами, мірним кроком ідуть проходом). Ідіть за ними, ви там!

Християни (чоловіки й жінки, прощаючись один з одним). Будь непохитний, брате! Прощай! Підтримуй віру, брате! Прощай! Іди до ра-дісного блаженства! Прощай! Пам'ятай, ми молимося за тебе! Прощай! Будь сильний, брате! Прощай! Не забувай, що любов господа й наша любов з тобою. Прощай! Ніщо не може дошкулити тобі. Пам'ятай це, брате. Прощай! Вічне блаженство, люба! Прощай!

Розпорядник (утративши терпець). Виштовхніть но їх сюди! (Ті глядіятори, що лишилися, і оповісник пориваються до них).

Феровій. Доторкніться тільки до них, собаки — і ми всі помремо тут і позбавимо поганців цього видовища. (До християн). Брати, ве-лика година прийшла. Цей прохід — ваш шлях на Голготу. Зійдіть сміливо, але лагідно й пам'ятайте: жадного докору, жадного вдару, жадного опору. Ідіть! (Вони виходять через прохід. Він повертається до Лавінії). Прощай.

Лавінія. Ти забуваєш, моя черга прийде раніше, ніж ти за-клякнеш.

Феровій. Так, це правда. Не заздри мені, що я раніш за тебе спізнаю блаженство. (Він виходить до проходу).

Розпорядник (до оповісника). Гидка робота, чи не так? Чому не можна всіх їх кинути левам? (Він похмуро сідає).

Інші глядіятори байдуже вертаються на свої місця. Оповісник низує пле-чима й сідає напочіпки біля входу в прохіді коло розпорядника.

Лавінія й інші християни, що їх шматує горе, знову сідають; одні з них

тихо плачуть, інші моляться, деякі спокійні й стійкі Андрокл сідав біля ніг Лавінії. Капітан стоїть на сходах, з цікавістю спостерігаючи її.

Андрокл. Я радий, що не маю битися. Це, справді, були б жахливі муки. Щастя мені посміхнулося.

Лавінія (поглянувши на нього й почувачи скруху). Андрокле, запали фіміям. Тебе помилують. Хай моя смерть буде спокутою для нас обох. Мені здається, що це я тебе вбиваю.

Андрокл. Не думай про мене, сестро. Думай про себе. Це підтримає твою бадьорість. (Капітан сардонічно сміється).

Лавінія (вражена, вона забула, що він тут). Ти тут, прекрасний капітане? Ти прийшов подивитися, як я вмиратиму?

Капітан (підходячи до неї). Я виконую свої обов'язки при імператорі.

Лавінія. Чи входить до твоїх обов'язків сміятися з нас?

Капітан. Ні, це моя особиста справа, і це завдає мені приємності. Твій друг любить жартувати. Я засміявся тому, що він радив тобі думати тільки за себе, щоб зберегти бадьорість духу. Я кажу: подумай за себе й запали фіміям.

Лавінія. Він не жартував, він мав рацію. Ти повинен був би це знати, капітане. Ти дивився смерті просто в вічі.

Капітан. Непевній і неминучій смерті, Лавініє. Тільки смерть у бою, що милує людей частіш, аніж смерть у власному ліжку. А ти йдеш на певну смерть. У тебе нічого не залишилося тепер, окрім віри в цей фетиш — християнство. Ну що ж, ваші християнські казки ймовірніші, аніж наші оповідання про Юпітера й Діану, що в них, можу тобі сказати, я вірю не більш, ніж вірить імператор або перша-краща освічена людина в Римі.

Лавінія. Все це для мене тепер не існує. Я не кажу, що смерть жахлива, але я кажу, що вона така реальна, коли вона наближається; що все, утворене уявою, всі казки, як ти їх звеш, перетворюються в сон поруч цієї навблаганної дійсності. Я знаю тепер, що те, за що я вмираю, не казка й не сон. Чи чув ти про жахливу подію, що трапилася тут, поки ми чекали?..

Капітан. Я чув, що один із вас утік і потрапив просто в пашу левові. Я засміявся. Я й тепер сміюся.

Лавінія. Значить, ти не зрозумів, що це визначає?

Капітан. Це визначає, що лев одержав на сніданок нікчемного боягуза.

Лавінія. Це визначає щось більше, капітане. Це визначає, що людина не може померти за казку й за сновиддя. Ніхто з нас так щиро не вірив в ці казки й сни, як бідний Спінто, але він не міг мужньо зустріти велику неминучість. Те, що він назвав би моею вірою, поволі відлітало від мене, поки я сиділа тут, а смерть насувалася все ближче, і неминучість її ставала реальніша, а казки все розтавали, поки від них нічого не лишилося.

Капітан. Коли так, ти помреш за те, чого не існує.

Лавінія. Так, і це найдивніше. Тільки тепер, коли ці казки й мрії зникли, я не маю сумніву, що повинна вмерти за щось більше, аніж ці казки й мрії.

Капітан. Але за що?

Лавінія. Я не знаю. Коли б це було таке нікчемне, що я могла би зрозуміти його, то воно було б надто нікчемне, щоб за нього вмирати. Я гадаю, що вмираю за бога. Нема нічого іншого, досить реального, щоб за нього вмерти.

Капітан. Що таке бог?

Лавінія. Коли ми про це довідаємося, капітане, ми самі будемо боги.

Капітан. Лавініє, спустися на землю. Запали фіміям і будь мені за дружину.

Лавінія. Прекрасний капітане, чи одружився б ти зо мною, коли б я спустила стяг у день битви й запалила б фіміям? Сини бувають схожі на матір, чи ти знаєш це? Невже ти хочеш, щоб твій син був боягуз?

Капітан (дуже схвильований). Присягаюся великою Діяною, мені здається, я задушив би тебе, коли б ти зараз піддалася.

Лавінія (спустивши руку на Андроклову голову). Перст божий на нас трох, капітане.

Капітан. Що за безумство все це? і як жахливо, що за це безумство ти мушиш умерти, а я повинен бути байдужим глядачем, хоч уся моя душа повстає проти цього. То помри ж, коли ти мушиш умерти. Але в усякому разі, я буду здатний перерізати горло імператорові, а потім собі, коли побачу, як леться твоя кров.

(Імператор гнівно розчиняє двері льожи й розгніваний з'являється на порозі Розпорядник, оповісник і глядітори похапцем схоплюються).

Імператор. Християни не хотять битися, а твої нікчемні люди не можуть знайти в собі досить мужности, щоб напасти на них. Усьому цьому винний цей малий з пекучими очима. Пошли по бича. (Оповісник кидається по бича). Коли це на них не вплине, принеси розпечене залізо. Ця людина подібна до скелі. (Він сердито вертається до льожи й грюкає дверима. Оповісник вертається з людиною в гидкій етрусській машкарі, що несе бич. Вони обидва біжать уздовж проходу на арену).

Лавінія (підводячися). О, це негідний вчинок! Невже вони не можуть його вбити, не збезчестивши?

Андрокл (зривається на рівні ноги й вибігає на середину простору між сходами). Це жахливо! Тепер я хочу битися. Я не можу бачити бича. Єдиний раз у житті я вдарив чоловіка, коли він шмагав батогом стару шкапу. Це було жахливо. Я товк ногами його обличчя, коли він лежав на землі. Він не сміє вдарити Феровія. Я вийду на арену й вб'ю його.

(Він прожогом кидається до проходу. В цей час в арені чути гомін, а після нього гучні оплески. Глядітори прислухаються й здивовано переглядаються).

Розпорядник. У чому справа?

Лавінія (звертаючися до капітана). Що сталося, як ти гадаєш?

Капітан. Що могло статися? Вони їх певне вбивають.

Андрокл (вбігає з зойком жаху й затуляє очі руками).

Лавінія. Андрокле, Андрокле, в чому справа?

Андрокл. О, не питай, не питай мене! Це надто жахливо.

(Він падає біля неї й ховає обличчя в її туніці, ридуючи).

Оповідник (вбігаючи з проходу). Дайте мотузки й гаки! Мотузки й гаки!

Розпорядник. Чи варто з-за цього так хвилюватися? (Знову вибух оплесків. Двоє рабів в етруських машкарах вбігають з мотузками й гаками).

Один із рабів. Скільки забитих?

Оповідник. Шість.

(Раб двічі свистить, і четверо рабів в машкарах пробігають на арену з тими самими знаряддями).

Оповідник. Кошика сюди! Давайте кошика! (Раб свистить тричі й вбігає через прохід із своїми товаришами).

Капітан. Для кого кошика?

Оповідник. Для того, хто мав бича. Він розідраний на шмаття. Вони всі пошматовані. (Лавінія ховає обличчя. З'являються ще двоє рабів у машкарах з кошиком і йдуть за іншими рабами на арену в той час, як оповісник повертається до глядіторів і гукає, знесилений). Хлопці, він усіх їх забив!

Імператор (знову вбігає з льожі, на цей раз у захваті). Де він? Це чудово. Він одержить лавровий вінок. (Феровій, дико вимахуючи скривавленим мечем, у відчай вбігає з проходу разом із своїми одновірцями й доглядачем звіринця, що підходить до глядіторів. Глядітори схвилювано вихоплюють мечі).

Феровій. Загинув, загинув навіки! Я зрадив свого пана! Одрубайте мою правицю. Вона погіршила. Ви маєте мечі, брати. Рубайте.

Лавінія. Ні, ні! Що ти зробив, Феровію?

Феровій. Я не знаю, але кров затьмарила мені очі, і на мечі моєму кров. Що це визначає?

Імператор (у захваті, стоячи на площадці біля льожі). Що це визначає? Це визначає, що ти перша людина в Римі. Це визначає, що ти одержиш лавровий вінок із чистого золота. Чудовий борець! Я здатний був би поступитися своїм тронем для тебе. Це блискучий успіх для мого царювання. Я житиму в історії. Колись за часів Доміціана один галл убив трьох чоловіків на арені, і йому дарували волю. Але чи траплялося колись, щоб один голій чоловік убив шістьох озброєних із найхоробріших і найкращих? Віднині переслідування припиняються. Якщо християни вмють так битися, я хочу, щоб тільки християни билися за мене. (Звертаючися до глядіторів). Гей, ви там, я вам наказую бути християнами, чуєте?

Ретіарій. Нам це байдуже, Цезарю. Коли б я був там з моєю сіткою, все було б інакше.

Капітан (раптово схоплює Лавінію за руку й тягне її по сходах до імператора). Цезарю, ця жінка — сестра Феровія. Якщо її кинуть левам, він сумуватиме. Він утратить на вазі. Його здоров'я похитнеться.

Імператор. Левам? Дурниці. (До Лавінії). Пані, я гордий із знайомства з тобою. Твій брат уславив Рим.

Лавінія. Але мої друзі, — чи мусять вони вмерти?

Імператор. Умерти? Звісно, ні. Я ніколи не мав жадного наміру вчинити їм шкоду. Панове, ви вільні! Прошу вас, сідайте на місце перед ареною й втішайтеся з видовища, що в ньому ваш брат відіграв таку блискучу роль. Капітане, відведи їх на місце, що призначені для моїх особистих друзів.

Доглядач з віринця. Цезарю, мені потрібний один християнин для лева. Публіці це обіцяли, і вона пошматує декорації, якщо не справдити її надій.

Імператор. Так, так, нам потрібний хтонебудь для нового лева. Феровій. Кинь йому мене. Хай загине відступник.

Імператор. Ні, ні! Ти пошматував би його, мій друже. А ми не можемо дозволити собі нищити левів, як простих рабів. Але ми повинні мати когонебудь. Це, справді, дуже незручно.

Доглядач. Чому не цього маленького грека? Він не християнин, він чарівник.

Імператор. Якраз те, що нам потрібне. Він підхожий цілком.

Оповісник (з'являючися з проходу). Нумер дванадцятий. Християнин для нового лева.

Андрокл (похнюпившись, встає, але намагається володіти собою). Ну що ж, мабуть така судилася доля!

Лавінія. Я піду замість нього, Цезарю. Спитай капітана, чи не приймніше їм буде дивитися, як пошматують жінку? Він мені так казав учора.

Імператор. Це має частку правди. Це, без сумніву, має частку правди. Коли б тільки я міг бути певний, що твій брат не журитиметься.

Андрокл. Ні, я не знатиму жадної щасливої години. Ні, присягаюся вірою християнина й честю кравця. Я візьму те, що випало на мою долю. Якщо вернеться моя жінка, перекажіть їй привітання й скажіть, що я бажаю їй бути счасливою з її майбутнім чоловіком, бідахою. Цезарю, йди до своєї льожі, й ти побачиш, як умирає кравець. Гей, ви, дайте дорогу нумерові дванадцятому. (Він іде проходом).

Численна аудиторія в амфітеатрі бачить, як імператор вертається до своєї льожі й сідає на своє місце, в той час як Андрокл, страшенно зляканий, іде зі зворушливою покорою й з'являється з другого боку проходу. У нього втупилися тисячі цікавих очей. Клітка лева, закрита важкими ґратами, стоїть ліворуч від нього. Імператор дає гасло. Чути звук гонгу. Андрокл здригається, почувши цей звук. Кидається навколішки й молиться. Ґрати з гуркотом підіймаються. Лев кидається на арену, оббігає її навкруги й грається, тішачися в волі. Він помічає Андрокла, зупиняється. Він ледве встає, розминаючи ноги. Витягши вперед морду й випроставши хвоста поземно, ніби хорт, він страшенно реве. Андрокл

зшулюється й затуляє обличчя руками. Лев хоче стрибнути, помахаючи хвостом у поросі. Він увесь у захваті чекання. Андрокл молитовно здимає руки до неба. Лев, побачивши Андроклове обличчя, спиняється, потім підкрадається до нього. Обнюхує його, вигинає спину. Муркотить, як автомобіль, і нарешті починає тертися біля Андрокла, звалюючи його на землю. Андрокл, спираючися на руку, злякано дивиться на лева. Лев, шкутильгаючи на трьох лапах, підводить четверту, ніби вона поранена. Проблиск спогаду освітлює Андроклове обличчя. Він махає рукою так, ніби в ній сидить скалка й вдає, немов витягає її, завдаючи собі болю. Лев декілька разів, стверджуючи, хитає головою. Андрокл простягає до лева руки, і цей подає йому обидві лапи, що їх Андрокл з захопленням стискає. Вони радісно обіймають один одного й нарешті вальсують навкруги арени під раптовий вибух заглушених оплесків, а далі зникають у проході. Імператор дивиться на них, затамувавши дух подиву, поки вони не зникають, потім вигібає з льожі й в дикому запалі сходить зі сходів.

Імператор. Друзі мої, сталося щось неймовірне, надзвичайне! Я не могу далі відкидати правдивість християнського вчення! (Християни радісно товпляться навколо нього). Цей християнський чарівник... (Він зупиняється, зойкнувши, бо бачить Андрокла і лева, що танцюючи з'являються з проходу. Він кидається нагору по сходах до своєї льожі й прибиває за собою двері. Всі, як християни, так і глядіятори, тікають, рятуючи своє життя, при чому глядіятори кидаються на арену, а інші — врозтіч. Сцена спорожняла в чародійною швидкістю).

Андрокл (наївно). Справді, дивуюся, чому вони всі так тікають од нас. (Лев, позіхаючи, муркочучи, рикаючи, видає звук дуже схожий на сміх).

Імператор (стоячи на стільці в середині льожі й дивлячись поверх стіни). Чарівнику, наказую тобі негайно вбити цього лева! Він винний у державній зраді. Твоя поведінка обурлива... (Лев кидається за ним по сходах).

Імператор. Допоможіть! (Він зникає, лев підводиться на задні лапи, зазирає через перегородку льожі, дивиться на нього й рикає. Імператор стрімголов вибігає через двері й мчить униз до Андрокла, в той час як лев женеться за ним по п'ятах).

Андрокл. Не тікай, пане! Він не може втриматися від стрибка, коли бачить, що ти тікаєш. (Він схоплює імператора й стає між ним і левом, який в ту ж мить зупиняється). Не бійся його!

Імператор. Я не боюся. (Лев рикає, припадаючи до землі. Імператор конвульсійно хапається за Андрокла). Лишайся між нами!

Андрокл. Ніколи не треба боятися тварин, твоя милість. У цьому увесь секрет. Він буде лагідний, як ягнятко, коли відчує, що ти йому друг. Стій цілком спокійно й посміхайся. Дозволь йому обнюхати тебе від ніг до голови, щоб заспокоїти його, тому що він тебе боїться і він повинен добре вивчити тебе, раніш ніж відчує до тебе довіру. (Звертаючися до лева). Ходи сюди, Томі, й побалакай ввічливо з імператором, з великим добрим імператором, що в його владі стягти всім нам голови, якщо ми не будемо до нього дуже й дуже почитиві. (Лев загрозливо рикає. Імператор кидається, як божевільний, вгору по сходах через площадку й знову вниз з іншого боку, а лев переслідуює його. Андрокл кидається за левом, наздоганяє його тоді, як він спускається, й стрибає йому на спину, він намагається загальмувати його біг, стискаючи його ногами. Раніш ніж він устигає зупинити його, лев схоплює кінець імператорської кереї, що волочитися по землі.

Андрокл. О поганий, злий Томі. Так переслідувати імператора! Зараз же випустить імператорський одяг, добродію. Ну й манери ви маєте! (Лев рикає й смикає одяг). Твоя милість, не висмикуй у нього одяг, він тільки грається. Тепер я справді на тебе розгніваюся, Томі, якщо ти не відпустиш. (Лев ізнову рикає). Я поясню тобі, в чому справа, пане. Він думає, що ти мені недруг.

Імператор (намагаючися відстібнути застібку своєї камеї). Друг? Мерзенний негіднику! (Лев рикає). Не відпускай його! Прокляття цій застібці! Я не можу її відстібнути.

Андрокл. Не треба доводити його до сказу. Треба йому показати, що ти мій близький друг, якщо твоя милість зробить цю ласку. (Він схоплює імператорові руки й дружньо стискає їх). Дивись, Томі. Добрий імператор—найближчий у світі друг Анді-Ванді. Він любить його, як брата.

Імператор. Ти підла тварюка! Проклятий пес! Нікчемний, брудний, грецький кравець! Я спалю тебе живцем за те, що ти насмілюся доторкнутися священної особи імператора. (Лев рикає).

Андрокл. О, не кажи так, пане. Він розуміє кожне твоє слово. Всі тварини розуміють. Вони схоплюють це з тону твого голосу. (Лев рикає й б'є хвостом). Мені здається, він зараз кине́ться на твою милість. Коли б ти був ласкавий і сказав щось дружнє. (Лев рикає).

Імператор (несамовито стискаючи Андроклові руки). Найдорожчий добродію Андрокле! Наймиліший друже мій! Давно втрачений брате! Прийди в мої обійми! (Він обіймає Андрокла). О, які жажливі пахоці часнику!

(Лев випускає одяг й катається по підлозі, кокетливо склавши передні лапи на носі).

Андрокл. Ну ось, твоя милість бачить тепер, що й дитина могла б із ним гратися. (Він лоскоче черево левові. Лев у захваті звивається). Підійди, поглядь його.

Імператор. Я повинен перемогти цей страх, негідний імператора. Але дивись, не відходь від нього. (Він гладить лева по грудях).

Андрокл. О пане, як мало є людей, що здатні були б зважитися на це.

Імператор. Так, це потребує чималого напруження нервів. Покличмо мій почет і налякаймо їх. Але він тепер безпечний, як ти гадаєш?

Андрокл. Цілком безпечний тепер, пане.

Імператор (велично). Гей, ви, сюди! Всі, хто чує мене, верніться, відкинувши страх! Цезар усмирив лева.

(Усі втікачі обережно прокрадаються на сцену. Доглядач звиринця з'являється з проходу з іншими доглядачами, що озброєні залізним пруттям й тризубцями).

Імператор. Заберіть це. Я усмирив звіра. (Він наступає ногою на лева).

Феровій (несміливо наближається до імператора й боязко дивиться на лева). Як дивно: я, що не знаю страху перед людиною, боюся лева.

Капітан. Кожна людина чогось боїться, Феревію.

Імператор. Ну, а як щодо вступу до лав преторіянців?

Феревій. За мого юнацтва я поклонявся Марсові, богові війни. Я зрадив його, щоб служити християнському богові. Але сьогодні християнський бог покинув мене, й Марс ізнову переміг і вернув собі того, хто йому належав. Християнського бога ще не існує. Він з'явиться, коли Марс і я станемо прахом, але до того часу я повинен служити тим богам, що існують, а не богові прийдешньому. До тієї пори я згодний вступити до лав преторіянців, Цезарю.

Імператор. Твої слова повні мудрости. Всі розважливі люди визнають, що найрозумніше не бути сліпо відданим старим традиціям, а також не надто покvapливо й необережно сприймати нове, але треба добувати найкраще з одного й другого.

Капітан. Що скажеш ти, Лавініє? Чи будеш ти теж розважлива?

Лавінія (стоячи на сходах). Ні, я буду боротися за того бога, якого ще нема.

Капітан. Чи можу я приходити й сперечатися з тобою іноді?

Лавінія. Так, прекрасний капітане, ти можеш. (Він цілує її руку).

Імператор. А тепер, друзі мої, хоч ви бачите, що я не боюся цього лева, але щоб зносити його присутність, треба дуже напружувати нерви, бо ніхто з нас не може бути певний того, що він зробить наступної хвилини.

Доглядач звіринця. Цезарю, віддай нам за раба до нашого звіринця цього грецького чарівника. Він знає, як поводитися зі звірима.

Андроکل (у відчай). Але не тоді, як вони в клітках. Їх не треба тримати в клітках, треба всіх їх випустити на волю.

Імператор. Я віддаю цього чародія за раба першому, хто доторкнеться до нього.

(Доглядачі й глядіатори кидаються до Андрокла. Лев підводиться й цим примушує їх відсахнутися).

Імператор. Ти бачиш, які ми, римляни, великодушні, Андрокле? Ми відпускаємо тебе з миром.

Андрокл. Дякую твоїй милості! Дякую вам усім, панове! Ходім, Томі! Поки ми разом, тобі не загрожує клітка, а мені рабство. (Він іде разом із левом, і всі розступаються, щоб дати йому якнайбільше місця).

ПІСЛЯМОВА ДО П'ЄСИ „АНДРОКЛ І ЛЕВ“

У цій п'єсі я не змалював переслідування перших християн у Римі, як конфлікт між неправдивим та істинним віровченням, а показав, що всі такі переслідування на ділі являють собою спробу приборкати пропаганду, яка загрожує тому законові й ладові, що існує, і що його організували й підтримують в ім'я релігії й справедливості пелітичні діячі цілком опортуністичного ухилу.

Є люди, що їм внутрішній промінь показує світ кращий, заснований на прагненні духу до благороднішого й повнішого життя не тільки для них самих, але й для всіх людей узагалі. Природно, що таких людей бояться, а тому й ненавидять завзяті власники, консерватори, що завжди мають на схов проти них два певні засоби боротьби.

Перший — це переслідування, що його здійснюють, провокуючи та органіжуючи й збуджуючи стадне почуття, що примушує людей ненавидіти всі збочення від традицій; тому вони, жорстоко караючи й вживаючи лютих наклепів, приневолюють не абияких людей поводитися й вірувати так само, як інші.

Другий полягає в тому, щоб утягнути цю людську отару в війну, і це негайно й неодмінно примушує її забути про все, навіть про найзаповідніші привілеї та особисті інтереси, що їх завойовано з такими труднощами під необорним напливом войовничих почувань і чуття страху, що все поглинає.

Немає підстав думати, що римські переслідування були обґрунтовані чимсь іншим. Ставлення римського імператора та його прибічників до поглядів, що суперечать традиціям, має багато спільного зі ставленням англійського міністра внутрішніх справ до представників нижчих клас, коли якийнебудь благочестивий полісмен обвинувачує їх у „прояві поганого смаку“, що ім'я йому блюзнірство, бо „поганий смак“ є образа для „доброго смаку“, який у такому разі визначає лицемірство. Міністр внутрішніх справ і судді, що провадять справу, звичайно є далеко більші скептики й блюзніри; аніж ті бідняки, що їх вони переслідують, і гнів, що вони виявляють, коли хтонебудь одверто висловлює їхні ж погляди, викликає обурення з боку тих, кому відомий прихований залаштунковий бік, і хто має справжнє релігійне почуття; але це трапляється тому, що владущі класи цілком ухвалюють такі переслідування, якщо закон проти блюзнірства до них не застосовують, бо це дає їм можливість виправдовувати свої власні привілеї аргументами панівної релігії.

Тому ті мученики, що я їх змалював, це мученики всіх часів, а переслідники — це також переслідники всіх часів. Мій імператор, що для нього життя звичайних людей не має жадної цінни, що однаково безжурно бавиться, вбиваючи їх або даруючи їм життя, є той вид страхо-вища, що на нього легко перетворити першу - кращу абияку людину, зробивши з неї ідола. Такі ідоли й зараз так імпонують нам, що один із видатних пасторів вільної церкви в Лондоні засудив мою п'єсу на тій підставі, що мій переслідник - імператор — чудова людина, а християни, що їх він переслідує, смішні. З цього я роблю висновок, що катедра проповідника може так само розбещити людську душу, як імператорський трон. Всі ті християни, що я їх тут вивів, як читач може помітити, перейняті ентузіазмом, який вони вважають за одну й ту ж релігію тільки тому, що він спонукає їх до загального протесту проти панівної релігії й тим засуджує їх до спільної долі.

Андрокл, що його погляди всіх дивують, людяний натураліст. Лавінія — розумна, смілива, вільнодумна жінка, обурює послідовника апостола Павла Феровія, що є трохи тупий і позбавлений сумління. Спінта, цього низького розпусника, показано, як типового християнина цієї епохи, коли вірити свідченню св. Августина, який, очевидно, прийшов до висновку в певній стадії свого розвитку, що більшість християн були люди невисокої моралі. Немає сумніву в тому, що до певної міри він мав рацію. Я часто вказував на те, що революційні рухи притягають до себе як тих, хто надто хороший для того ладу, що існує, так і тих, хто не досить для нього хороший.

Але що найбільше вражає в цій п'єсі тепер — це та страшна злободенність, якої надала їй війна. Був мирний час, коли я вказував устами Феровія шлях, що ним повинна піти чесна людина, якщо вона виявить, що, почувши звук труби, не може слідувати за Ісусом. Багато років перед цим в „Учневій Диявола“ я торкнувся тієї ж теми, але ще ясніше змалював священнослужителя, що назавжди скидає з себе чорну ряску, виявивши серед гуркоту бою, що він приуроджений вояка. Багато дехто з нашого духівництва останніми часами опинився в стані Феровія й Антоні Андерсена. Вони виявили, що ненавидять не тільки своїх ворогів, але й всіх тих, хто не поділяє їхньої ненависти, й що вони прагнуть битися й примушувати битися інших.

Вони перетворили свої храми на вербувальні пункти, а ризницю на майстерні військової амуніції. Але їм ніколи не спадало на думку скинути свій чорний одяг і сказати цілком просто: „Я переконався під час проби, що нагорна проповідь — нісенітниця, а я не християнин. Я прошу дарувати мені те, що протягом усіх цих років я проповідував антипатріотичне безглуздя. Будьте ласкаві, дайте мені револьвера й призначення до полку, де священник — служитель бога „Марса, мого бога“.

Нічого подібного, вони хапалися за свої парафії й під ім'ям Христа служили Марсові, обурюючи цим правовірних.

Коли чернь ганьбила архієпископа Йоркського за те шляхетство, що його він виявив, і директора Ітона за його проповідь, перейняту духом християнства, войовничі пастори підтримували цю чернь. І вони навіть не намагалися так чи так виправдати свою поведінку. Вони просто дали волю своїм пристрастям, так як передніш давали волю своїм клясовим упередженням і потурали своїм комерційним інтересам, не замислюючися ні на хвилину над тим, чи християни вони, чи ні. Вони не перечили й тоді, коли організація, що називала себе антигерманська ліга (не зауваживши, очевидно, що їх випередили Британська імперія, французька республіка й королевства Італія, Японія, Сербія) домоглася закриття церкви в Форест Гілл, де правили службу божу німецькою мовою. Здавалося б, що це недоречно порушення елементарної релігійної етики повинне було викликати протест гурту навіть більш світських єпископів.

Але ні: єпископам, очевидно, здавалося, що так само природно зруйнувати дім божий, якщо в ньому припустили німецьку мову, як і знищити пекарню, що мала німецьку вивіску. Їхній присуд був суттю такий: „так і треба богові за те, що він створив німців!“ Цей випадок не міг би трапитися в такій країні, як Англія, де церква така могутня, якби вона мала хоч іскру католицької релігії, а не кастової.

Але це сталося; і, як я зауважив, єдині люди, що їх це вразило, були люди нерелігійні. Отже, ми бачимо, що навіть серед тих людей, що є проповідники релігії, переважна більшість є послідовники Марса, як і більшість їхньої пастви.

Звичайний священик — це урядовець, що заробляє на життя тим, що христить дітей, вінчає дорослих, виконує ритуал, а також працює в міру сил (якщо в нього є сумління), хоч і підлеглий певній рутині, в галузі догляду за школами, відвідування парафіян та організації благодійності, яка, якщо й має щось спільне з християнством, то тільки на словах.

Щиро релігійний священик, що являє собою виняток, може бути гарячим прихильником учення апостола Павла про спасіння душі. Але в цьому випадку його розумніші парафіяни ставляться до нього недоброзичливо й вважають, що він мав би приєднатися до методистів. Якщо він має артистичну натуру, і його релігійне чуття знаходить своє відображення в поезії, музиці, пишному одязі й архітектурі, не вдаючися до абстрактних, розсудливих тлумачень, або ж він викликає релігійний захват такими фізичними засобами впливу, як піст і невсипущість — тоді йому закидають ритуалізм. Він може бути також або унітарний деїст, як Вольтер або Том Пейн, або більш сучасна відміна англійського теософа, що для нього святий дух є Бергсонів „Elan Vital“, а отець і син виявляють ту істину, що наші вчинки й погляди багатогранні, і всі ми є сичи

і в той же час батьки тепер або в майбутньому; в цьому випадку більш фанатичні проповідники теорії спасіння душі підозрюють, що він не на багато кращий за атеїста. Всі ці відміни, як бачите, викликають коментарії. Вони можуть бути дуже популярні серед своїх парафіян, але більшість людей дивиться на них, як на химерні збочення в галузі церкви.

Рівновагу їй стійкість церкви, як і суспільства, що його зняряддя вона є — підтримує основна маса міщан. Над цією масою підноситься богослів'я, як щось дуже важливе, що про нього говорять побожно, як про грецьку трагедію, клясичну музику або вищу математику. Проте, ця маса, що не має в практичному житті жадних сталих переконань, почуває велике задоволення, коли служба в церкві закінчується й можна піти додому снідати чи обідати. Але поруч із цим ця маса ладна переслідувати бідного вільнодумця за те, що він не визнає непогрішности св. Іакова, а також ладна послати людину незвичайну у в'язницю за те, що вона в такій мірі не аби-яка, що визнає св. Іакова серйозно.

Коротенько кажучи, християнського мученика кидали левам не тому, що він християнин, а тому, що він — маніяк, себто людина незвичайна. І сила людей таких цивілізованих і добродушних, як і ми, товпилися, щоб побачити, як його з'їсть лев; так само, як тепер вони товпляться біля павільйона з левами в зоологічному садку, коли звірів годують. І збиралися ці люди в цирку не тому, що їх хоч трохи цікавила Діана чи Христос або вони могли зрозуміти противенство між Діаною й Христом, а просто тому, що вони хотіли побачити цікаве збудливе видовище. Ти, любий читачу, напевно колинебудь біг дивитися на пожежу, й якби тепер хто-небудь сказав тобі, що лев женеться за чоловіком вулицею, ти кивувся б до вікна. І коли б тебе вважали за такого жорстокого, як той нарід, що нацьковує левів на людину, ти був би справедливо обурений. Тепер, коли ми не маємо можливости бачити, як вішають людину, ми збираємося біля в'язниці, щоб подивитися, як підноситься чорний стяг.

Такий наш найнудніший спосіб розваги в душі стародавнього Риму. І якби завтра уряд вирішив кидати левам людей з непопулярними та ексцентричними поглядами у Альберт Голл'і або Ерлс Кортьє, то чи можете ви мати сумнів у тому, що всі місця були б перелюднені переважно людьми, що не могли б навіть поверхово з'ясувати згадані погляди. Траплялися випадки ще неймовірніші. Правда, коли б ми тепер вернулися до старого, то мученики не були б члени еретицьких релігійних сект, а були б чудаци, анти-вівісекціоністи, люди, що відкидають кулявість (опуклість землі), люди, що не визнають лябораторій і відмовляються ставати навколшки, коли проходить процесія вчених.

Але леви пошматували б їх, і глядачі тішилися б з цього видовища точнісінько так, як це робили римські леви й римські глядачі.

Берлінські газети повідомляли, що під час першої вистави „Андрокла“ в Берліні, кронпринц підвівся й покинув театр, неспроможний виносити дуже яскраве й правдиве (я сподіваюся) зображення автократичного імперіялізму, що його висловлював римський капітан своїм ув'язненим християнам. Жадний англійський імперіяліст не виявив себе досить розумним і серйозним, щоб зробити так само в Лондоні. Якщо повідомлення газет відповідає дійсності, я стверджую, що принц зробив логічно; і задоволений, що мене так добре зрозуміли.

Але я можу запевнити його, що держава, яку я взяв за зразок, коли писав „Андрокла“, є від мене значно ближча, аніж Німеччина, в чому кронпринц мав підстави нещодавно переконатися з власного досвіду.

МАЙОР БАРБАРА

П'ЄСА НА 3 ДІЇ

Переклали М. О в р у ц ь к а та І. С в е т

ДІЯ ПЕРША

Бібліотека в господі леді Брітомарт Андершафт у Вілтон Кресцент. Пообідня година січневого вечора.

Посеред кімнати широка вигідна канапа, оббита темною шкірою. Особа, що сидить на канапі (зараз на ній нікого нема), мала б праворуч писемний стіл, що біля нього п. ацює леді Брітомарт, ліворуч іззаду другий писемний стіл меншого розміру; біля леді Брітомарт у задній стінці — двері й безпосередньо ліворуч — вікно з широким підвіконням. Біля вікна стоїть крісло.

Леді Брітомарт — жінка років на п'ятдесят; одягнена добре, але недбайливо; добре вихована, але не надає жадного значіння своїй вихованості; має прекрасні манери, але жахаюче щиро висловлює свої думки й цілком байдуже ставиться до думок своїх співрозмовників; люб'язна, але не терпить сперечань, депотична й запальна надмірно. Заразом типовий зразок жінки вищого товариства, що вміло господарює. До неї ставилися, як до вередливої дитини, аж поки сама вона стала суворо матір і, маючи великий практичний хист і життєвий досвід, нарешті влаштувала собі власне кубло.

Проте світогляд її якось чудно обмежений родинними й класовими забобонами, і світ вона уявляє як щось подібне до великого будинку на Вілтон Кресцент, але своїм куточком у ньому керує дуже спритно.

Книжки в бібліотеці, картини по стінах, ноти в теках і статті в журналах виявляють достатню її освіченість і певну широкість поглядів.

Увиходить Стівн, її син.

Це молодий чоловік, років на двадцять п'ять, суворо коректний; він надає сам собі великої ваги, проте все ще відчуває деякий острах перед матір'ю; це можна пояснити більше звичкою дитячою й юнацькою соромливістю, аніж хиткістю вдачі.

Стівн. Що сталося?

Леді Брітомарт. Зараз я тобі відповім, Стівне. (Стівн покірно підходить до канапи, сідає й бере газету).

Леді Брітомарт. Не берися до читання, Стівне! Мені потрібна вся твоя увага.

Стівн. Я хотів почитати, поки ви звільнитесь.

Леді Брітомарт. Не треба, Стівне, перепрохувань. (Він відкладає газету). Ну, ось. (Закінчивши писати, встає й підходить до канапи). Я не примусила тебе довго чекати, сподіваюся.

Стівн. О, ні, мамо.

Леді Брітомарт. Принеси мені мою подушку. (Він бере подушку з крісла біля писемного стола й кладе її на канапу, де вона сідає). Сідай. (Він сідає й починає нервово смикати краватку). Не шарпай краватку, Стівне; з нею все гаразд.

Стівн. Пробачте. (Шарпав ланцюжок од годинника).

Леді Брітомарт. Ти мене слухаєш, Стівне?

Стівн. Звісно, мамо.

Леді Брітомарт. Ет, не досить мені цього „звісно“. Мені потрібно, щоб ти взичив мені значно більше уваги, ніж завжди. Я маю дуже серйозно поговорити з тобою, Стівне. Дай спокій ланцюжокві.

Стівн (поквапливо випускає з рук ланцюжок) Чи не прогнівив я вас чимось, мамо? Коли так, то це сталося мимоволі.

Леді Брітомарт (здивовано). Дурниці! (Вже трохи каючись). Мій бідний хлопчику, невже ти думаєш, що я на тебе гніваюсь?

Стівн. У чому справа, мамо? Ви примушуєте мене непокоїтись.

Леді Брітомарт (звертаючися до нього з войовничим виглядом). Стівне, хотіла б я знати, коли ти нарешті зрозумієш, що ти дорослий чоловік, а я — тільки жінка?

Стівн (збентежений). Тільки...

Леді Брітомарт. Не повторюй моїх слів, прошу тебе; це надзвичайно неприємна звичка. Ти повинен навчитися серйозно ставитися до життя, Стівне. Справді, я не можу нести на собі весь тягар наших родинних справ. Ти повинен дати мені пораду, ти повинен узяти на себе відповідальність.

Стівн. Я?

Леді Брітомарт. Так, авжеж ти. Тобі вийшло двадцять чотири роки в червні. Ти вчився в Гарров і Кембріджі. Ти був в Індії та Японії. Ти тепер мусиш багато знати, а як ні, то скандально змарнував свій час. Отже, дай мені пораду.

Стівн (цілком розгубившись). Ви знаєте, що я ніколи не втручаюся в господарство...

Леді Брітомарт. Річ певна, ні. Я й не маю на думці, щоб ти замовляв обід.

Стівн. Я хотів сказати, що ніколи не втручався в наші родинні справи.

Леді Брітомарт. Так, але тепер ти повинен втрутитися, бо я не можу дати собі ради.

Стівн (збентежений). Я іноді думав, що повинен був би втрутитися, але справді, мамо, я так мало про них знаю. А те, що я знаю, таке важке й так тяжко говорити про деякі речі з вами... (Він зупиняється, засоромлений).

Леді Брітомарт. Ти, певне, говориш про свого батька?

Стівн (ледве чутно). Так.

Леді Брітомарт. Любий мій, ми не можемо цілісіньке життя не згадувати його. Звичайно, ти чинив цілком правильно, не здіймаючи сам цієї розмови, поки я тебе не попросила. Але ти вже досить дорослий на те, щоб мати мою довіру й допомогти мені провадити з ним перемови про дівчат.

Стівн. Але з дівчатами все гаразд. Адже вони заручені?

Леді Брітомарт (самозадоволено). Так, я знайшла цілком гідну

партію для Сари. На 35-ому році Чарлз Ломакс буде мільйонер. Але це станеться тільки за 10 років. А до того часу його опікуни, на підставі батькового заповіту, не можуть дати йому більше, ніж 800 фунтів на рік.

Стівн. Так, алеж у заповіті зазначено також, що вони можуть подвоювати цю суму, якщо він власними зусиллями збільшить свій прибуток.

Леді Брітомарт. Але зусилля Чарлза Ломакса мабуть зменшать його прибуток, а не збільшать. Найближчими десятьма роками Сарі доведеться додавати принаймні ще 800 фунтів на рік, але й тоді вони будуть бідні, як церковні миші. А що буде з Барбарою? Я гадала, що з усіх вас Барбара зробить найблискучішу кар'єру. А тимчасом що вона робить? Вступає до Армії Спасіння, відмовляє своїй покоївці, витрачає тільки фунт стерлінгів на тиждень і одного чудового вечора з'являється з якимось професором грецької мови, що його вона підбрала десь на вулиці й що видає себе теж за прихильника Армії Спасіння та навіть б'є заради неї в великий барабан, коли вони виступають привселюдно, бо аж по вуха закоханий у неї.

Стівн. Одверто кажучи, я був трохи здивований, коли почув, що вони заручилися. К'юзінс, справді, дуже славний. Ніхто й не подумає, що він родом з Австралії, але...

Леді Брітомарт. О, Адольф К'юзінс буде прекрасний чоловік. До того ж ніхто не може перечити проти грецької мови. Вона дає чоловікові марку освіченої людини. І моя родина, хвала небові, ніколи не належала до тупоголових торіїв. Ми всі вігі й стоїмо за волю. Нехай сноби кажуть усе, що їм завгодно: Барбара вийде заміж не за того, хто подобається їм, а за того, хто подобається мені.

Стівн. Я мав на оці тільки його прибутки. Проте, чи навряд він буде марнотратний.

Леді Брітомарт. Не будь цього такий певний, Стівне. Я добре знаю, що такі спокійні, прості, витончені й поетичні вдачі, як Адольф... завжди задовольняються з найкращого. Вони витрачають значно більше, ніж марнотратні, що завжди такою ж мірою дріб'язкові як і вульгарні. Ні, Барбарі потрібно найменш – 2000 на рік.

Бачиш, це значить, що додасться ще два господарства. До того ж, любий мій, ти мусиш теж швидко одружитися. Я не хвалю сучасну моду на пізні шлюби, й мені не до вподоби парубки-гультаї, отже я намагаюся підшукати щось і для тебе.

Стівн. Це дуже люб'язно з вашого боку, мамо, але може краще було б мені самому щось для себе підшукати?

Леді Брітомарт. Дурниці! Ти надто молодий, щоб сам міг думати про шлюб, і тебе зловить у свої тенета перша-ліпша гарненька нікчемниця. Певна річ, це не значить, що я не питаю твоєї згоди, адже ти це знаєш так само, як і я. (Стівн стулює губи й мовчить). Тільки не дуйся, Стівне.

Стівн. Я не дуюся, мамо! Якою мірою це все стосується до... до мого батька?

Леді Брітомарт. Любий Стівне, звідки ж узяти гроші? Вам усім легко жити на мої кошти, поки ми живемо в одному домі. Але я не можу втримувати чотири родини в чотирьох окремих господах. Ти знаєш, який бідний мій батько. Він тепер ледве має сім тисяч на рік; і справді, якби він не був граф Стівнедж, то мусів би зректисся товариства. Він нічого для нас не може зробити. Він каже—і це цілком зрозуміло—що безглуздо вимагати від нього, щоб дбав він за дітей чоловіка, який просто купається в грошах. Ба-чиш, Стівне, твій батько багатій казковий, бо завжди десь точиться війна.

Стівн. Ви можете мені про це не нагадувати, мамо. Щоразу, розгорнувши газету, мені на очі навертається наше ім'я: міноноски Андершафта! кулемети Андершафта! десятицалеві гармати Андершафта! підводні човни Андершафта! А тепер військовий дирижабль Андершафта! В Гарров мене прозвали „немовляtko з Вулвіча“. В Кембріджі було те ж саме. В школі один маленький негідник зіпсував мою біблію, ваш перший подарунок у день мого народження, написавши під моїм ім'ям „син і спадкоємець Андершафта й Лазаруса, що гендлюють Смертю й Руїною; адреса—Християнський Світ і Юдея“. Але це було ніщо проти того, як усі підлещувалися до мене, тому що мій батько заробляв мільйони, продаючи гармати.

Леді Брітомарт. Не тільки продажем гармат, а також військовими позиками, що їх улаштує Лазарус, мотивуючи це потребою кредиту для гармат. Знаєш, Стівне, це справді обурливо. Ці двоє людей, Андрю Андершафт і Лазарус, впрост тримають усю Європу під чоботом. Ось чому твій батько може поводитися так, як він поводиться. Він вищий за закон. Чи уявляєш ти собі, щоб Бісмарк, Гледстон або Дізраелі могли протягом усього свого життя так одверто нехтувати всіма громадськими і моральними обов'язками, як це робить твій батько? Вони просто не наслідилися б так робити. Я просила Гледстона втрутитися. Я просила „Таймз“ втрутитися. Я просила лорда канцлера втрутитися. Але це було однаково, що просити їх оголосити війну султанові. Вони не хотіли, вони сказали, що не можуть на нього вплинути. Мені здається, вони його бояться.

Стівн. Але що фактично вони могли зробити? Адже він не порушує закону?

Леді Брітомарт. Не порушує закону? Він завжди порушує закон. Він порушив його, коли народився, бо батьки його не були звінчані.

Стівн. Мамо! Невже це правда?

Леді Брітомарт. Авжеж; тому ми й розлучилися.

Стівн. Він одружився з вами, не сказавши вам про це?

Леді Брітомарт (трохи збентежена цим висновком). О, ні. Треба

віддати йому належне: Андрю так не зробив. До того ж ти знаєш гасло Андершафтів „Без сорому“. Всі про це знали.

Стівн. Але ви сказали, що це спричинилося до вашої розлуки.

Леді Брітомарт. Так, бо не досить було йому, що сам він підкидьок, а ще хотів він тебе позбавити спадщини заради другого підкидька. Цього я не могла стерпіти.

Стівн (засоромлений). Ти хочеш сказати, заради... заради...

Леді Брітомарт. Не закуйся, Стівне. Кажі виразно.

Стівн. Але це так жахливо для мене, мамо. Розмовляти з вами про такі речі!

Леді Брітомарт. Мені це теж неприємно, надто, що ти поводишся, як дитина, і своїм збентеженням тільки ускладняєш справу. Лише люди середньої кляси, Стівне, німіють у безпорадному жаху, виявивши, що на світі існують нікчемники. Люди нашого кола повинні вирішити, що зробити з негідниками, ані трохи не втрачаючи самовлади. Тепер постав просто своє запитання.

Стівн. Мамо, ви зовсім на мене не вважаєте. Бога ради, або поведіться зо мною, яко з дитиною, як ви завжди це робите, і не розповідайте мені нічого, або розкажіть усе й дозвольте мені сприйняти це, як я зумію.

Леді Брітомарт. Я поводжуся з тобою, як із дитиною? Що ти хочеш цим сказати? Дуже неввічливо й невдячно з твого боку казати такі речі. Ти знаєш, що я ніколи з жадним із вас не поведилася, як з дітьми. Я завжди вважала вас за своїх друзів і товаришів і давала вам повну волю робити й казати все, що заманеться, аби воно було гідне моєї ухвали.

Стівн (в одча). Я гадаю, що ми були негідні діти найгіднішої матері. Але прошу вас на цей раз дати мені спокій і розповісти мені жахливу історію мого батька й про те, як він хотів усунути мене заради іншого сина.

Леді Брітомарт (вражена). Іншого сина? Я ніколи нічого подібного не казала! Мені це й не снилося! Ось що трапляється, коли ти мене перебиваєш!

Стівн. Але ви сказали...

Леді Брітомарт (перебиваючи його). Будь хороший хлопець, Стівне, вислухай мене терпляче. Андершафти походять від одного підкидька, що його знайшли в парафії св. Андрю Андершафта. Це було дуже давно, за царювання Якова I. Отже, цього підкидька взяв за сина один зброяр. Згодом цей підкидьок дістав у спадщину діло, і, щоб віддячити або додержати, може, обітниці якоїсь, він і собі взяв у прийми підкидька, якому теж у спадщину залишив своє діло. Цей підкидьок учинив так само. З того часу гарматна виробня завжди переходила до підкидька, що його брали уприми й давали йому ім'я Андрю Андершафт.

Стівн. Але невже вони ніколи не одружувалися? Невже вони не мали законних дітей?

Леді Брітомарт. О так, вони всі одружувалися, як і твій батько; і вони були досить заможні, щоб придбати землі для своїх дітей і достатньою мірою забезпечити їх цим. Але вони завжди брали в прийми й виховували якогось підкидька, що йому передавали своє діло. І звичайно через це вони жорстоко сварилися із своїми дружинами. Твого батька взяли в прийми, і він запевняє, що вважає за свій обов'язок підтримувати ту традицію, що існує, і взяти в прийми когось іншого, що йому він міг би передати своє багатство. Я, звісно, не могла на це погодитися. Можливо, що це мало деяку рацію за тих часів, коли Андершафтам вільно було одружуватися тільки з жінками своєї класи, що їх сини нездібні були керувати великим майном. Але не було жадних підстав обминути мого сина.

Стівн (непевно). Я боюся, що не спромігся б керувати гарматною виробнею.

Леді Брітомарт. Дурниці! Ти міг би найняти управителя за платню.

Стівн. Мій батько, очевидячки, був невисокої думки про мої здібності.

Леді Брітомарт. Дурниці, дитино моя! Адже ти був ще дитинча. Твої здібності не відігравали тут жадної ролі. Андрю чинив так з принципу, бо з принципу чинив усі свої погані й паскудні безглуздя. Коли мій батько намагався заперечувати, Андрю заявив йому одверто, що в історії відомі тільки два випадки вмілого керування: фірма Андершафт і Римська Імперія за часів Антонінів. І пояснює це тим, що імператори з роду Антонінів завжди мали приймака за спадкоємця. Яка нісенітниця! Рід Стівенеджів, я гадаю, не згірший за Антонінів, а ти ж із роду Стівенеджів. Але це було характеристично для Андрю. Тут він себе виявив цілком. Він завжди був розумний і в доводах непереможний, коли обстоював якусь нісенітницю або поганий вчинок; і завжди бентежився і бурчав, коли повинен був поводити себе розумно й пристойно.

Стівн. Отже, ваше родинне життя було розбите через мене, мамо? Я дуже шкодую!

Леді Брітомарт. Бачиш, любий мій, у нас були й інші незгоди. Я не можу міритися з неморальною людиною. Сподіваюся, я не належу до фарисеїв і байдуже було б мені, коли б він тільки чинив хибно: ніхто з нас не може бути довершеним. Але, власне, не вчинки твого батька були погані, а його думки й слова, і це було найжахливіше. Він, справді, визнавав якусь релігію неморальності. Звичайно людям дарують, коли вони, живучи неморально, визнають себе за винних у тому, що проповідують мораль; отож, і я не могла дарувати Андрю, що він, проповідуючи неморальність, сам поводить себе дуже морально. Коли б він лишився жити вдома, ви всі вирости б, не знаючи, що таке принципи, не знаючи, що таке добро й зло. Бачиш, мій любий, твій батько був дуже при-

вабливий у дечому. Діти почували до нього певну прихильність, і він з цього користувався, щоб прищеплювати їм найпорочніші думки й розвивати в них неслухняність. Я сама далека була від того, щоб почувати до нього антипатію, дуже далека, але незгоди в питаннях моралі утворюють прірву між людьми.

Стівн. Все це мене дуже вражає, мамо! Люди можуть розходитися думками, навіть щодо релігійних питань, але як можна розходитися в питаннях про добро й зло? Добро завжди є добро, а зло — зло, і коли людина не бачить між ними різниці, то вона або дурна, або негідна, — ось і все.

Леді Брітомарт (зворушена). У цьому я пізнаю свого сина! (Вона гладить його по щоці). Твій батько ніколи не вмів на це відповісти: він звичайно сміявся й ухилявся од відповіді та плів якусь ніжну нісенітницю. Отже, тепер, коли ти знаєш про становище, що ти порадиш мені зробити?

Стівн. Гаразд, що ви можете зробити?

Леді Брітомарт. Я повинна якось роздобути грошей.

Стівн. Але ми не можемо брати гроші в нього. Я волів би переїхати в якийсь недороге місце, ось як Бедфорд Сквер або навіть Гемпстед, аніж узяти в нього хоч один пенні.

Леді Брітомарт. Алеж як ні як, Стівне, Андрю й тепер дає нам на прожиття.

Стівн (вражений). Я цього не знав.

Леді Брітомарт. Але не міг же ти думати, що твій дід має щонебудь давати мені. Стівенеджі не можуть усе для вас робити. Ми дали вам становище в суспільстві. Андрю повинен був теж щось докинути. Я гадаю, що для нього це була досить вигідна угода.

Стівн (гірко). Отже, ми цілком залежимо від нього та його гармат!

Леді Брітомарт. Нічого подібного! гроші покладено на наше ім'я. Але дав їх він. Отож, бачиш, питання ходить не про те, чи брати в нього гроші, чи ні, а про те, скільки брати. Мені особисто більше грошей не потрібно.

Стівн. І мені також!

Леді Брітомарт. Але Сарі й Барбарі вони потрібні. Цебто Чарлз Ломакс і Адольф К'юзінс коштуватимуть їм зайвих грошей. Отож гадаю, що мені доведеться перемогти мою гордість і попросити в нього ці гроші. Оце твоя порада, чи не так, Стівне?

Стівн. Ні!

Леді Брітомарт (гостро). Стівне!

Стівн. Якщо ви твердо вирішили...

Леді Брітомарт. Я нічого не вирішила. Я прошу твоєї поради й чекаю на неї. Я не хочу, щоб уся відповідальність лягла на мої плечі.

Стівн (уперто). Я волів би померти, аніж просити в нього хоч один пенні.

Леді Брітомарт (покірно). Ти хочеш сказати, що просити в нього гроші мушу я? Гаразд, Стівне, я зроблю так, як ти хочеш. Тобі приємно буде знати, що дід поділяє твою думку. Але він вважає, що я повинна запросити Андрю сюди, щоб він міг побачити дівчат. Адже він напевно відчуває природну до них прихильність.

Стівн. Запросити його сюди?!!

Леді Брітомарт. Не повторюй моїх слів, Стівне. Куди ще я можу його запросити?

Стівн. Я ніколи не думав, що ви його запросите.

Леді Брітомарт. Не дратуй мене, Стівне! Послухай! Адже ти розумієш, що потрібно, щоб він нас відвідав, чи не так?

Стівн (з неохотою). Гадаю, що так, коли дівчата не можуть обійтися без його грошей.

Леді Брітомарт. Дуже тобі вдячна, Стівне. Я знала, що ти даси мені пораду до діла, якщо тобі пояснити, в чому справа. Я запросила твого батька прийти сьогодні ввечері. (Стівн схоплюється з місця). Не схоплюйся, це дратує мені нерви!

Стівн (у повному відчаї). Невже ви хочете сказати, що батько з'явиться сюди сьогодні ввечері, що він може бути тут кожної хвилини?

Леді Брітомарт (поглянувши на годинника). Я просила його прийти о дев'ятій. (Він ледве переводить дихання, вона підводиться). Подзвони, будь ласка. (Стівн підходить до писемного стола, натискає кнопку дзвоника і, вражений та знищений, сідає біля столу, спершись на нього ліктями й спустивши голову на руки). За десять хвилин — дев'ять, а я ще маю підготувати дівчат. Я запросила Чарлза Ломакса й Адольфа на обід, навмисне, щоб вони були присутні. Краще, щоб Андрю з ними зустрівся й не мав жадних ілюзій, ніби вони можуть утримувати своїх жінок. (Входить шафар, леді Брітомарт підходить до нього). Моррісон, підіть до вітальні й попросіть усіх негайно спуститися вниз! (Моррісон виходить. Леді Брітомарт звертається до Стівна). Пам'ятай, Стівне, я повинна буду звернутися до твоєї підтримки й твого авторитету. (Він устає й намагається виявити деяку наявність згаданих якостей). Подай мені стілець, любий мій! (Він підсуває стілець до маленького писемного столика, що біля нього вона стоїть. Вона сідає, він кидається в крісло). Я не знаю, як Барбара поставиться до цього. Відтоді, як стала майором в Армії Спасіння, вона почала виявляти охоту робити, як їй хочеться й верховодити, — охоту, що іноді мене лякає. Це не властиве добре вихованій дівчині. І справді, я не знаю, де вона цього навчилася. В кожному разі, Барбара не буде мною командувати; але все ж таки добре, що твій батько прийде сюди раніш, ніж вона встигне відмовитися від зустрічі з ним, або зчинити бучу. Не нервуйся, Стівне. Це тільки дасть привід Барбарі ускладнити справу. Бачить бог, я сама досить нервуюся, але я не показую цього.

(Сара й Барбара входять разом із своїми нареченими Чарлзом Ломаксом і Адольфом К'юзінсом. Сара — тонка світська панночка, що завжди

нудиться. Барбара — міцніша, веселіша й значно енергійніша. Сара вдягнена за останньою модою. Барбара — у формі Армії Спасіння. Ломакс — світський молодий чоловік, як усі інші світські молоді люди. Він відзначається трохи легкодумним почуттям гумору, що призводить його в найменш слушні хвилини до сміху, якого даремно намагається приглушити. К'юзінс — учений; він носить окуляри, худорлявий; рідке волосся й приємний голос; має такий самий нахил, як і Ломакс, але в складнішій формі. Йому властиве тонке й одухотворене чуття гумору, і він надзвичайно запальний. Довгочасна боротьба м'якої вдачі й високої порядності проти нахилу до жорстоких знущань і лютої нетолерантності утворило нервово напруження, що, очевидно, підірвало його здоров'я. Він — людина незламна, рішуча, вперта й нетолерантна, але завдяки своїй міцній вдачі здається — і такий він і в суттєво своєю — уважним, м'яким і навіть лагідним. Він здатний, може, навіть на вбивство, але не на жорстокість і неввічливість. Через якийсь інстинкт, проте не досить міцний, щоб затуманити його алюзіями кохання, він уперто прагне одружитися з Барбарою. Ломаксові подобається Сара, і він гадає, що втішно буде одружитися з нею. Тому він не опирається змаганням леді Брітомарт, що спрямовані до цієї мети.

Всі четверо мають такий вигляд, ніби вони дуже весело збули час у вітальні. Дівчата входять перші, залишивши своїх закоханих за дверима. Сара підходить до канапи. Барбара входить за нею й зупиняється біля дверей).

Барбара. Чи можуть Чоллі й Доллі ввійти?

Леді Брітомарт (гостро). Барбаро, я не можу припустити, щоб Чарлза називали Чоллі. Вульгарність цього виразу цілком псує мені нерви.

Барбара. Це нічого, мамо. Тепер Чоллі цілком коректне ім'я. Чи можна їм увійти?

Леді Брітомарт. Так, якщо вони будуть поводитись, як годиться.

Барбара (у двері). Увійдіть, Доллі, і поведіться, як годиться.

(Барбара підходить до писемного столу матері. К'юзінс увиходить, посміхаючися, й прямує до леді Брітомарт).

Сара (кличе). Увійдіть, Чоллі! (Входить Ломакс, даремно намагаючися надати своєму обличчю серйозного виразу, і зупиняється між Сарою й Барбарою).

Леді Брітомарт (владно). Прошу вас усіх сісти. (Вони сідають. К'юзінс підходить до вікна й сідає на підвіконня. Ломакс сідає на стілець. Барбара сідає біля столу, а Сара на канапі). Не можу собі уявити, чого ви смієтеся, Адольфе? Ви мене просто дивуєте, хоч від Чарлза Ломакса я нічого іншого й не сподівалася.

К'юзінс (надзвичайно м'яким голосом). Барбара пробувала навчити мене маршу Армії Спасіння.

Леді Брітомарт. Я не вбачаю в цьому нічого смішного; і не повинні були б вбачати й ви, якщо тільки вас справді повернули.

К'юзінс (лагідно). Ви при цьому не були. Справді, було дуже кумедно.

Ломакс. Надзвичайно!

Леді Брітомарт. Мовчіть, Чарлзе! Вислухайте мене, діти. Ваш батько прийде сюди сьогодні ввечорі. (Загальне нерозуміння).

Ломакс (заперечуючи). От, тобі й на!

Леді Брітомарт. Я не просила вас висловлювати вашу думку, Чарлзе.

Сара. Ви кажете серйозно, мамо?

Леді Брітомарт. Так, я кажу серйозно. Це заради тебе, Саро, а також заради Чарлза. (Мовчанка. З обличчя Чарлзового видно, що він почував, що негідний такої шани). Сподіваюся, що ти не будеш заперечувати, Барбаро?

Барбара. Я? Навіщо мені заперечувати? Мій батько має душу, що її можна спасти так само, як душу кожної людини. Щодо мене, то я ладна його вітати.

Ломакс (усе ще заперечуючи). Це штука! От тобі й на!

Леді Брітомарт (холодно). Що ви хочете сказати, Чарлзе?

Ломакс. Ви повинні визнати, що таку пігулку важко проковтнути.

Леді Брітомарт (звертається зловісно м'яко до К'юзінса). Адольфе, ви професор грецької мови. Чи не можете ви перекласти зауваження Чарлза Ломакса зрозумілою для нас мовою?

К'юзінс (обережно). Якщо ви дозволите мені це сказати, леді Брітомарт, то я вважаю, що Чарлз досить удало висловив те, що ми всі чуємо. Гомер, кажучи про Автоліка, вжив цього самого виразу... *rukínōn dōmon eltheîn* означав „така пігулка“.

Ломакс (великодушно). Я не заперечую, якщо Сара нічого не має проти.

Леді Брітомарт (зневажливо). Дякую вам! Чи ви, Адольфе, також дозволите мені прийняти мого чоловіка в моїй власній господі?

К'юзінс (галаantly). Я цілком ухвалюю те, що ви робите.

Леді Брітомарт. Саро, невже тобі нема чого сказати?

Сара. Чи буде він завжди жити тут?

Леді Брітомарт. Та ні. Йому призначать кімнату для гостей, якщо він захоче пробути тут пару днів і ближче познайомитися з вами; але всьому є межі.

Сара. В кожному разі, я гадаю, він нас не з'їсть. Я не заперечую.

Ломакс (посміхаючися). Цікаво, як старий до цього ставиться.

Леді Брітомарт. Напевно так само, як і стара, Чарлзе?

Ломакс (зняйквовілий). Я не те хотів сказати... себто...

Леді Брітомарт. Ви просто не думали, Чарлзе. Ви ніколи не думаєте, і через те ваші слова не мають жадного змісту. А тепер вислухайте мене, діти. Ваш батько буде для нас цілком чужий.

Ломакс. Він, напевно, не бачив Сари з того часу, як вона була ще маленьке цепенятко.

Леді Брітомарт. Так, з того часу, коли вона була ще цепенятко, як ви висловлюєтеся з властивою вам вишуканістю мови

й витонченістю думки, які, здається, ніколи вас не кидають. (Нетерпляче). Ну, тепер я забула, що я мала сказати! Ось що виходить, коли ви викликаєте мене на сарказми, Чарлзе! Адольфе, будьте ласкаві, нагадайте мені, про що я говорила.

К'ю зінс (солодко). Ви говорили про те, що м-р Андершафт не бачив своїх дітей з того часу, коли вони були малятка, і з того, як вони поводитимуться сьогодні, він судитиме про те, як ви їх виховали, а тому ви бажаєте, щоб ми всі поводитися зразково, особливо Чарлз...

Ломакс. Послухайте, леді Брітомарт цього не казала.

Леді Брітомарт (запально). Ні, казала, Чарлзе. Адольф пригадав мої слова цілком правильно. Надзвичайно важливо, щоб ви всі поводитися добре. І я прошу вас хоч на цей раз не ховатися по куточках, і не хихотати, і не шептатися, коли я розмовлятиму з вашим батьком.

Барбара. Добре, мамо. Здайтеся на нас.

Леді Брітомарт. Пам'ятайте, Чарлзе, що Сара хоче вами пишатися, а не соромитися вас.

Ломакс. Ну, скажу я вам! Немає, власне, чим пишатися, чи не так?

Леді Брітомарт. А ви надавайте собі такого вигляду, ніби є чим пишатися.

(Моррісон, блідий і розгублений, вдирається до кімнати дуже схвилюваний).

Моррісон. Дозвольте дещо вам сказати, міледі.

Леді Брітомарт. Дурниці! Ведіть сюди!

Моррісон. Слухаю, міледі. (Виходить).

Ломакс. Чи знає Моррісон, хто це з'явився?

Леді Брітомарт. Звісно, знає. Моррісон завжди жив у нас.

Ломакс. Це йому, мабуть, добра заморока!

Леді Брітомарт. Чарлзе, ви могли б у таку хвилину не драгувати мене вашими образливими виразами.

Ломакс. Але це ж, справді, щось надзвичайне...

Моррісон (біля дверей). М-р... А... А... Андершафт. (Збентежений виходить).

Увійходить Андрю Андершафт. Всі підводяться. Леді Брітомарт зустрічає його посеред кімнати за канапою.

Андрю на вигляд кремезний компанійський літній чоловік, що має м'які спокійні манери й привадиливу простоту вдачі. Але обличчя його виявляє спостережливість, тверду рішучість, вміння вичікувати й прислухатися; його широкі груди й довгастий череп указують на винятковий запас розумових і фізичних сил. Його м'якість можна пояснити тим, що він, як міцна людина, переконався, що із звичайними людьми треба поводитися обережно, щоб не завдати їм болю стиском своєї руки, а почасти вибачливістю, що властива його вікові й успіхам у житті. Окрім того, він почував деяку засоромленість, що її спричинило те дво-значне становище, в якому він зараз перебував.

Леді Брітомарт. Добрий вечір, Андрю.

Андершафт. Як живете, любя моя?

Леді Брітомарт. Ви дуже постаріли.

Андершафт (вибачливим тоном). Я справді трохи постарів.
(Галлянтно). Але вас час пошанував.

Леді Брітомарт (пок'апливо). Дурниці! Ось ваша родина.

Андершафт (здивовано). Така велика? На жаль, мушу визнати,
де в чому пам'ять мене зраджує. (З батьківською ніжністю простягає
руку Ломаксу.)

Ломакс (конвульсійно стискаючи його руку). Доброго здоров'я!

Андершафт. Я бачу, що це мій старший син. Дуже радий
бачити тебе знову, мій хлопче!

Ломакс (заперечуючи). Але ж послухайте но... (Пригнічений). От
тобі й на!

Леді Брітомарт (що до неї знов повернувся дар мови). Андрю,
невже ви хочете сказати, що не пам'ятаєте, скільки у вас дітей?

Андершафт. Боюся, що я... Вони так вирости. Невже я так
безглуздо помиляюся? Мушу признатися, я пригадую, що мав тільки
одного сина. Але з того часу відбулося стільки подій, що звичайно...

Леді Брітомарт (рішучим тоном). Андрю, ви кажете дурниці.
Ви мали тільки одного сина.

Андершафт. Чи не будете ви так ласкаві рекомендувати
мене, моя любя?

Леді Брітомарт. Це Чарлз Ломакс, наречений Сарі.

Андершафт. Пробачте мені, любий мій.

Ломакс. Дурниці. Дуже радий познайомитися!

Леді Брітомарт. А ось Стівн.

Андершафт (вклоняючися). Радий із вами познайомитися, м-ре
Стівн. У такому разі (підходить до К'юзінса) це, очевидно, мій син.
(Стискає руки К'юзінса). Як живеш, молодий друже? (До леді Бріто-
март). Він дуже на вас схожий, моя любя.

К'юзінс. Ви мене улещуете, м-ре Андершафт. Мене зовуть
К'юзінс, я наречений Барбари. (Каже дуже чітко). Це майор Барбара
Андершафт із Армії Спасіння. Це Сара, друга ваша дочка. Це
Стівн Андершафт, ваш син.

Андершафт. Мій любий Стівне, прошу тебе, даруй мені!

Стівн. Дурниці.

Андершафт. М-ре К'юзінс! Я вам дуже вдячний за ваше
докладне пояснення. (Повертається до Сарі). Барбаро, дорога моя...

Сара (підказує йому). Сара.

Андершафт. Ну, звичайно, Саро.

(Вони стискають одне одному руки. Він підходить до Барбари). Барбаро...
Сподіваюся, я не помилюся на цей раз?

Барбара. Цілком вірно! (Стискає руки).

Леді Брітомарт (ізнов говорить владно). Прошу вас усіх сісти.
Сідайте, Андрю. (Сідає на канапу. К'юзінс приносить свій стілець і сідає
ліворуч від неї. Барбара й Стівн сідають на свої старі місця. Ломакс
поступається своїм стільцем для Сарі та йде по другого стільця для себе.)

Андершафт. Дякую вам, люба.

Ломакс (приносьть стілець, поставивши між столом і канапою, пропонує його Андершафтові й намагається почати розмову). Вам потрібний буде час на те, щоб розібратися в цій справі, чи не так?

Андершафт (бере у нього стільця). Не це мене бентежить, м-ре Ломакс. Мене бентежить, що, коли я гратиму ролю батька, то робитиму вражіння настирливої сторонньої людини; коли ж я гратиму ролю стриманої, сторонньої людини, то здаватимуся бездушним батьком.

Леді Брітомарт. Вам не потрібно грати жадної ролі, Андрю. Значно краще тримати себе природно й просто.

Андершафт (покірно). Так, моя дорога. Гадаю, що це буде найкраще. (Сідає вручну). Отже, я тут. Що ж я можу для вас усіх зробити?

Леді Брітомарт. Вам нічого не треба робити, Андрю. Ви належите до нашої родини й можете посидіти тут і приємно провести час.

(У Ломакса, що намагається приглушити сміх, вихоплюються звуки, що нагадують придушене іржання).

Леді Брітомарт (обурена). Чарлзе Ломакс! Якщо можете поводити себе пристойно, то будь ласка. Якщо ні, то залишіть кімнату.

Ломакс. Пробачте, Леді Брітомарт, але справді, присягаюся небом... (Він сідає на канапу між леді Брітомарт і Андершафтом, цілком пригнічений).

Барбара. Чому ви не смієтеся, якщо вам цього хочеться, Чоллі? Це сприяє травленню.

Леді Брітомарт. Барбаро, ти здобула виховання світської панночки. Прошу тебе, дай батькові переконатися в цьому й не плескай язиком, як вуличне дівчисько!

Андершафт. Не вважайте на мене, моя дорога. Адже ви знаєте, що я не джентмен і не здобув жадного виховання.

Ломакс (похвальним тоном). І ніхто цього не подумав би, запевняю вас. Ви, знаєте, справляєте прекрасне вражіння.

Кюзінс. Дозвольте мені порадити вам, м-ре Андершафт, вивчати грецьку мову. Люди, що вивчають грецьку мову, перебувають у привілейованому становищі. Не багато з них знають грецьку мову й ніхто з них не знає чогось іншого, але становище їхнє — непохитне. Знання інших мов є відмінна ознака льокаїв і комівояжерів. Грецька мова для людини, що посідає становище, це те саме, що проба для срібла.

Барбара. Долі, не кажіть неправди. Чоллі, принесіть вашу концертину й заграйте нам щось.

Ломакс (із сумнівом звертаючися до Андершафта). Може, така музика вам не до смаку?

Андершафт. Я надзвичайно люблю музику.

Ломакс (захоплений). Невже? В такому разі я її принесу. (Іде магору по інструмент).

Андершафт. А ти граєш, Барбаро?

Барбара. Тільки на тамбурині. Але Чоллі вчить мене грати на концертині.

Андершафт. Чоллі теж належить до Армії Спасіння?

Барбара. Ні, він каже, що незручно повставати проти загальної думки. Але я не втрачаю надії щодо Чоллі. Я примусила його прийти на збори біля входу в доки й збирала пожертвування в його капелюх.

Леді Брітомарт. Це не моя провина, Андрю. Барбара досить доросла на те, щоб іти своїм шляхом. Вона не має батька, який міг би допомагати їй порадами.

Барбара. О ні, вона має батька. В Армії Спасіння немає сиріт.

Андершафт. Твій батько має багато дітей і великий досвід, чи не так?

Барбара (поглянувши на нього з жвавою цікавістю, потакує головою). Цілком вірно. Звідки ви це знаєте?

(Чути, як за дверима Ломакс наструює концертину).

Леді Брітомарт. Увійдіть, Чарлзе. Заграйте нам щось зараз же.

Ломакс. Згоден. (Він сідав на старе місце й грав вступ).

Андершафт. Хвилиночку, м-ре Ломакс. Я до деякої міри цікавлюся Армією Спасіння. Її гасло могло б бути моїм гаслом: „Вогонь і кров“:

Ломакс (зачеплений). Але це не той вогонь і не та кров, що про них ви кажете.

Андершафт. Кров, що про неї я кажу, омиває; кров, що про неї я кажу, очищає.

Барбара. Те ж саме у нас. Приходьте завтра до мого притулку в Вест-Гемі й подивіться, що ми там робимо. Ми збираємося вирушити на великі збори в Ассемблі-Голл у Майл-Енд. Приходьте, подивіться на мій притулок і вирушайте з нами. Це принесе вам величезну користь. Чи вмiєте ви грати на чомусь?

Андершафт. За молодих років, мавши природжені здібності до танців, я заробляв, виступаючи на вулицях, у пивничках. Згодом я почав брати участь в оркестрі Андершафта й непогано грав на тромбоні.

Ломакс (шокований). От тобі й на!

Барбара. Чимало грішників, граючи на тромбоні, попадали на небеса, дякуючи Армії Спасіння.

Ломакс (звертаючися до Барбари, все ще не заспокоївшись). Так, але що ви скажете про виробництво гармат, га? (Звертаючися до Андершафта). Навряд чи ви прагнете до того, щоб потрапити на небо, чи не так?

Леді Бріто март. Чарлзе!!!

Ломакс. Але це логічно, чи не так? Виробництво гармат може бути конче потрібно: ми не можемо існувати без гармат, але разом із тим це не на добре. З другого боку, може й чимало дурниць проповідують в Армії Спасіння—я сам належу до панівної церкви—але не можна відкидати, що вона проповідує релігію. Не можна повставати проти релігії, чи не так? Хіба що ви морально цілком занепали.

Андершафт. Ви не дуже цінуйте моє становище, м-ре Ломакс...

Ломакс (покvapливо). Я нічого не кажу про вас особисто.

Андершафт. Звичайно, звичайно. Але поміркуйте хвилину: я виготовляю знаряддя каліцтва й вбивства. Зараз у мене особливо чудовий настрій тому, що сьогодні вранці на заводі ми рознесли на дріб'язки 27 солдатських опудал пострілом з гармати, яка раніше знищувала тільки 13.

Ломакс (внбачливо). Що згубливішою стає війна, то швидше вона буде знищена, чи не так?

Андершафт. Ані трохи. Що згубливішою стає війна, то привабливіша вона нам здається. Ні, м-ре Ломакс, я вам вдячний за спроби знайти звичайне виправдання моему ділу. Але я не соромлюся. Я не належу до тих людей, що відокремлюють свою моральність непроникливими перегородками від свого діла. Усі ті зайві гроші, що їх мої конкуренти витрачають на лікарні, церкви та інші установи, на які їх спонукає жертвувати сумління, я вживаю на експерименти й досліди, шукаючи досконаліших методів знищувати життя й власність. Я завжди так робив і буду робити. А тому ваші проповіді, що змістом нагадують благочестиві написи на різдвяних листівках, мені не потрібні. Ваша християнська релігія, що навчає вас не протівитися лихому й підставляти другу щоку, зробила б із мене банкрута. У моїй моралі, в моїй релігії повинно бути місце для гармат і міноносок.

Стівн (майже вороже). Ви говорите так, ніби існує з півдесятка різних видів моралі й релігії, що з них людина вибирає першу-кращу, тоді як існує тільки одна істинна мораль, одна істинна релігія.

Андершафт. Для мене існує тільки одна істинна мораль, але може для тебе вона буде непридатна, бо ти не будеш військових дирижаблів. Для кожної людини існує тільки одна істинна мораль, але не всі люди визнають ту саму мораль.

Ломакс (через силу розважуючи). Чи не будете ви такі ласкаві повторити ще раз. Я не цілком вас зрозумів.

К'юзінс. А тимчасом це дуже просто. Як сказав Евріпід: „Що для одного хліб, то для другого отрута“, як у дослівному розумінні, так і переносно.

Андершафт. Щира правда.

Ломакс. Ах, так. Так, так. Правдиво, правдиво.

Стівн. Іншими словами: є чесні люди, є й негідники.

Барбара. Нісенітниця. Негідників не існує.

Андершафт. Невже? А чи існують порядні люди?

Барбара. Ні. Не існує ані того, ані другого. Нема ані чесних людей, ані мерзотників: усі вони діти одного батька і що швидше покинуть прозивати один одного різними образливими назвиськами, то буде краще. Не намагайтеся мене переконати, я добре їх знаю. Через мої руки перейшла безліч людей: негідники, злочинці, невірні, філантропи, місіонери, державні радники, усякого гатунку люди. Всі вони однакові грішники, і для всіх існує один шлях спасіння.

Андершафт. Дозволь мені спитати, чи спасла ти хоч одного фабриканта гармат?

Барбара. Ні. Дозвольте мені спробувати це зробити.

Андершафт. Я складу з тобою угоду. Якщо я прийду завтра до твого притулку, чи прийдеш ти другого дня до мене на мою гарматну виробню?

Барбара. Стережіться. Може закінчитися тим, що ви покинете свої гармати задля Армії Спасіння.

Андершафт. Чи певна ти того, що не покинеш Армії Спасіння задля гармат?

Барбара. Я готова йти на цей ризик.

Андершафт. Я також готовий. (Стискають одне одному руки). Де твій притулок?

Барбара. На Вест-Гемі. Під знаком хреста. Спитайте першу-крашу людину в Кеннінг-Тавн. А де ваша виробня?

Андершафт. В Перівейл Ст. Андрю. Під знаком меча. Спитай першу-крашу людину в Європі.

Ломакс. Чи не краще мені щось заграти?

Барбара. Так. Заграйте нам: „Уперед, християнські вої“.

Ломакс. Це надто важко для початку. Чи не заграти краще: „Ти уходиш від нас, брате мій“. Це майже той самий мотив.

Барбара. Ні, це надто сумно. Спочатку подбайте про своє спасіння, Чоллі, і ви підете від нас, брате мій, без жадного шуму.

Леді Брітомарт. Справді, Барбаро, ти розмовляєш так, ніби релігія—приємна тема для розмови. Навчися нарешті поводитися пристойно.

Андершафт. Я не вважаю, що релігія неприємна тема для розмови, моя дорога. Це єдина тема, що нею розумні люди справді цікавляться.

Леді Брітомарт (поглянувши на годинника). Ну що ж, коли ви вирішили говорити про релігію, я бажаю, щоб розмова точилася добропристойно. Чарлзе, подзвоніть, щоб усі зібралися на молитву. (Загальне здивовання. Стівн устає збентежений).

Ломакс (підводячися). От тобі й на!..

Андершафт (підводячися). Боюся, що мені вже час іти.

Леді Брітомарт. Ви не можете тепер піти, Андрю. Це було б надто непристойно. Сідайте. Що подумують слуги?

Андершафт. Моя дорога. Я почуваю скруху. Я хочу запропонувати вам компроміс. Якщо Барбара буде правити службу божу в другій кімнаті, а м-р Ломакс буде за органіста, я охоче буду присутній. Я навіть візьму участь, якщо можна дістати тромбон.

Леді Брітомарт. Не смійтеся, Андрю.

Андершафт (глибоко зачеплений, до Барбари). Я сподіваюся, ти не береш мої слова за насмішку, моя любенька?

Барбара. Звісно, ні. А коли б ви й сміялися, це не має ваги. Половина Армії Спасіння з'явилася на перші збори, щоб посміятися. (Встає). Ходім. Ходімо, Доллі. Ходімо, Чоллі. (Виходить з кімнати разом з Андершафтом, який відчиняє перед нею двері. К'юзінс устає).

Леді Брітомарт. Я не попущу, щоб усі перестали мене слухатися. Адольфе, сідайте. Ви можете йти, Чарлзе. Ви не можете бути на молитві, бо не вмієте володіти собою.

Ломакс. От тобі й на!.. (Виходить).

Леді Брітомарт (продовжує). Але ви, Адольфе, вмієте повідати себе пристойно, коли захочете. Я бажаю, щоб ви лишилися тут.

К'юзінс. Дорога леді Брітомарт! В родинній біблії є речі, що їх я не можу чути з ваших уст.

Леді Брітомарт. Які речі будьте ласкаві сказати?

К'юзінс. Вам доведеться сказати в присутності всіх слуг, що ми чинили багато дечого, що не повинні були чинити й не робили те, що повинні були робити, й що ми не чисті серцем. Я не можу припустити, щоб ви були так несправедливі до себе й до Барбари. Щодо мене, то я категорично відкидаю таке обвинувачення: я робив те, що міг. Я не наважився б одружитися з Барбарою, я не насмілювався б дивитися вам у вічі, коли б це була правда. І тому я повинен піти у вітальню.

Леді Брітомарт (ображена). Ну що ж, ідіть. (Він прямує до дверей). Але пам'ятайте, Адольфе. (Він повертається, щоб вислухати її). Я дуже підозріваю, що ви вступили до Армії Спасіння тільки тому, щоб упадати за Барбарою, та й годі. І я віддаю належне тому тонкому вмінню, з яким ви систематично мене обманюєте. Адже я вас розкусила. Стережіться, щоб не розкусила й Барбара. Ось і усе.

К'юзінс (незмінно лагідно). Не виказуйте на мене. (Виходить).

Леді Брітомарт. Саро, якщо ти бажаєш піти звідси, іди. Це буде краще, аніж сидіти тут з таким виглядом, ніби ти прагнеш опинитися за тисячу миль звідси.

Сара (мляво). Добре, мамо! (Виходить).

Леді Брітомарт (несподівано починає плакати).

Стівн (підходить до неї). У чому справа, мамо?

Леді Брітомарт (втираючи сльози хусточкою). Нічого. Дурниці. Можеш іти приєднатися до них, якщо бажаєш, і залишити мене одну із слугами.

Стівн. Не думайте так, мамо. Я... я... не люблю його.

Леді Брітомарт. Але інші його люблять. Яка несправедлива доля до жінок. Жінці доводиться виховувати дітей. А це значить, що вона повинна їх стримувати, не дозволяти їм багато дечого з того, що їм подобається, загадувати їм лекції, карати їх, коли вони чинять не гаразд, одне слово—брати на себе всі неприємні турботи. А коли її робота закінчена, з'являється батько, що йому нічого не лишається робити, а тільки пестити й псувати їх, і грабує в неї любов дітей.

Стівн. Він не забрав у вас нашої любови. Він тільки збудив цікавість.

Леді Брітомарт. Я не хочу, щоб ти мене втішав, Стівне. Я відчуваю себе прекрасно. (Вона встав й іде до дверей).

Стівн. Куди ви йдете, мамо?

Леді Брітомарт. У вітальню, звичайно. (Вона виходить. Коли вона відчиняє двері, чути звуки гімну: „Уперед, християнські вої“, що його грають на концертині з акомпаніментом тамбурина). Ти йдеш, Стівне?

Стівн. Ні. Певне, ні. (Вона виходить. Він сідає на канапу, стуливши губи з виразом огиди на обличчі).

ДІЯ ДРУГА

Подвір'я перед притулком Армії Спасіння у Вест-Гемі. Холодний січневий ранок. Будинок, що являє собою стару комору, недавно вибілений. Одна його частина з мезоніном вистає на середину подвір'я; одні двері внизу, другі на верхньому поверсі; немає ані балькону, ані зовнішніх сходів, є тільки бльок, щоб піднімати нагору лантухи.

Якщо зайти на подвір'я з цього боку, то ліворуч буде вихід на вулицю й кам'яне водоймище, що з нього поять коней; праворуч повітка, що захищає стіл, який стоїть під нею, від негоди. Біля столу стоять лави. На них сидять чоловік і жінка; видко, що обидва вони підтопані й занепали морально. Вони кінчають їсти. Кожний із них має великий шматок хліба, що його намазано маргарином і патокою, і п'є молоко, розведене водою.

Чоловік—безробітний майстровий, молодий, моторний, балакучий, любить позувати й такий хитрий, що здатний на все, що завгодно, тільки не на прояву чесности й альтруїзму. Жінка—проста вбога істота, стара й виснажена працею. Вона виглядає на 60 років, хоча їй напевно не більш як 45.

Якби це були люди заможні, закутані в хутра, одягнені в теплі пальта, рукавички з муфтами, вони, без сумніву, змерзли б, почували б, що вони дуже нещасні, бо січневий день пронизливо холодний і суворий. Одного погляду вглиб подвір'я на хмури комори й олив'яне небо, що його видко над вибіленими стінами, було б досить, щоб негайно погнати всяку заможну нетрудащу людину на Середземне море. Але цих двоє, що стільки ж мріють про Середземне море, як про місяць, і що примушені більшу частину свого одягу взимку заставляти, лишаючи собі тільки найпотрібніше, ані трохи не страждають від холоду. Навпаки, вони ще жвавіші, сидячи за їжею, що надає їм певної веселости. Чоловік ковтає із свого кухля, потім встає й походить по подвір'ю, зашивши руки в кишені й час від часу пританцьовуючи.

Жінка. Почуваєте себе краще після з'їжі?

Чоловік. Ні. Ось так з'їжа. Може, вона досить добра для вас, але не для мене, інтелігентного трудівника.

Жінка. Трудівника? Хто ж ви такий?

Чоловік. Художник.

Жінка (скептично). Ще б пак.

Чоловік. Так, ще б пак. Я знаю, в чому справа. Кожний ледар, що нічого не вміє робити, називає себе художником. Але я справжній художник, умію малювати під дерево й робити тонку роботу, а дістаю за свою працю 38 шилінгів на тиждень, коли пощасть.

Жінка. Чому ж ви тепер не дістаєте?

Чоловік. Я вам скажу, чому. Поперше: я інтелігент. Бррр... Тут бісів холод. (Він злегка пританцьовує). Так, я надто інтелігентний,

щоб стояти на тому щаблі життєвому, де капіталісти зволили мене поставити. А вони не люблять людей, що бачать їх наскрізь. По-друге: інтелігент—це істота, що потребує подвійної частки щастя. Тому, як пощастить, я добре напиваюся. Потрете: я обстоюю інтереси своєї кляси й працюю, якнайменше, щоб не відбивати всю роботу у товаришів. Почетверте—я досить розумний, щоб знати, що дозволяє закон, а що ні; а за законом я роблю точнісінько так, як капіталісти: хапаю все, що мені трапить під руку. За належного суспільного ладу я тверезий, чесний і працьовитий. У Римі я, так мовити, чиню, як усі римляни. Що ж з цього виходить? Коли справи погані—а зараз вони до біса погані—хазяям доводиться звільняти половину своїх робітників; звичайно, вони починають з мене.

Жінка. Як вас звать?

Чоловік. Прайс. Бронтер О'Брайен Прайс. Звичайно мене скорочено звать Сноббі Прайс.

Жінка. А леж Сноббі значить тесляр, чи не так? * А ви казали, що ви художник.

Прайс. Я з другої породи снобів, із шляхетної. Я надто високої думки про себе, бо інтелігентний; до того ж мій батько був чартист, людина, що багато читала й мислила; ще й мав він паперову крамницю. Я не якийнебудь дроворуб або водовіз, прошу вас не забувати цього. (Вертається на своє місце біля столу, бере кухоль). А як вас звать?

Жінка. Роммі Мітченз, сер.

Прайс (піднімаючи кухоль з рештками молока). Ваше здоров'я, міс Мітченз.

Роммі (виправляючи його). Місис Мітченз.

Прайс. Що! О, Роммі, Роммі! Поважна заміжня жінка Роммі, що вдає з себе пропащу жінку, щоб Армія Спасіння могла повернути її на путь истинну. Завжди та сама історія.

Роммі. Але що ж мені робити? Не могу ж я вмерти з голоду. Панночки з Армії Спасіння славні, добрі дівчата. Але що ліпші ви тепер, то більше їм хочеться думати, що ви були порочні перед тим, як вони вас повернули. Чому ж би їм біденьким не приписувати собі деяких заслуг? Адже вони знесилюються від роботи. І звідки вони роздобули б грошей для нашого рятунку, коли б ми визнали, що ми не гірші за інших? Чи знаєте ви, що собою являють усі ці леді й джентлмени?

Прайс. Злодії й негідники. Проте, Роммі, я з ними помінявся б. Що визначає Роммі? Пестливе ім'я, напевно?

Роммі. Пестливе ім'я від Ромола.

Прайс. Від чого?

* Гра слів, що не дається до перекладу. Сноб англійською мовою визначає людина, що пишається своїм походженням, а народньою говіркою це визначає тесляр. *Черекл.*

Роммі. Ромола. Це взято з якоїсь нової книги. Ім'я героїні, що на неї я мала бути схожа, як того хотілося матері...

Прайс. Ми товариші нещастям, Роммі. Ми обоє маємо такі ймення, що їх ніхто не може вимовити. Я Сноббі, а ви Роммі, тому що імення Білл і Саллі здавалися нашим батькам не досить шляхетні. Таке життя!

Роммі. Хто навернув вас, м-ре Прайс? Чи не майор Барбара?

Прайс. Ні! Я прийшов сюди добровільно. Я маю стати художником Бронтером О'Брайеном Прайсом, що його навернули на путь істини. Я знаю, це їм потрібно. Я розповім їм, як я гудив бога, захоплювався запальною грою й лупцював мою бідну стару матір.

Роммі (обурена). Ви били вашу матір?

Прайс. Нічого подібного. Вона мене била. Але не в цьому справа. Приходьте й послухайте оповідання художника, що його навернули; ви почувете, що вона була побожна жінка, яка навчила мене молитися, ставши навколішки, і що я, вертаючи додому п'яний, стягав її з ліжка за сиве волосся й лупив її коцюбою.

Роммі. Як це неправдиво щодо нас жінок. Ваші сповіді така ж брехня, як і наша. Так само, як і ми, ви не розповідаєте того, що ви справді чинили. Алеж ви, чоловіки, можете одверто на зборах виголошувати свою брехню, і за це вас тільки похваляють, а ми повинні пошепки сповідатись кожній пані зокрема. Це несправедливо, не вважаючи на все їхнє благочестя.

Прайс. Справедливо! Невже ви думаєте, що Армії Спасіння дозволили б існувати, коли б там усе відбувалося справедливо. Нічого подібного! Вони нас гладять по голівці й роблять із нас добрих малих, щоб потім обманювати нас і визискувати. Але я провадитиму гру не згірше за кожного з них. Я побачу людину, вражену блискавкою, або почую голос, що покликає: „Сноббі Прайс, подумай про вічність“. Я то потішуся, будьте певні.

Роммі. Але вам не дозволять пити.

Прайс. За те я себе нагороджу, читаючи біблію... Мені не потрібно пити, якщо я можу весело збути час якось інакше.

Дженні Гілл. (Бліда, втомлена гарненька, 18-ти років дівчина з Армії Спасіння входить у ворота, ведучи за собою Пітера Шерлі, розлюченого й виснаженого літнього чоловіка, що охлав із голоду).

Дженні (підтримуючи його). Підбадьортеся! Я принесу вам їжу. Ви почуватимете себе краще.

Прайс (підводиться й послужливо підтримує старого, допомагаючи Дженні). Біда! Підбадьортеся, брате! Ви знайдете тут спокій, мир, щастя. Покваптеся з їжею, міс, він дуже виснажений. (Дженні поквалпаво входить у будинок). Міцніше, старий! Вона зараз принесе вам великий шматок хліба з патокою й кухню розведеного молока. (Він садить його за стіл).

Роммі (весело). Кріпиться! Не треба зневірятися!

Шерлі. Я не старий. Мені тільки 46 років. Я такий само

батьорий, як і давніше. Сиве пасмо в моєму волоссі з'явилося, коли мені ще не було 30 років. Все, що мені потрібно, це фарби для волосся на 3 пенні. Невже з-за цього мене викинуть на вулицю, щоб там я загинув з голоду? О боже! Я працював від десяти до дванадцяти годин на добу з тринадцяти років і заробляв собі на шматок хліба. Невже мене тепер мають викинути, а мою роботу віддадут молодій людині, що робитиме її не краще за мене, і все це через те, що моє чорне волосся посивіло?

Прайс (підбадьорюючи). Не варто про це розводитися. Адже ви тільки нікуди непридатний, викинутий на вулицю, хорий старий робітник, хто про вас дбає? Га? Нехай ці злодії й негідники нагодують вас, вони чимало вкрали у вас. Дістанете хоч трохи від них назад. (Дженні вертається із звичайною порцією їжі). Ось вам, брате! Помоліться й беріться до їжі.

Шерлі (дивлячися на їжу пожадливо, але не доторкуючись до неї й плачучи, як дитина). Я ніколи ще не одержував милостині.

Дженні (втішаючи його). Ну, годі, годі. Це вам посилає господь. Він не соромизь брати хліб у своїх друзів. Навіщо ж вам соромитися? До того ж, коли ми знайдемо вам роботу, ви заплатите нам за це, якщо захочете.

Шерлі (палко). Так, так, це правда. Я поверну вам. Це тільки позика. (Зщулившись від холоду). О боже, боже! (Повертається до столу й жадібно накидується на їжу).

Дженні. Ну, Роммі, чи почуваете ви себе тепер краще?

Роммі. Хай благословить вас господь, дорога! Ви нагодували моє тіло й спасли мою душу, чи не так? (Дженні зворушена, цілує її). Сядьте й відпочиньте трохи. Ви, певно, з ніг валитеся від втоми?

Дженні. Я без перерви працюю з самого ранку. Але праці більш, ніж ми можемо виконати. Я не можу відпочивати.

Роммі. Спробуйте помолитися зо дві хвилини. Вам буде легше працювати після цього.

Дженні (з палкими очима). О, як на диво цілує впливає молитва! До 12 години мені морочилася голова від втоми, але майор Барбара послала мене помолитися на 5 хвилин, і це дало мені змогу продовжувати роботу так, ніби я тільки не почала. (Звертаючися до Прайса). Чи одержали ви шматок хліба?

Прайс (влейно). Так, міс; але я одержав те, що для мене дорожче за хліб; це душевний мир, що вище за нього нема нічого в світі.

Роммі (палко). Алілуя!

Вілл Воккер, грубий паруб'яга років на 25, з'являється біля воріт і вороже дивиться на Дженні.

Дженні. Це дає мені таке щастя. Коли ви це говорите, я почувую, що грішу, стоячи тут без діла. Я повинна знову взятися до роботи. (Вона похапцем прямує до дому, але той, що допіру прийшов, швидко відходить до дверей і виступає їй дорогу. Його манери такі загрозові, що вона відступає: він люто наступає, переслідуючи її вздовж двору).

, Білл. Я вас знаю. Ви та, що переманила в мене мою дівчину. Ви настренчили її проти мене. Ну, так я хочу знову її повернути собі. Не тому, що я хоч трохи цікавлюся нею чи вами, розумієте? Але я хочу провчити її й провчити вас! Я покажу їй, як тікати від мене. Тепер слухайте й скажіть їй, щоб вона вийшла сюди, а то я зайду й виштурхну її стусанами. Скажіть їй, що її питає Білл Вокер. Вона зрозуміє, що це значить. Якщо вона мене примусить чекати, буде гірше. Спробуйте тільки затримати її або заперечувати мені, і я почну з вас, чуєте? Ось ваша путь, ідіть. (Він схоплює її за руку й штовхає до дверей. Вона падає на одну руку й коліно. Роммі допомагає їй підвестися).

Прайс (підводячися й нерішуче прямуючи до Білла). Полегше, друже. Адже вона тобі ніякої шкоди не вчинила.

Білл. Кого ти зрештєв друзякою? (Підходить до нього загрозово). Ти за неї хочеш заступатись, чи що? Геть руки!

Роммі (обурена підбігає до нього й починає лаяти його). О ти, грубіяне... (Він одразу заміряється на неї лівою рукою і вдаряє її по обличчі. Скрикнувши, вона відхиляється й сідає на край водоймища, затуливши забите обличчя руками, хитається й стогне з болю).

Дженні (підходячи до неї). О, хай простить вам господь! Як ви могли вдарити стару жінку?

Білл (хапає її за волосся; вона теж скрикує, і він тоді відтягає її від старої). Ви тільки скажіть ще раз: „хай простить вам господь!“ — і я вам зверну щелепу так, що не зможете молитися протягом тижня. (Повертається лютю до Прайса). Ти щонебудь хочеш заперечити проти цього, га?

Прайс (зляканий). Ні, друженько; вона зо мною не має нічого спільного.

Білл. Твоє щастя. Я примусив би тебе проковтнути два обіди, а потім поборов би тебе одним пальцем, голодний песе. (Звертаючися до Дженні). Ну, чи йдете ви по Мог Габбіджем, абож мені доведеться дати вам по зубах і піти самому?

Дженні (корчучися в його руках). О, будь ласка, нехай хтонебудь піде й скаже майорові Барбарі! (Знову скрикує, як він пригинає їй голову до землі. Прайс і Роммі прожогом кидаються до будинку).

Білл. Ви хочете піти й поскаржитися на мене вашому майорові, га?

Дженні. О, будьте ласкаві, не тягніть мене за волосся. Відпустіть мене!

Білл. Відповідайте, так, чи ні? (Вона придушує крик). Так, чи ні?

Дженні. Боже, дай мені сили!

Білл (ударяючи їй кулаком в обличчя). Підіть і покажіться їй, і якщо вона хоче дістати те саме, що й ви, нехай вийде до мене й спробує мені заперечувати. (Дженні, плачучи з болю, йде в будинок. Він прямує до лави й звертається до старого). Гей, ти, кінчай їсти й забирайся з дороги!

Шерлі (схоплюється й звертається до нього з лютістю, тримаючи в руках

кухоль). Якщо ти дозволиш собі якусь грубість щодо мене, я вдарю тебе по обличчі цим кухлем і виб'ю тобі око. Мало з вас, таких молодчиків як ти, що вириваєте хліб із рота у старих, які вас вигодували й працювали на вас! Ви ще приходите бешкетувати й скандалити тут, де нам у горлі застрявав хліб, якого нам подають з милосердя.

Білл (презирливо, проте відступаючи). Яка з тебе користь, стара руїно? Яка користь?

Шерлі. Така, як з тебе, навіть більша. Я виконаю першукращу роботу не гірше за тебе, або за іншого ситого п'яницю твоїх років. Піди но спробуй виконати мою роботу в Горокса, де я працював 10 років. Їм тепер потрібні молоді люди: вони не можуть тримати людей, що мають понад 45 років. Вони дуже шкодують, дають вам рекомендацію, і раді допомогти вам знайти щось відповідне для ваших років; певні, що людина, яка не п'є, не лишиться довго без роботи. Ну що ж, нехай вони спробують найняти тебе. Вони побачать різницю. Що ти знаєш? Ти навіть не знаєш, як треба поводити себе — порядну жінку своїм брудним кулаком б'єш по обличчі.

Білл. Мовчи, а то й тебе трахну, чуєш?

Шерлі (з гострим презирством). Так, ти не від того, щоб ударити старого, покінчивши з жінками. Я ще не бачив, щоб ти намагався вдарити молодого.

Білл (зачеплений). Ти брешеш, старий підлизю. Тут був молодий, чоловік. Чи загрожував я його набити чи ні?

Шерлі. А чи ж не помирав він з голоду? Чи був це справжній чоловік, чи тільки злодій і ледащо? Чи насмілювався б ти побити брата мого зятя?

Білл. Хто він такий?

Шерлі. Тоджер Фермайл з Болз-Понда. Той, що виграв 20 ф. в японського борця в мюзикголі, поклавши його за 17 хвилин 4 секунди.

Білл (похмуро). Я не борець із мюзикголу. Чи вміє він боксувати?

Шерлі. Так. А ти не вмієш?

Білл. Що? Я не вмію; я? Що ти сказав? (Загрозливо підходить до нього).

Шерлі (не відступаючи ані на крок). Чи будеш ти боксувати с Тоджером Фермайлом, якщо я вас звезду? Кажі!

Білл (знизивши тон). Я буду боротися з першим-кращим, хоч би він був у десять разів сильніший за Тоджера Фермайла. Але я не вважаю себе за професійного борця.

Шерлі (дивлячися на нього з неприхованим презирством). Куди тобі боксувати! Ти здатний на те, щоб ударити стару жінку кулаком. Тобі не вистачило розуму вдарити її так, щоб суддя не міг побачити слідів од удару, молодий дурню, повний зарозумілості й неві-

гластва. Ударити дівчину по обличчі й тільки примусити її плакати! Коли б це зробив Тоджер Фермайл, вона не змогла б підвестися протягом десятих хвилин, точнісінько так, як і ти, коли б він до тебе взявся. У!!... Я сам до тебе взявся б, якби мені з тиждень добре похарчуватися, а то ж я два місяці голодував. (Вертається до столу, щоб кінчити їсти).

Білл (іде за ним і нахиляється до нього, намагаючися якнайбільш дійняти його). Ти брешеш. Ти наївся хліба та патоки, що їх тут виканючив.

Шерлі (зі сльозами). О, боже! Це правда: я тільки старий жебрак, що його викинули на смітник. (Гнівно). Але й ти дійдеш до цього й тоді побачиш. Ти дійдеш до цього раніш, ніж такий тверезий, як я; ти, що з самого дитинства наливаєшся джином.

Білл. Я не п'ю джину, старий брехуне. Але коли я хочу, як слід, провчити своє дівчисько, я повинен підбудити себе, розумієш? І ось я стою й розмовляю з такою нікчемною старою руїною, як ти, замість вишпетити її як слід. (Поволі доходячи до казку). Я піду й витягну її звідти! (Лютю прямую до дверей).

Шерлі. Ти швидше на ношах вирушиш до поліції, а коли там опинишся, вони швидко виженуть з тебе й джин, і чорта. Думай про те, що ти хочеш робити: тутешній майор — онука лорда Стівенеджа.

Білл (збентжений). Сто чортів!

Шерлі. Ось побачиш!

Білл (його рішучість підупала). Ну, що ж, я їй нічого не зробив.

Шерлі. А якщо вона скаже, що зробив, хто тобі повірить?

Білл (дуже схвильований, відступає до повітки). Господи, в цій країні немає правди. Подумати тільки, що ці люди можуть зробити! Я ані трохи не гірший за них.

Шерлі. Скажи їй це. Це якраз те, що такий дурень, як ти, повинен зробити. (Барбара жваво й діловито виходить із дому з бльскном у руді й звертається до Шерлі. Білл, збентжений, сідає на лаві в кутку й повертається до неї спиною).

Барбара. Доброго ранку!

Шерлі (встає й знімає капелюха). Доброго ранку, міс!

Барбара. Сідайте. Улаштуйтеся, як удома. (Він вагається, але вона дружньо кладе руку йому на плече й примушує його скоритися). Ну, ось! Що ви з нами потоваришували, то ми хочемо знати про вас усе. Ім'я, адреса, праця.

Шерлі. Пітер Шерлі. Монтер. Викинутий на вулицю два місяці тому, бо виявилось, що я застарий.

Барбара (ані трохи не здивувавшись). Ви можете видати себе за молодого. Чому ви не фарбуєте волосся?

Шерлі. Я це робив, але мій вік з'ясували на допиті у слідчого в справі моєї дочки.

Барбара. Не п'єте?

Шерлі. Ані краплини. Ніколи раніше не був безробітний. Добрий робітник! А зараз мене відіслали на шкуродерню, як стару шкапу.

Барбара. Це неважно. Якщо ви виконали свій обов'язок, господь виконає свій.

Шерлі (вперто). Моя релігія нікого, окрім мене, не стосується.

Барбара (догадавшись). Розумію. Матеріяліст?

Шерлі (палко). Хіба я це заперечував?

Барбара. Навіщо вам заперечувати? Мій батько теж матеріяліст. До нашого небесного батька можна прийти різними шляхами, і я гадаю, він знав, що творив, зробивши вас матеріялістом. Отже, піднесіться душею, Пітере. Ми завжди зможемо знайти роботу для людини, що не п'є—такої, як ви.

(Шерлі обезбровний з пошаною доторкується до свого капелюха).

(Вона повертається до Білла). Як вас звуть?

Білл (зухвало). А вам яке діло?

Барбара (спокійно занотовує в блокнот). Боїться назвати своє ім'я. Праця?

Білл. Хто боїться назвати своє ім'я? (Уперто, почувавши, що він сміливо кидав виклик усій палаті лордів в особі лорда Стівенеджа). Якщо хочете розпочати проти мене справу, робіть це. (Вона спокійно чекає). Моє ім'я Білл Вокер.

Барбара (так, ніби це ім'я їй знайоме; намагається пригадати, де вона його чула). Білл Вокер? (Згадуючи). О, я знаю, ви та людина, що за неї Дженні Гілл молиться там у будинку зараз. (Записує його ім'я в блокнот).

Білл. Хто це Дженні Гілл? І хто просив її молитися за мене?

Барбара. Не знаю. Напевно, це ви розсікли їй губу?

Білл (підозріло). Так, це я розсік їй губу. Я вас не боюся.

Барбара. Як можете ви боятися мене, коли ви не боїтеся бога? Ви смілива людина, м-ре Вокер. Треба мати певну мужність, щоб працювати тут; але ніхто з нас не насмівся б підняти руку на дівчину, як це зробили ви, бо боявся б кари отця її небесного.

Білл (похмуро). Киньте цю лицемірну балаканину. Ви думаєте, напевно, що я прийшов сюди просити у вас милостині, як ось ці голодранці. Нічого подібного! Не потрібно мені вашого хліба й вашої юшки. Я не вірю у вашого бога, так само, як і ви.

Барбара (сяючи й ніби з великою гідністю звертається до нього, цілком змінивши тон). О, пробачте, м-ре Вокер, що я записала ваше ім'я. Я вас не зрозуміла. Я його викреслю.

Білл (уважав це за образу, глибоко зачеплений). Що! Ви викреслите моє ім'я? Вона не гідне того, щоб потрапити до вашої записної книжки?

Барбара (роздумуючи). Бачите, яка рація записувати ваше ім'я, коли я для вас нічого не можу зробити. Де ви працюєте?

Білл (все ще зачеплений). Це не ваша справа

Барбара. Цілком вірно. (Діловито). Я зачишу (пише) вас, як людину, що вдарила бідну маленьку Дженні Гілл по обличчю.

Білл (встає, похмуро). Послухайте! Досить про це!

Барбара (осляйна, смілива). По що ж ви до нас прийшли?

Білл. Я прийшов по мою дівчину, розумієте? Я прийшов, щоб забрати її звідси й звернути їй щелепи.

Барбара (вибачливо). Бачите, я правильно визначила вашу професію.

Білл (що збирався грубо відповісти, раптом почуває, на свій жах і сором що він ладний замість цього заплакати. Він знову сідає).

Барбара. Як її звуть?

Білл (похмуро). Її звуть Мог Аббіджам. Це її ім'я.

Барбара. О, вона вирушила до наших бараків у Кенінг-Тавні.

Білл (перейнятий іще більшим обуренням проти Мог за її зраду). Ах, так! (Загрозливо). Тоді й я піду за нею в Кенінг-Тавн. (Прямує до воріт, вагається й нарешті повертається до Барбари). Чи не брешете ви мені, щоб відчепитися від мене?

Барбара. Я не хочу від вас відчепитися. Я хочу, щоб ви лишилися тут, і хочу врятувати вашу душу. Краще лишайтеся: матимете сьогодні важкий день.

Білл. Хто цьому буде винний? Ви напевно?

Барбара. Дехто, що в нього ви не віруете. Але після ви втішитесь.

Білл (відходячи). Я піду в Кенінг-Тавн, щоб не чути вашої балаканини. (Раптово повертається до неї з глибокою ненавистю). І коли я там не знайду Мог, я вернуся сюди й розправляюся з вами, хоч би за це мені довелося відсидіти два роки; побий мене бог, якщо я цього не зроблю!

Барбара (ще ласкавіше, ніж раніш). Це даремно, Білле, у неї є новий друг.

Білл. Що?

Барбара. Один із тих, кого вона навернула на путь істини. Він полюбив її, коли побачив, що душа її врятована, обличчя чисте й волосся вимите.

Білл (здивовано). Навіщо вона помила їх, це руде дівчисько?

Барбара. Її волосся тепер чудесне, тому що вираз очей у неї зробився інший. Яка шкода, що ви з'явилися надто пізно. Новий друг остаточно виставив вас, Білле!

Білл. Це я його виставлю. Не тому, що я хоч трохи нею цікавлюся, запам'ятайте це. Але я провчу її за те, що вона покинула мене, ніби я сміття якесь. А його я навчу, як відбивати моїх дівчат. Як звуть цього негідника?

Барбара. Сержант Тоджер Фермайл.

Шерлі (скоплюючися, зловтішно). Я з ним піду, міс, я хочу подивитися, як вони зустрінуться. І я відведу його до лікарні, коли все закінчиться.

Білл (звертаючися до Шерлі, з неприхованою опаскою). Це той, що про нього ви казали?

Шерлі. Так, це він.

Білл. Той, хто виступав у мюзикголі?

Шерлі. Він, беручи участь у змаганнях при Національному Спортивному Клубі, заробляв близько 100 фунтів на рік. Тепер він зрікся цього заради релігії; тому тепер набрався свіжих сил і, за відсутністю звичайної практики, радий буде вас бачити. Ходімо.

Білл. Скільки він важить?

Шерлі. 13 стон 4 фунти.

(Білл утрачає останню надію).

Барбара. Ідіть, побалакайте з ним, Білле. Він наверне вас.

Шерлі. Він зробить з твоєї голови картопляне пюре.

Білл (похмуро). Я не боюся його. Я нікого не боюся. Але він може мене подолати. Вона доконала мене. (Похмуро сідає край водоймища).

Шерлі. Ти не йдеш? Я так і думав. (Сідає).

Барбара (кланче). Дженні!

(Дженні з'являється біля дверей; на кутку рота в неї плястер).

Дженні. Я тут, майоре!

Барбара. Пришліть Роммі Мітченз, щоб вона тут прибрала.

Дженні. Вона, здається, боїться сюди прийти.

Барбара (на хвилину стає надзвичайно схожа на свою матір). Дурниці, вона повинна робити те, що їй кажуть!

Дженні (кланче). Роммі! Майор каже, що ви повинні вийти.

(Дженні підходить до Барбари, навмисно намагаючися стати коло Білла, щоб він не подумав, що вона його боїться або гнівається на нього).

Барбара. Бідна маленька Дженні! Ви втомилися? (Оглядає її поранену щоку). Болить?

Дженні. Ні, тепер усе минуло. Це дурниці.

Барбара (розглядаючи забите місце). Напевно, він ударив з усієї сили. Бідний Білле! Ви на нього не гніваєтеся, чи не так?

Дженні. О, ні, ні, ні. Ані трохи, майоре! Хай благословить його бог, бідолаху. (Барбара цілує її, і вона весело біжить у будинок. Білл змагається з напливом нових чуттів, що турбують його, але нічого не каже. Роммі Мітченз виходить з будинку).

Барбара (йде назустріч Роммі). Ну, Роммі, поквартесь. Візьміть помийте ці кухлики й тарілки. І киньте кришки пташкам.

(Роммі бере три тарілки й кухлики, але Шерлі забирає в неї свій кухлик; тому що там лишилося ще трохи молока).

Роммі. Нема жадних кришок. Тепер не такий час, щоб кидати хліб пташкам.

Прайс (з'являючися у дверях). Якийсь джентлмен бажає оглянути притулок, майоре. Він каже, що він ваш батько.

Барбара. Добре! Іду! (Сноббі заходить у будинок. Барбара йде за ним).

Роммі (підкрадаючися до Білла й звертаючися до нього тихо, але надавши переконливо). Я б з тобою розправилася, свиняче рило, негіднику, коли б вона мені тільки дозволила! Ти не джентлмен, коли б'єш жінку по обличчі. (Білл не звертає на неї уваги, опанований глибшими чуттями).

Шерлі (йде за нею). Послухайте, йдіть но швидше в будинок, а то матимете ще неприємності за свою балаканину.

Роммі (зарозуміло). Якщо не помиляюся, я не мала приємности бути з вами знайома. (Вона йде в будинок, забравши посуд).

Шерлі. Це...

Білл (грубо). Не розмовляй зо мною, чуєш? Дай мені спокій, або я тебе поб'ю! Вже тобі я не дозволю топтати мене ногами.

Шерлі (спокійно). Не турбуйся. Ти не такий приємний співрозмовник, щоб шукати знайомства з тобою. (Коли він збирається увійти в будинок, з'являється Барбара з Андершафтом).

Барбара. О, ви тут, м-ре Шерлі! (Зупиняється між ними). Це мій батько. Я казала вам, що він матеріяліст, чи не так? Ви напевно зможете зрозуміти один одного.

Андершафт (вражений). Матеріяліст! Нічого подібного, навпаки, переконаний містик!

Барбара. Дуже шкода. Між іншим, тату, в чому є ваша релігія — на випадок, якщо мені доведеться ще раз знайомити вас з кимнебудь?

Андершафт. Моя релігія? Ну, моя дорога, я мільйонер, і це моя релігія.

Барбара. В такому разі, я боюся, що ви й м-р Шерлі не зможете зрозуміти один одного. Ви не мільйонер, Пітере, чи не так?

Шерлі. Ні, і пишаюся цим.

Андершафт (серйозно). Злиднями, мій друже, нема чого пишатися.

Шерлі (сердито). Хто заробив для вас мільйони? Я, і такі, як я. Де причина наших злиднів? У вашому багатстві! Я не хотів би помінятися з вами сумлінням, не зважаючи на всі ваші прибутки.

Андершафт. Я не хотів би мати ваші прибутки, навіть заради вашого сумління, м-ре Шерлі. (Прямує до повітки й сідає на лаві).

Барбара (спритно зупиняючи Шерлі, коли він саме хоче продовжувати). Ви не подумали б, що це мій батько, чи не так, Пітере? Чи не зайдете ви в будинок, щоб трохи допомогти дівчатам? Ми збилися з ніг від роботи.

Шерлі (гірко). Так, я їм зобов'язаний за те, що вони мене нагодували, чи не так?

Барбара. О, не тому, що ви їм зобов'язані, а з любови до них, Пітере, з любови до них! (Він її не розуміє, і його аж кидає від її слів). Ну, не дивіться так на мене. Ідіть і дайте змогу вашому сумлінню відпочити. (Штовхає його в будинок).

Шерлі (ідучи). Яка шкода, що вас не навчили пристосовувати ваші здібності, місі! Ви могли б захватно проповідувати вільнодумство.

Барбара (повертається до батька).

Андершафт. Не зважай на мене, дорога. Продовжуй свою працю й дозволь мені деякий час спостерігати вашу роботу.

Барбара. Добре.

Андершафт. Наприклад, що сталося ось з цим пацієнтом?

Барбара (дивлячися на Білла, що не змінив своєї пози й що його обличчя виявляє ще більшу похмурість та злобу). О, ми вилікуємо його дуже швидко. Подивіться. (Підходить до Білла й чекає. Він зводить очі на неї, але потім ізнову спускає їх, почувавши неспокій, сам похмуріший ніж будь-коли). Було б непогано звістити Мог Габбіджем, чи не так, Білле?

Білл (розгублено схоплюючися з водоймища). Це брехня, я ніколи цього не казав. Хто розповів вам, що в мене на думці? (Вона хитає головою).

Барбара. Ваш новий друг.

Білл. Який новий друг?

Барбара. Диявол, Білле. Коли він опанує людину, вона відчуває себе нещасною, точнісінько, як відчуваєте себе зараз ви.

Білл (уживавши останнього засобу, щоб здаватися безтурботним і веселим). Я не нещасний! (Він ізнову сідає й витягає ноги, надаючи собі байдужого вигляду).

Барбара. Якщо ви щасливий, чому ви не виглядаєте таким щасливим, як ми?

Білл (мимоволі підбираючи ноги). Я щасливий, кажу вам! Чому ви не дасте мені спокою? Що я вам зробив? Я не вдарив вас по лиці, чи не так?

Барбара (м'яко, намагаючися вплинути на його душу). Це не я не даю вам спокою, Білле.

Білл. А хто ж тоді?

Барбара. Це той, хто не бажає, щоб ви били жінок по лиці. Так я гадаю. Це той, хто хоче зробити з вас людину.

Білл (хоробруючися). Зробити з мене людину? Хіба я не людина? Не людина? Хто каже, що я не людина?

Барбара. У вас десь ховається людина, я гадаю. Алеж як вона припустила, щоб ви вдарили бідну маленьку Дженні Гілл? Це було не цілком гідно людини, чи не так?

Білл (змучений). Покиньте, кажу я вам; замовчіть. Мені надокучила ваша Дженні Гілл із своїм дурним обличчям.

Барбара. Чого ж ви тоді не кинете думати про неї? Чому ця думка проти вашої волі турбує вас? Адже ви ще не вступили на путь істинну, чи не так?

Білл (переконано). О, ні! Нічого подібного! Ані трохи!

Барбара. Правильно, Білле. Боріться проти нас. Напружте всі ваші сили. Не дайте нам легко опанувати вас. Тоджер Фермайл

каже, що протягом 3-х ночей він опирався проти навернення лю-
тіше, аніж будь-коли боровся з японцем у мюзикголі. Він піддався
японцеві тільки тоді, коли відчув, що той ладний зламати йому
руку. Але він не піддався наверненню, поки не відчув, що серце
його готове розбитися. З вами цього, може, не буде. Адже ви не
маєте серця, чи не так?

Білл. Що ви хочете сказати? Чому в мене немає серця, як
у всіх людей?

Барбара. Людина, що має серце, не вдарила б бідну Дженні
Гілл по лиці, чи не так?

Білл (майже плачучи). О, дайте мені спокій. Хіба я колинебудь
збирався вас зачепити, що ви так гризете й дратуєте мене? (Він
конвульсійно корчиться).

Барбара (доторкуючися до нього ніжно й заспокойливо, говорить м'яким
голосом, що вникає в саму душу). Вас мучить ваша душа, Білле, а не я.
Ми всі пройшли через це. Ідіть з нами, Білле! (Він оглядається розгу-
блено). Простуймо до мужнього життя на землі й до вічної слави
на небесах! (Він готовий піддатися). Ходімо. (З будинку чути звуки барабана
й Білл, глибоко відхаючи, струшує з себе чари. Барбара повертається до бу-
динку. Виходить Адольф з великим барабаном. О, це ви, Доллі! Дозвольте
познайомити вас з моїм новим другом, м-ром Біллем Вокер. Це мій
наречений, Білле, м-р К'юзінс. (К'юзінс салютує барабанною паличкою).

Білл. Збираєтеся вийти за нього заміж?

Барбара. Так.

Білл (палко). Допоможи йому бог! допоможи йому бог!

Барбара. Чому? Ви думаете, що він не буде щасливий зо
мною?

Білл. Я примушений був слухати ваші розмови протягом од-
ного ранку; йому доведеться терпіти це цілісіньке життя.

К'юзінс. Це жахлива думка, м-ре Вокер, проте я не можу
розлучитися.

Білл. Ну, а я можу. (До Барбари). Чи знаєте ви, куди я попро-
стую зараз, і що я зроблю?

Барбара. Так, ви звернетесь до неба й ви повернетесь сюди
ще перед кінцем цього тижня, щоб розповісти мені про це.

Білл. Ви брешете! Я піду до Кеннінг-Тавн, щоб плюнути Тод-
жерові Фермайлові в очі. Я розквасив обличчя Дженні Гілл. А те-
пер я доб'юся, щоб мені його розквасили, і тоді вернусь й пока-
жуся їй. Він поб'є мене дужче, аніж я його. Так ми поквитаємося.
(До Адольфа). Чи гаразд воно так, чи ні? Ви джентлмен, ви повинні
це знати.

Барбара. Два підбиті ока не замінять одного здорового,
Білле.

Білл. Я вас не питаю! Невже ви не можете помовчати? Я питаю
джентлмена.

К'юзінс (задумливо). Так, я гадаю, що ви маєте рацію, м-ре Вокер.

Я зробив би точнісінько так. Це надзвичайно, але це якраз те, що зробив би стародавній грек.

Барбара. Але яку користь це дасть?

К'ю зінс. Ну, що ж? Це дасть можливість м-рові Фермайлові повправляти свої сили й заспокоїти душу м-ра Вокера.

Біл л. Дурниці. Душі не існує. Звідки ви знаєте, чи є в мене душа, чи немає? Ви ніколи її не бачили.

Барбара. Я бачила, що вона завдавала вам страждань, коли ви йшли проти її велінь.

Біл л (придушуючи роздратовання). Коли б ви були моя дівчина й отак мене перебивали, я провчив би вас, що ви запам'ятали б це, будьте певні. (До Адольфа). Послухайте моєї поради, друзяко: припиніть її балаканину, а то вона ще спричиниться до вашої передчасної смерти. (Настирливо). Вона вам збавить життя, ось до чого це призведе! (Виходить через ворота).

К'ю зінс (дивиться йому вслід). Побачимо!

Барбара. Доллі! (У своєму обуренні став схожа на матір).

К'ю зінс. Так, моя дорога, любити вас дуже втомно. Якщо це триватиме довго, я справді боюся, що вмуру молодий.

Барбара. А вам це було б тяжко?

К'ю зінс. Ані трохи. (Раптом розніжувється, нахилиється до неї й цілує її через барабан; очевидно, це відбувається не вперше, бо без практики дуже важко цілуватися через великий барабан. Андершафт покашлює).

Барбара. Добре, тату! Ми про вас не забули. Доллі, дайте татові пояснення щодо нашого притулку, — я не маю часу. (Поквапно йде в будинок; Андершафт і Адольф лишаються самі на дворі. Андершафт сидить на лаві, як і раніше, уважно все спостерігаючи, і пильно дивиться на Адольфа. Адольф і собі пильно дивиться на нього).

Андершафт. Я думаю, ви догадуєтеся про мої думки, м-ре К'ю зінс. (К'ю зінс розмахує паличкою від барабана, так ніби вибиває дрібшечки, але не видає жадних звуків). Так... але що, коли Барбара вас розкусить?

К'ю зінс. Бачите, я не вважаю, що обманюю Барбару. Я щиро цікавлюся плянами Армії Спасіння. Справа в тому, що я ніби колекціонер різних релігій. І найцікавіше те, що я міг би визнавати першу-кращу в них. Між іншим, чи визнаєте ви якусь релігію?

Андершафт. Так!

К'ю зінс. Це якась своєрідна релігія?

Андершафт. Я вірю в те, що тільки дві речі потрібні, щоб спасти душу.

К'ю зінс (розчаровано, але ввічливо). Ах, це з церковного катехізису. Чарлз Ломакс теж належить до панівної церкви.

Андершафт. Ці дві речі...

К'ю зінс. Хрищення і..

Андершафт. Ні! Гроші й порох!

К'ю зінс (здивовано, але зацікавлено). Це переконання, що панує

серед наших керівних клас. Нове тільки те, що ви одверто це визнаєте.

Андершафт. Ось власне!

К'юзінс. Пробачте, але чи є місце у вашій релігії для чести, справедливості, істини, любови, милосердя та іншого?

Андершафт. Так, все це є тільки прикраса й розкіш повного, яскравого й забезпеченого життя.

К'юзінс. Але що, коли доводиться робити вибір між усім цим і грішми та порохом?

Андершафт. Вибирайте гроші та порох, бо, не маючи досить того й другого, ви не спроможетеся на все інше.

К'юзінс. І це ваша релігія?

Андершафт. Так! (Тон цієї відповіді приводить розмову до кінця, К'юзінс кривиться, висловлюючи цим свій сумнів, і дивиться на Андершафта; той дивиться на нього).

К'юзінс. Барбара на це не погодиться. Вам доведеться вибирати між вашою релігією й Барбарою.

Андершафт. Так само, як і вам, мій друже. Вона швидко виявить, що ваш барабан порожній усередині.

К'юзінс. Шановний м-ре Андершафт, ви помиляєтесь. Я щирий прихильник Армії Спасіння. Ви не розумієте Армії Спасіння. Вона втілює в собі радість, любов і мужність. Вона вигнала страх, каяття й відчай, що панували в колишніх євангельських сектах, які жахалися пекла. Вона виступає на боротьбу з дияволом, під звуки труб і барабанів, з музикою й танками, з прапорами, пальмовим віттям, як годиться небесному військові, що спустилося на землю. Вона витягає з шинка п'яницю й робить з нього людину, вона знаходить гробака, що плазував у кухні на задвір'ях — і ось перед нами жінка. І ці чоловіки й жінки — люди вищого рангу, бо це сини й дочки всевишнього. Вона бере бідного професора грецької мови, найштучнішу і найпригніченішу з усіх людських істот, що годувався пнями слів, і робить з нього поета, навіть йому істинний культ Діоніса й посилає його на вулицю барабанити дитирамби. (Оглушливо вистукує дрібушки на барабані).

Андершафт. Ви перелякаєте весь будинок.

К'юзінс. О, вони звикли до цих раптових прояв релігійного екстазу! Проте, якщо барабан вас дратує... (кладає в кишеню палички, скидає барабан і ставить його на землю проти воріт).

Андершафт. Дякую вам!

К'юзінс. Чи пам'ятаєте ви, що сказав Евріпід про гроші й порох?

Андершафт. Ні.

К'юзінс (деклямує):

„Грішми й зброєю
В борні не важко брата подолати.

Надії, прагнення й сподівання
Людей з землі до неба поривають;
Один мети досягне, інший схибить.
Надія згине, або знов повабить.
І тільки той
Знайшов свій рай,
Хто зрозумів, що жити—це блаженство.“

Це мій переклад, якої ви думки про нього?

Андершафт. Я думаю, друже мій, що коли ви хочете збагнути, що життя це блаженство, ви спочатку повинні заробити досить грошей, щоб існувати пристойно, і придбати певної влади, щоб бути сам собі паном.

К'юзінс. Ви мене в біса розчаровуєте! (Далі деклямує):

„Чи ж не повік кохатимуть Барбару?“

Андершафт. Евріпід згадує про Барбару?

К'юзінс. Це вільний переклад. Грецькою мовою це слово означає „краса“.

Андершафт. Чи можу я запитати вас, як батько Барбари, скільки вона мусить мати річного прибутку, щоб її повік кохали?

К'юзінс. Як батько Барбари, ви мусите за це більше подбати, ніж я. Я можу прогледувати її, даючи лекції грецької мови. Це приблизно все.

Андершафт. Чи вважаєте ви, що ви для неї гідна партія?

К'юзінс (увічливо, але вперто). М-ре Андершафт, багатьма сторонами я квола, боязка людина, почасти невдаха, і здоров'я моє зовсім не таке міцне. Але, коли я почуваю, що мушу чогось дійти, я досягаю цього рано чи пізно. Я це почуваю щодо Барбари. Я ворог шлюбу, я його дуже боюся й не знаю, що я буду робити з Барбарою, а вона зі мною; але я почуваю, що тільки я, а не хтось інший, має з нею одружитися. Отже, прошу вас вважати, що це питання вирішено. Не думайте, що я хочу виявляти деспотизм, але навіщо витрачати час, сперечаючися про те, що є неминуче?

Андершафт. Ви хочете сказати, що ви ні перед чим не спинитесь, навіть перед тим, щоб повернути Армію Спасіння на культ Діоніса?

К'юзінс. Завдання Армії Спасіння — спасати людей, а не сперечатися про ім'я того, хто їх веде за собою. Діоніс чи хтось інший — яку це має вагу?

Андершафт (устає й підходить до нього). Професоре К'юзінс, ви мені до вподоби!

К'юзінс. М-ре Андершафт, ви, як я встиг помітити, непричотенний шахрай. Але властиве мені чуття гумору дозволяє мені оцінити вас, як слід.

Андершафт (мовчки простягає йому руку; вони стискають руки один одному).

Андершафт (раптово зосередившись). А тепер до справи!

К'ю зінс. Пробачте, ми говорили про релігію; навіщо ж повертатися до такої нецікавої й незначної розмови, як розмова про справу?

Андершафт. Релігія тепер є наша справа, бо тільки через релігію ми зможемо завоювати Барбару.

К'ю зінс. Ви теж полюбили Барбару?

Андершафт. Так, любов'ю батька.

К'ю зінс. Любов батька до дорослої дочки—найнебезпечніше з усіх захоплень. Я прошу дарувати мені те, що я порівняв це чуття до мого блідого, несміливого й недовірливого чуття до неї.

Андершафт. Не ухилийтеся від теми! Нам треба завоювати її, а ми обидва не методисти.

К'ю зінс. Це нічого не важить. Ця сила, що нею тут володіє Барбара, те, що має силу над нею, це не кальвінізм, не пресвітеріанство й не методизм.

Андершафт. І не поганська віра стародавніх греків, чи не так?

К'ю зінс. Припускаю. Барбара має свою цілком своєрідну релігію.

Андершафт (тріюмфуючи). Ага, Барбара Андершафт і повинна бути така! Її надхнення виходить з неї самої.

К'ю зінс. Як ви гадаєте, воно зародилося в ній?

Андершафт (з запалом, що все збільшується). Вона дістала це в спадщину від Андершафтів. Я передам свій смолоскип дочці, і вона вербуватиме мені прихильників та проповідуватиме мою євангелію.

К'ю зінс. Яку? Гроші й порох?

Андершафт. Так. Гроші й порох! Воля й могутність! Влада над життям і смертю!

К'ю зінс (чемно, але намагаючися вернути його на землю). Це надзвичайно цікаво, м-ре Андершафт. Ви, звичайно, усвідомлюєте, що ви божевільний?

Андершафт (з подвоєною силою). А ви?

К'ю зінс. О, божевільний до останньої міри. Я нічого не маю проти того, що ви відгадали мою таємницю, бо я знаю вашу. Але я вражений: невже божевільний може стояти на чолі гарматного виробництва?

Андершафт. А хто, скрім божевільного, здатний на це діло? А тепер (зі збільшеною силою) — питання за питання! Чи може нормальна людина перекладати Евріпіда?

К'ю зінс. Ні!

Андершафт (схоплює його за плече). Чи може нормальна жінка перетворити нероба в людину й хробака—на жінку?

К'ю зінс (пригнічений цим натиском). О, могутній батько, великий мільйонер!

А н д е р ш а ф т (наступаючи на нього). Скажіть мені: тут, у цьому притулкові Армії Спасіння, зараз перебуває двоє чи троє божевільних?

К'ю зінс. Ви вважаєте, що Барбара така ж божевільна, як і ми?

А н д е р ш а ф т (легенько відштовхує його й раптово повертається до свого звичайного спокою й душевної рівноваги). Ну, професоре, будемо називати речі їхніми найменнями. Я мільйонер, ви поет, Барбара — рятівниця душ. Що ми маємо спільного з вульгарною юрбою рабів та ідолівірців? (Знову сідає, презирливо знижуючи плечима на згадку про чернь).

К'ю зінс. Стережіться. Барбара любить простий люд. І я також. Невже ви ніколи не почували поезії такої любови?

А н д е р ш а ф т (холодно й сардонічно). Чи любили ви колинебудь бідність, як св. Франціск? Чи любили ви колинебудь бруд, як св. Сімеон? Чи любили ви колинебудь хвороби й страждання, як наші сестри жалібниці й філантропи? Такі примхи — не чесноти, а найнеприродніші з усіх пороків. Така любов до простого люду може втішити онуку графа, або якогось професора університету. А я сам був простий чоловік і бідар, отже для мене вона не мала в собі нічого чарівного. Хай бідарі запевняють, що бідність є благословення неба; хай «боягузи утворюють із своєї полохливости релігію, проповідуючи покору. Але ми інакше мислимо. Ми троє повинні стояти вище за простий люд. Інакше, як змогли б ми допомогти дітям цього люду піднятися до нас. Барбара мусить належати нам, а не Армії Спасіння.

К'ю зінс. В такому разі, я повинен вам сказати: ви не знаєте Барбари, коли сподіваєтеся відтягти її від Армії Спасіння отакими балачками, як зо мною.

А н д е р ш а ф т. Друже мій, я ніколи не прошу там, де можна купити.

К'ю зінс. Чи повинен я це зрозуміти, як натяк на те, що ви можете купити Барбару?

А н д е р ш а ф т. Ні, але я можу купити Армію Спасіння.

К'ю зінс. Це зовсім неможливо!

А н д е р ш а ф т. Ви побачите. Усі релігійні організації існують тільки тому, що продаються багатіям.

К'ю зінс. Але не Армія Спасіння. Це пристановище бідарів.

А н д е р ш а ф т. То більше підстав купити її.

К'ю зінс. Певне, що ви не знаєте, як Армію опікують бідні.

А н д е р ш а ф т. О, я знаю! Вона вириває в них зуби. Цього для мене, як для ділової людини... цілком досить.

К'ю зінс. Дурниці! Через Армію вони стають тверезі.

А н д е р ш а ф т. Я даю перевагу тверезим робітникам. Вони дають більше прибутку.

К'ю зінс. Чесні...

А н д е р ш а ф т. Чесні робітники виходять дешевші за інших.

К'ю зінс. Прив'язані до дому...

Андершафт. То краще. Вони підуть на що завгодно, легше ніж перемінять місце.

К'юзінс. Щасливі...

Андершафт. Неодмінна гарантія проти революції.

К'юзінс. Вона відучує їх від егоїзму.

Андершафт. Навчає їх бути байдужими до їх власницьких інтересів, а це мені якраз підходить.

К'юзінс. Скеровує їхні думки до неба.

Андершафт (устає). А не до професійних спілок і соціалізму. Чудово!

К'юзінс (обурений). Справді, ви неприторений старий шахрай.

Андершафт (указуючи на Пітера Шерлі, що якраз вийшов із будинку й понуро блукає по подвір'ї). Ось чесна людина!

Шерлі. Так. І чого я цим досяг? (Він говорить із гіркою, підходить і сідає на лаві в кутку під повіткою).

(Сноббі Прайс з вейнососяним обличчям і Дженні Гілл з тамбурином, що повний мідних монет, виходять із дому й прямують до барабана, на якому Дженні починає рахувати гроші).

Андершафт (відповідаючи Шерлі). О, ваші хазяї свого часу, напевно, чимало користувалися з цього! (Він сідає на стіл і ставить одну ногу на лаву. К'юзінс, приголомшений, сідає на цій самій лаві ближче до будинку. Барбара виходить із будинку на середину подвір'я. Вона збуджена й трохи втомлена).

Барбара. У нас допіру були блискучі пробні збори біля другого входу в Крипс-Лейн. Я ніколи ще не бачила, щоб люди були так зворушені, як у час вашої сповіді, м-ре Прайс.

Прайс. Я ладен радіти з того, що грішив раніше, коли б вірив, що це допоможе іншим стати на путь істинну.

Барбара. О, це допоможе Сноббі. Скільки, Дженні?

Дженні. 4 шилінги 10 пенсів, майоре.

Барбара. О, Сноббі, коли б ви завдали ще один удар вашій бідній матері, ми зібрали б повних 5 шилінгів!

Прайс. Коли б вона чула ваші слова, міс, вона, напевно, пошкодувала б, що я цього не зробив. Але я задоволений. О, яка щаслива буде вона, коли довідається про моє навернення.

Андершафт. Чи не додати мені тих двох пенсів, що їх не вистачає, Барбаро? Пожертва мільйонера, га? (Витягає два пенси з кишені).

Барбара. Як ви заробили ці гроші?

Андершафт. Як звичайно. Продаючи гармати, міноноски, підводні човни й нові патентовані ручні гранати.

Барбара. Покладіть їх назад до кишені. Ви не можете купити тут прятунку за два пенси. Ви повинні заслужити його.

Андершафт. Значить, двох пенсів замало. Я можу витратити більше, якщо хочеш.

Барбара. Якщо ви дасте 2 мільйони мільйонів, то й цих мільйонів не буде досить. Ваші руки закривавлені нечистою кров'ю,

і ніщо, окрім праведної крові, не зможе їх очистити. Гроші марні. Заберіть їх! (Звертається до К'юзінса). Доллі, ви повинні написати для мене ще один лист до газети. (Він робить незадоволене обличчя). Так, я знаю, що ви цього не любите, але це треба зробити. Цієї зими ми засуджені на голод, усі безробітні! Генерал каже, що ми примушені будемо зачинити притулок, якщо не зберемо більше грошей. На зборах я мушу вимагати пожертви, аж мені соромно стає. Чи не так, Сноббі?

Прайс. Дуже приємно бачити, як ви це робите. Спосіб, що ним ви збільшили суму з 3-х шилінгів 6 пенсів до 4 шилінгів 10 пенсів, примушуючи їх прибавляти по пенсові після кожної строфи цього гімну, був просто надзвичайний. Жадний продавець з авкціону в Майл-Енд-Вест не міг би вам дорівняти.

Барбара. Так, але я хотіла б, щоб ми могли обійтися без цього. Останнього часу мені більш доводиться думати про збір грошей, аніж про порятунок душ. І що нам дають ці зібрані мідяки? Нам потрібні тисячі, десятки, сотні тисяч. Я хочу навертати людей, а не просити милостиню для армії в такий спосіб, що, якби це було для мене самої, я воліла б умерти.

Андершафт (з глибокою іронією). Ціра самовідданість здатна на все, моя любя!

Барбара (не помічаючи його іронії, прямує до барабана, щоб узяти гроші й покласти їх до сумки, що вона носить при собі). Так, хіба це неправда? (Андершафт нашішкувато дивиться на К'юзінса).

К'юзінс (у бік Андершафта). Мефістофель! Макіявеллі!

Барбара (зі сльозами на очах, зав'язуючи сумку й поклавши її в кишеню). Як нам годувати їх? Я не можу говорити людям про релігію, коли я бачу в їхніх очах фізичний голод. (Близька до відчаю). Це жах!

Дженні (підбігаючи до неї). Майоре, дорога!..

Барбара (піднесися душею). Ні, не втішай мене! Все буде гаразд. Ми дістанемо грошей!

Андершафт. Як?

Дженні. Молячися, певне. Місис Бейнз каже, що молилася про це минулої ночі. А її молитва ніколи не була марна. (Іде до воріт і визирає на вулицю).

Барбара (витерши сльози й опанувавши себе). До речі, тату, місис Бейнз прийшла сюди, щоб іти з нами на наші великі збори сьогодні надвечір. І вона чомусь дуже хоче зустрітися з вами. Мабуть вона намагатиметься повернути вас.

Андершафт. Я буду захоплений, дорога!

Дженні (біля воріт, дуже схвильована). Майоре, майоре, цей чоловік повернувся!

Барбара. Який чоловік?

Дженні. Той, що мене вдарив. О, я сподіваюся, він вертається щоб приєднатися до нас.

(Біла Вокер у вкритій снігом куртці ввіходить у двір. Руки його зашилені

в кишені; голова низько похилена, як у картяра, що програвся. Він зупиняється між Барбарою й барабаном.

Барбара. Добридень, Білле. Вже повернулися?

Білл (буркотливо). Ви не припиняли балаканини з того часу, як я пішов?

Барбара. Так, майже що так. Ну що ж, чи відплатив вам Тоджер за вдар, що ви його завдали бідній Дженні?

Білл. Ні, не відплатив.

Барбара. Мені здавалося, що ваша куртка в снігу.

Білл. Так, вона вкрита снігом. Ви хочете знати, звідки цей сніг, чи не так?

Барбара. Так.

Білл. Ну, що ж, ним укрита земля в Паркінзес Корнер у Кенінг-Тавн. І сліди його лишилися в мене на плечах, як бачите.

Барбара. Шкода, що ви не маєте таких слідів на колінах, Білл, це було б для вас дуже корисно.

Білл (понура з безрадісним гумором). О, ні, я зробив послугу колінам іншої людини! Він стояв коліними на моїй голові, ось як це було.

Дженні. Хто стояв коліними на вашій голові?

Білл. Тоджер. Він молився за мене, зручно вмовившись на мені, як на килимі. А також і Мог. Так було протягом усієї проклятої зустрічі. Мог казала: „О, боже, зломи його непокірний дух, але не завдавай страждань його душі“. А цей молодець, що важить 13 стон 4 фунти, стояв на колінах, навалившись на мене всією своєю вагою. Смішно, чи не так?

Дженні. О, ні. Ми так засмучені, м-ре Вокер!

Барбара (одверто тішачися з цього). Дурниці, звичайно, це смішно! Так вам і треба, Білл, ви, мабуть, перший зачепили його.

Білл (уперто). Я зробив те, що збирався зробити. Я плюнув йому в лице. Він звів очі до неба й промовив: „О господи, я заслужив на те, щоб мене оплювали заради віри“. Так він промовив. А Мог промовила: „Хвала богові, алілуя“. Потім він назвав мене братом і почав пестити мене, так ніби я дитина, а він моя матір, що збирається мити мене суботнього вечора. Жадної сварки між нами не було. Половина вулиці молилася, а друга половина вмирала зо сміху. (До Барбари). Ну, тепер ви задоволені?

Барбара (сміючися очами). Хотіла б я бути там, Білле!

Білл. Так, ви мали б привід виголосити ще одну зайву промову щодо мене, чи не так?

Дженні. Я так засмучена, м-ре Вокер!

Білл (гостро). Не подумайте жаліти мене, ви не маєте на це жадних підстав... Послухайте, адже я розбив вам щелепу.

Дженні. Ні, це не завдало мені болю, справді не завдало! може тільки на мить. Я тільки злякалася.

Білл. Я не хочу, щоб мене прощали ви, або будь-хто інший.

За те, що я зробив, я заплачу. Я намагався, щоб і мені розбили щелепу, щоб потішити вас.

Дженні (засмучена). О, ні...

Білл (нетерпляче). Кажу вам, що я цього хотів; невже ви не чуєте того, що вам кажуть? І ось чого я досягнув своїм старанням; з мене зроблено посміховище для цілої вулиці. Ну що ж, коли я не можу задовольнити вас так, я зроблю це інакше. Послухайте но, я зібрав за зиму два соверени, і з них у мене лишився один фунт. Один мій приятель минулого тижня дав прочухана дівчині, що з нею він збирався одружитися. Він вибив її й повинен був сплатити 15 шилінгів штрафу. Він мав право вибити її, бо збирався з нею одружитися. Але я не мав права набити вас, отже, додамо ще п'ять шилінгів і скажімо, що я даю фунт. (Витягає золоту монету) Ось гроші! Беріть їх і припиніть ваші розмови про прощення, ваші молитви й балаканину вашого майора. Будемо вважати, що я розплатився за те, що зробив, і будемо вважати, що питання вичерпане.

Дженні. О, я не можу взяти їх, м-ре Вокер. Краще дайте один або два шилінги бідній Роммі Мітченз, ви справді завдали їй болю, а вона ж стара жінка.

Білл (презирливо). Нічого подібного! Я її знову виб'ю, якщо тільки побачу. Нехай вона скаржиться на мене так, як загрожує вала. Адже вона цього мені не забула, авжеж! Те, що я її вибив, турбує моє сумління—як вона (вказує на Барбару) це зве—не більш аніж коли б я заколов свиню. Я тільки не бажаю, щоб ви далі провадили зо мною цю гру в християнське прощення; ваші чіпляння й балаканина до того зморює людину, що вона з життя свого не рада. Я не хочу цього більше, кажу вам. Беріть ваші гроші й покиньте кожну хвилину нагадувати мені про ваше дурне вибите обличчя!

Дженні. Майоре, чи можна мені взяти трохи грошей на користь Армії?

Барбара. Ні, Армію не можна купити. (Звертаючись до Білла). Нам потрібна ваша душа, Білле, а на менше ми не згодні.

Білл (гірко). Я знаю. Цих грошей замало. Я й мої декілька шилінгів для вас надто мізерні. Адже ви онука лорда. Ви не візьмете менш, ніж сто фунтів.

Андершафт. Слухай но, Барбаро, ти могла б зробити чимало добра, маючи сто фунтів. Якщо ти згодна заспокоїти сумління цього джентлмена, взявши в нього один фунт, я готовий дати дев'яност дев'ять, що їх не вистачає.

(Білл, уражений з такої щедрості, інстинктивно доторкується до шапки).

Барбара. О, ви надто марнотратні, тату. Білл пропонує двадцять срібників, вам лишається запропонувати десять, що їх не вистачає. Це звичайна ціна, що за неї можна купити кожного, хто продає себе. Але не мене й не Армію Спасіння. (Звертаючись до Білла). Ви не матимете жадної спокійної хвилини, Білле, поки не прийдете до

нас. Ви не маєте сили опиратися тому, щоб повернути вас на путь істинну.

Білла (похмуро). Я не маю сили опиратися борцям із мюзикголу й жінкам, що багато ляпають язиком. Я запропонував заплатити. Більше я нічого не можу зробити. Беріть гроші, або не беріть. Ось вони! (Він кидає соверен на барабан і сідає біля водоймища. Монета притягає увагу Сноббі Прайса, що при першій нагоді кидає на неї свою шапку. Місис Бейнз виходить із дому. Вона одягнена в форму Армії Спасіння, що її носять вищі чини. Ця жінка має років сорок, серйозне обличчя, ласкавий голос і закрадливі манери).

Барбара. Це мій батько, м-с Бейнз. (Андершафт відходить від столу й скидає капелюха підкреслено чемно). Спробуйте на ньому свої сили. Мене він не послухає тому, що пам'ятає, яка дурненька я була з дитинства. (Лишає їх і розмовляє з Дженні).

М-с Бейнз. Чи оглядали ви наш притулок, м-ре Андершафт? Ви, напевне, знаєте, в чому є наша робота?

Андершафт (дуже чемно). Це знає вся нація, м-с Бейнз.

М-с Бейнз. Ні, сер, уся нація цього не знає, інакше ми не були б у такому скрутному становищі, через брак грошей, що потрібні нам, щоб розгорнути нашу роботу по всій країні. Дозвольте мені сказати, що коли б нас не було, в Лондоні відбувалися б заколоти цієї зими.

Андершафт. Ви справді так думаєте?

М-с Бейнз. Я знаю це. Я пам'ятаю 1886 рік, коли ви, багатії, знемилосердили свої серця до зойків бідарів: Вони тоді били вікна у ваших клюбах у Пел Мел.

Андершафт (захоплено ухваляючи такий спосіб поводження). І акції будівельного фонду другого дня підскочили з 30000 на 79000. Я це чудово пам'ятаю.

М-с Бейнз. Чи не хочете ви допомогти мені зговоритися з народом? Вони не будуть тоді бити вікна. Підійдіть сюди, Прайсе. Дайте мені рекомендувати вас цьому джентлменові. (Прайс підходить). Чи пам'ятаєте ви, як ви били вікна?

Прайс. Мій старий батько думав, що це була революція, добродійко.

М-с Бейнз. А тепер чи били б ви вікна?

Прайс. О ні, добродійко. Переді мною відчинилися вікна небесні. Я знаю тепер, що багатій такий само грішник, як я.

Роммі (з'являючися нагорі в дверях другого поверху). Сноббі Прайсе! Сноббі. Що таке?

Роммі. Ваша мати просить вас вийти. Вона біля других воріт у Кріпсіс Лейн. Вона довідалася про вашу сповідь. (Прайс блідне).

М-с Бейнз. Ідіть, м-ре Прайс, і помоліться разом із нею.

Дженні. Ви можете пройти через будинок, Сноббі.

Прайс (звертаючися до м-с Бейнз). Я не можу тепер дивитись їй у вічі, добродійко. Тягар моїх гріхів все ще тяжить наді мною. Скажіть їй, що вона знайде свого сина вдома, який буде чекати її,

молячися. (Він прекрадається до воріт і, між іншим, краде соверен, етягши його з барабана разом із шапкою).

М-с Бейнз (очі її повні сліз). Бачите, як ми очищуємо їхні серця від вічного гніва й гіркоти проти вас, м-ре Андершафт?

Андершафт. Це, звичайно, дуже зручно й дуже вигідно для всіх великих підприємців, м-с Бейне.

М-с Бейнз. Барбаро, Женні, я маю хороші новини, дивні новини! (Женні підбігає до неї). Бог почув мої молитви. Адже я казала вам, що так буде, чи не так, Женні?

Женні. Так, так.

Барбара (наближаючися до барабана). Чи одержали ви досить грошей для нашого притулку?

М-с Бейнз. Я сподіваюся, що ми матимемо досить грошей для всіх притулків. Лорд Сексмендгем обіцяв нам 5000 фунтів...

Барбара. Слава!

Женні. Хвала богові!

М-с Бейнз. Якщо...

Барбара. Якщо...

М-с Бейнз. Якщо п'ять інших джентлменів дадуть кожний по тисячі, щоб це разом становило десять тисяч.

Барбара. Хто цей лорд Сексмендгем? Я ніколи за нього не чула!

Андершафт (нашулив вуха, коли згадали це ім'я, і тепер цікаво спостерігає Барбару). Це новий титул, моя дорога. Чи чула ти про сера Горейса Боджера?

Барбара. Боджер. Ти кажеш про винокура? Горілка Боджера!

Андершафт. Ось власне. Це один із наших найвідоміших філантропів. Він відбудував собор у Гекінгтоні. За це він одержав титул баронета. Він пожертвував півмільйона в фонд своєї партії. За це він одержав барона.

Шерлі. Що йому дадуть за ці 5 тисяч?

Андершафт. Йому вже нема чого більш одержувати. Тому я гадаю, що ці п'ять тисяч підуть на порятунок його душі.

М-с Бейнз. Нехай пошле йому небо цей порятунок. О, м-ре Андершафт, ви маєте заможних друзів. Чи не можете ви допомогти нам одержати інші п'ять тисяч? Ми скликаємо сьогодні великі збори в Ассемблі Голі на Майл-Енд-Род. Коли б я тільки могла оголосити, що один джентлмен висловив згоду підтримати лорда Сексмендгема, інші пішли б за його прикладом. Чи знаєте ви когонебудь? Чи можете це зробити? Чи хочете це зробити? (Очі її наповнюються слізьми). О, подумайте про цих бідарів, м-ре Андершафт, подумайте, як це багато для них, і як це мало для такої заможної людини, як ви!

Андершафт (насмішкувато, але галянтно). М-с Бейнз, вам не можна противитися. Я не можу розчарувати вас і не можу зректися радості примусити Боджера заплатити. Ви одержите ваші п'ять тисяч фунтів.

М-с Бейнз. Дяка богам!

Андершафт. Мені ви не дякуєте?

М-с Бейнз. О сер, не намагайтеся бути цинічним. Не соромтеся своєї доброти. Бог відплатить вам стократно, а наші молитви непохитним муром оточать усі дні життя вашого. (З певною передбачливістю). Ви дасте мені чека, щоб я могла показати його на зборах, чи не так? Дженні, підіть принесіть перо й атрамент. (Дженні біжить додому).

Андершафт. Не турбуйтеся, міс Гіл, я маю самописне перо. (Дженні зупиняється. Він сідає до столу й випишує чек. К'юзінс устає, щоб було йому більше місця. Всі вони мовчки спостерігають).

Білл (цинічно звертаючися до Барбари, безмежно грубо). Яка ціна тепер вашому спасінню?

Барбара. Спиніться! (Андершафт перестав писати. Усі здивовано повертаються до неї). М-с Бейнз, чи справді ви хочете взяти ці гроші?

М-с Бейнз (уражена). Чому ж ні, любя?

Барбара. Чому ні? Чи знаєте ви, хто такий мій батько? Невже ви забули, що лорд Сексмендгем—це Боджер, фабрикант горілки? Чи пригадуєте ви, як ми благали міську раду заборонити Боджерові рекламувати свою горілку вогняними літерами на небі? Бідні, пияцтвом виснажені створіння, що куняли на надбережжях, щоразу, прокидаючися, читали на небі ці підступницькі знаки, що нагадували їм ізнову про пекучу жагу. Чи знаєте ви, що найбільша небезпека, яку довелось мені поборювати, це не диявол, а Боджер? Боджер, Боджер, з його горілкою, з його гуральнями та шинками. Чи не хочете ви перетворити наш притулок на один з його шинків і запропонувати мені завідувати ним.

Білл. До того ж у нього паскудна горілка!

М-с Бейнз. Люба Барбаро, лорд Сексмендгем, так само як кожний із нас, має душу, яку можна спасти. Коли небо вказує нам, як з користю вжити його гроші, невже ми повстанемо проти того, що послано нам у відповідь на наші молитви?

Барбара. Я знаю, що він має душу, яку треба спасти. Нехай він прийде сюди, й я вживу всіх заходів, щоб його спасти. Але він хоче прислати сюди чек, щоб купити нас, і грішити так само, як передніш.

Андершафт (врозумливо, при чому один К'юзінс убачає в його словах іронію). Моя дорога Барбаро, алкоголь конче потрібний. Він зціляє хорих...

Барбара. Нічого подібного.

Андершафт. У кожному разі, він допомагає лікареві; проти цього напевно буде менше заперечень. Він полегшує життя мільйонам людей, що не могли б його стерпіти, будши цілком тверезі. Він дає парламентові змогу об одинадцятій годині вечора розв'язувати такі питання, що жадна нормальна людина не розв'язала б їх об одинадцятій годині ранку. Чи винний Боджер у тому, що цим

неоціненним даром обурливо зловживають менш ніж один відсоток бідарів?

(Він ізнову повертається до столу, підписує чек і перекреслює його).

М-с Бейнз. Барбаро, чи будуть більше чи менше пиячити, коли всі ці бідарі, яких ми спасаємо, прийдуть завтра й знайдуть двері нашого притулку зачиненими? Лорд Сексмендгем дає нам ці гроші, щоб ми стримували людей від пияцтва й таким чином руйнували його власне діло.

К'юзінс (вхидно). Чиста саможертва Боджера, це ясно. Хай благословений буде Боджер! (Барбара приходить у відчай, коли Адольф теж зраджує її).

Андершафт (вириває чек, кладе чекову книжку в кишеню, підводиться й прямує, минаючи К'юзінса, до м-с Бейнз). Я так само, м-с Бейнз, маю деякі претенсії на безкорисливість. Подумайте про моє діло! Про вдов, сиріт. Про дорослих чоловіків і юнаків, що їх розшматувала шрапнель і отруїв лідит!

(М-с Бейнз здригається, але він провадить безщадно).

Андершафт. Подумайте про океани пролітої крові, що жадна крапля її не пролита в ім'я справедливості! Про зруйновані поля! Про мирних селян, чоловіків і жінок, що мусять, щоб не вмерти з голоду, обробляти свої ниви під ворожим огнем! Про тих жорстоких нікчемних боягузів, що, сидючи вдома, підохочують інших битися, щоб задовольнити свій національний гонор! Все це постає мені гроші. Я маю найбільш прибутків тоді, коли всі газети повні цього. Ну що ж, ваша робота в тому, щоб проповідувати мир на землі й благовоління між людьми. (Обличчя м-с Бейнз ізнов прояснюється). Кожний навернений воїн буде голосувати проти війни! (Її губи шелочуть молитву). І проте я даю вам ці гроші, щоб допомогти вам і прискорити свій власний розор. (Дає їй чек).

К'юзінс (у захваті вискакує на лаву, пройнятий злорадістю). Наше тисячоліття буде відзначене безкорисливістю Андершафта й Боджера! О, радійте! (Витягає з кишені палички до барабана й розмахує ними).

М-с Бейнз (бере чека). Що довше я живу, то більше бачу доводів того, що є безкрая добрість, яка рано, або пізно обертається на користь справі спасіння. Хто подумав би, що війна й пияцтво можуть зробити добро? А тимчасом прибутки від них сьогодні складено до ніг Армії Спасіння, щоб вона могла продовжувати своє благословенне діло. (Вона зворушена до сліз).

Дженні (підбігаючи до м-с Бейнз і обіймаючи її). О дорога, як прекрасно, як чудово це все!

К'юзінс (іронічно). Скористуємося з цього незвичайного моменту. Рушаймо зараз же на збори. Пробачте мені, я зараз повернуся. (Кидається в будинок. Дженні знімає свій тамбурин з барабана).

М-с Бейнз. М-ре Андершафт, чи бачили ви, щоб тисячна юрба впала навколішки, молячися й пройнята одним поривом? Хо-

дімо з нами на збори. Барбара скаже їм, що Армію врятовано, і врятовано завдяки вам!

К'юзінс (швидко вертаючися в будинку з прапором і тромбоном, стає між м-с Бейнз і Андершафтом). Ви будете нести прапор першу частину дороги, м-с Бейнз (подає їй прапор). М-р Андершафт чудово грає на тромбоні; він надасть олімпійської величності Вест-Гемівському маршові Армії Спасіння. (Тихо до Андершафта, нав'язуючи йому тромбон). Сурміть, Макіявеллі, сурміть!

Андершафт (бере тромбон, тихо до К'юзінса). Сурма Сіону. (К'юзінс кидається до барабана й надягає на шию ремінь від нього. Андершафт голосно). Я зроблю все, що можу. Я міг би виконати басову партію, коли б знав мелодію.

К'юзінс. Це весільний хор із одної з опер Доніцетті. Але ми змінили його. Ми тут усе змінємо на краще, включаючи й Боджера. Пам'ятаєте цей хор: *Immenso giubilo — immenso giubilo!* (Б'є в барабан). Рам, там, ті, там, там, там.

Барбара. Доллі, ви розбиваєте моє серце!

К'юзінс. Що важить тут одне зайве розбите серце? До нас зійшов Діоніс у подобі Андершафта. Я в надпориві!

М-с Бейнз. Ходімо, Барбаро; мій дорогий майор повинен нести прапор разом з мною.

Дженні. Так, так, дорогий майоре!

К'юзінс (вихоплює тамбурин у Дженні й мовчки простягає його Барбарі).

Барбара (виходить наперед; здригаючися, відхилив тамбурин; тоді К'юзінс недбало кидає тамбурин назад Дженні й прямує до воріт). Я не можу піти.

Дженні. Не підете?

М-с Бейнз (зі слюзями на очах). Барбаро, ви думаєте, що я не маю рації, беручи ці гроші?

Барбара (поривчасто підходить до неї й цілує її). Ні, ні, допоможі вам бог, дорога, ви повинні взяти їх; ви рятуєте Армію. Ідіть, і нехай ваші збори будуть надзвичайно вдалі.

Дженні. А ви не підете?

Барбара. Ні. (Відстібає брошку, яка має форму літери S, що нею був застігнутий її комір).

М-с Бейнз. Барбаро, що ви робите?

Дженні. Чому ви скидаєте наш значок? Не може цього бути, щоб ви збиралися нас покинути, майоре!

Барбара (спокійно). Тату, підіть сюди!

Андершафт (підходячи до неї). Моя дорога... (Бачачи, що вона збирається приколотися значок до його коміра, він до деякої міри тривожно відходить до повітки).

Барбара (йдучи за ним). Не бійтеся. (Вона приколює значок і підходить до столу, вказуючи іншим на нього). Ось це небагато за 5000 фунтів, чи не так?

М-с Бейнз. Барбаро, якщо ви не підете, щоб молитися разом із нами, обіцяйте мені, що ви будете молитися за нас.

Барбара. Я не можу тепер молитися. Можливо, що я вже ніколи не молитимуся.

М-с Бейнз. Барбаро!

Дженні. Майоро!

Барбара (не тямлячись). Я не можу більше цього терпіти. Ідіть швидше!

К'ю зінс (кличе всіх з вулиці). Ходімо! Грайте!

(Вибиває такт на барабані, і загін починає марш, що його звуки стихають, у міру того, як процесія швидко віддаляється).

М-с Бейнз. Я повинна йти, дорога. Ви перезтомлені. Завтра ви очумаєтесь. Ми ніколи з вами не розлучимось. Ну, Дженні, виходьте з нашим старим прапором „Вогонь і кров“. (Вона виходить із воріт, несучи прапор).

Дженні. Хвала богові! Алілуя! (Маршує, розмахуючи тамбурином).

Андершафт (до К'ю зінса, проходячи повз нього й попускаючи ремінь від тромбону). „Мої дукати й моя дочка“!

К'ю зінс (ідучи за ним). Гроші й порох!

Барбара. Алькоголь і вбивство! О, боже, навіть ти мене покинув? (Сідає на лаву, затуляючи обличчя руками. Звуки маршу стихають здала. Білл Вокер підкрадається до неї).

Білл (ущипливо). За яку ціну ви тепер продаєте спасіння?

Шерлі. Не бий її, коли вона й без того розбита.

Білл. Вона так зробила зо мною. Чому ж мені не відплатити їй хоч трохи?

Барбара (підводячи голову). Я не брала ваших грошей, Білле.

(Вона йде через подвір'я в напрямку воріт і повертається спиною до обох чоловіків, щоб сховати від них своє обличчя).

Білл (глузливо їй услід). Ну, бо вам цих грошей було замало! (Повертається до барабана й помічає, що монета зникла). Гей, якщо ви їх не взяли, то це зробив хтось інший. Куди вона зникла? Хай мене бог поб'є, якщо Дженні Гілл не забрала її нарешті.

Роммі (кричить йому з верхнього поверху). Брешеш, брудний негіднику! Сноббі Прайс поцупив їх з барабана, коли брав свою шапку. Я була тут нагорі весь час і бачила, як він це зробив.

Білл. Що? Вкрав мої гроші? Чому ж ти не крикнула йому, що він злодій, дурна бабо!

Роммі. Щоб відплатити тобі за те, що ти вдарив мене по обличчі. Це тобі коштувало один фунт (зловтішно тріюмфуючи). Я відплатила тобі! Я з тобою розрахувалася! Ти за це заплатив! (Білл хапає кухлик Шерлі й кидає його в неї. Вона прибиває двері й зникає. Кухлик ударяється в двері й, падаючи, розбивається на дрізки).

Білл (хихотить). Скажіть, старий, о котрій годині сьогодні вранці на вернули того, кого вони звуть Сноббі Прайс?

Барбара (повертаючися до нього, спокійніше, незмінно лагідно). Це було коло пів на дванадцятю, а за п'ятнадцять хвилин він украв ваші гроші. Я знаю. Ну що ж, вам тяжко втратити ці гроші, я пришлю їх вам!

Білл (його голос і вираз обличчя помітно м'якшають). Я не взяв би їх, навіть якби вмирав з голоду. Мене не можна купити.

Шерлі. Справді? Ти продав би себе дияволу за квартиру пива. Тільки немає такого чорта, що запропонував би тобі це.

Білл (не соромлячися). Так, я зробив би це, товаришу, й часто робив це з охотою. Але вона мене не купить. (Підходить до Барбари). Вам потрібна була моя душа, чи не так? Але ви її не здобули.

Барбара. Я майже здобула її, Білле. Але ми вернули її вам назад за 10.000 фунтів.

Шерлі. І дорого заплатили!

Барбара. Ні, Пітере, вона була дорожча за гробіші.

Білл (загартований проти спасіння). Це даремно! Тепер ви мене не можете перехитрувати. Я в це не вірю й переконався сьогодні, що маю рацію. (Відходячи). Прощавай, старий похлібець! Усього найкращого, майоре! Онука лорда! (Біля воріт обертається). За яку ціну продасте тепер спасіння душі? За ціну Сноббі? Ха, ха, ха¹⁾.

Барбара (простягаючи до нього руку). До побачення, Білле!

Білл (збентежений береться за шапку, щоб її скинути, потім визивно насуває її знову). Відчепіться! (Барбара збентежена опускає руку. Він почував каяття). Але це, неважно, справді! Я проти вас нічого не маю! Жадної злости! Прощайте! (Йде геть).

Барбара. Жадної злости! Прощайте, Білле!

Шерлі (хитаючи головою). Ви через свою недосвіченість, міс, звертаєте на нього багато уваги.

Барбара (підходячи до нього). Пітере, я тепер у такому самому становищі, як ви. Звільнена й позбулася роботи.

Шерлі. Ви маєте молодість і надії. Ви маєте дві переваги проти мене.

Барбара. Я дістану вам роботу, Пітере. Хай це буде для вас надія. А мені доведеться задовольнитися із свідомости того, що я молода. (Вона рахує свої гроші). У мене якраз вистачить грошей на дві чашки чаю в Локгарта, на вашу ночівлю в Роутона, на мій проїзд додому трамваем і автобусом. (Він насуплюється й підводиться, маючи вигляд ображеної гордості. Вона бере його за руку). Не будьте гордий, Пітере! Це дільба між друзями. І обійцняйте, що будете розмовляти зо мною й не дасте мені плакати. (Вона тягне його до воріт).

Шерлі. Я не звик розмовляти з такими людьми, як ви. . .

Барбара (настирливо). Так так. Ви повинні розмовляти зо мною. Розкажіть мені про книги Тома Пейна й про лекції Бредлафа. Ходімо!

Шерлі. Ах, коли б ви тільки могли прочитати Тома Пейна, маючи потрібний для цього настрої, міс!

¹⁾ Гра слів. „Ціна“ англійською мовою — „Прайс“.

ДІЯ ТРЕТЯ

Другого дня після сніданку леді Брітомарт пише в бібліотечі на Вілтон Крессент. Сара читає, сидячи в кріслі біля вікна. Барбара в звичайній сукні, бліда й задумлива, сидить на канапі. Увійходить Чарлз Ломакс. Він зупиняється міжкнапою й писемним столом і робить здивований рух, помітивши, що Барбара одягнена в модну сукню й має сумний вигляд.

Ломакс. Ви зняли свою форму?

(Барбара не відповідає, але вираз страждання з'являється в неї на обличчі).

Леді Брітомарт (тихо просить його бути обережним). Чарлзе!

Ломакс (дуже засмучений, з виглядом співчуття на обличчі, сідає поруч Барбарі). Я дуже зажурений, Барбаро! Ви знаєте, я допомагав вам, як тільки міг, граючи на концертині і т. ін. (Пишномовно). Проте, я ніколи не затуляв очі на те, що в Армії Спасіння є багато безглузлого. Щодо основ англіканської церкви...

Леді Брітомарт. Досить, Чарлзе! Кажіть краще про те, що відповідає вашим розумовим здібностям.

Ломакс. Алеж англіканська церква, без сумніву, відповідає всім нашим здібностям.

Барбара (стискаючи йому руку). Дякую за ваше співчуття, Чоллі. Тепер ідіть і повпадайте біля Сарі!

Ломакс (устає й підходить до Сарі). Як почуває себе сьогодні, моя неоцінна?

Сара. Я хотіла би, Барбаро, щоб ти не вказувала Чоллі, що йому робити. Він завжди виконує це достотно. Чоллі, ми збираємося поїхати сьогодні по обіді до виробні в Перівейл-Сент-Андрю.

Ломакс. Яка виробня?

Сара. Гарматна.

Ломакс. Що? Виробня вашого батька?

Сара. Так.

Ломакс. От тобі й на!

К'юзінс (увиходить, маючи досить непринадний вигляд. Він також помітно вражений, побачивши Барбару не у формі).

Барбара. Я чекала на вас сьогодні зранку, Доллі. Невже ви не догадалися про це?

К'юзінс (сідаючи поруч неї). Я дуже шкодую. Але я допіру закінчив перший сніданок.

Сара. А ми допіру закінчили другий сніданок.

Барбара. Ви знову, як звичайно, погано провели ніч?
К'юзінс. Ні, я добре провів ніч. Це, справді, була одна з моїх найнезвичайніших ночей.

Барбара. На зборах.

К'юзінс. Ні, після зборів.

Леді Брітомарт. Ви мали піти спати після зборів. А що ви робили?

К'юзінс. Пив.

Леді Брітомарт.

Сара.

Барбара.

Ломакс.

} одночасно Адольфе!

Доллі!

Доллі!

От тобі й на!

Леді Брітомарт. Чи можна спитати, що ви пили?

К'юзінс. Якийсь проклятий гатунок еспанського бургундського з гарантією, що воно без алкоголю; справжнє бургундське для тверезих. Та природна кількість алкоголю, що є в ньому, дозволяє не додавати нічого більш.

Барбара. Ви жартуєте, Доллі?

К'юзінс (терпляче). Ні. Я просто гуляв усю ніч з тим, кого офіційно вважають за голову цього дому, ось і все.

Леді Брітомарт. Андрю вас напоїв?

К'юзінс. Ні, він тільки заплатив за вино. Я вважаю, що мене сп'янив Діоніс. (Звертаючися до Барбари). Я казав вам, що я в надпириві.

Леді Брітомарт. Ви й зараз не цілком тверезий. Ідіть додому й одразу лягайте в ліжко.

К'юзінс. Я ніколи до цього часу не насмілювався чимось докоряти вам, леді Брітомарт, але як могли ви вийти заміж за князя темряви?

Леді Брітомарт. Далеко краще було вийти за нього заміж, аніж напиватися разом із ним. До речі, це новий талант у Андрю, передніше він не пив.

К'юзінс. Він і тепер не п'є. Він тільки сидів біля мене, докінчуючи руйнувати всі мої моральні основи, викоріняючи мої переконання, купуючи мою душу. Він вас любить, Барбаро, тому то він такий небезпечний для мене!

Барбара. Що це важить, Доллі? Є далеко вища любов й далеко вищі мрії, аніж мрії біля родинного вогнища. Ви це напевно знаєте, чи не так?

К'юзінс. Так! У цьому ми сходимося. Я це знаю. Я в це вірю. Неспроможний перемогти мене на бойовищі цих високих ідей, він мабуть мене розважатиме деякий час; але не здолає глибше мене захопити, дарма, що дужий.

Барбара. Дотримуйтеся цих переконань, і все закінчиться добре. Тепер розкажіть мені, що було на зборах.

К'юзінс. Це були надзвичайні збори. М-с Бейнз ледве не

вмерла з хвилювання. Дженні Гілл цілком збожеволіла з гістерії. Князь темряви грав на тромбоні, як божевільний, і ревіння мідного інструмента звучало, ніби регіт тих, що засуджені на довічні муки. Тут же було 117 випадків навернення грішників. Вони молилися так широко й вдячно за Боджера й анонімного благодійника, що пожертвував 5000 фунтів! Ваш батько не хотів, щоб його ім'я стало відоме.'

Ломакс. Це було шляхетно з боку старого. Більшість людей прагнула б реклями.

К'ю зінс. Він сказав, що всі добродійні установи накинута б на нього, як круки на поле бою, коли б він назвав своє ім'я.

Леді Брітомарт. Це характерно для Андрю. Він ніколи не зробить шляхетного вчинку, не пояснивши його нешляхетним мотивом.

К'ю зінс. Він переконав мене, що я все своє життя робив не добре через добру спонуку.

Леді Брітомарт. Адольфе, тепер, коли Барбара покинула Армію Спасіння, вам теж слід було б вийти з неї. Я не хочу, щоб ви грали на барабані по вулицях.

К'ю зінс. Ваш наказ уже виконано, леді Брітомарт.

Барбара. Доллі, чи ставилися ви колинебудь до цього серйозно? Чи вступили б ви до Армії Спасіння, коли б не зустріли мене?

К'ю зінс (неширо). Ну гм... ну... можливо, як колекціонер різних релігій.

Ломакс (хитро). Проте, не як барабанник, чи не так? Ви дуже розумна прониклива людина, Доллі, і ви повинні були бачити, що у всьому цьому є багато безглузлого!

Леді Брітомарт. Якщо ви хочете верзти дурниці, то робіть це, як доросла людина, а не як школяр.

Ломакс (розгубившись). Алеж дурниці лишаються дурницями, незалежно від віку того, хто говорить.

Леді Брітомарт. В Англії в пристойному товаристві, Чарлзе, люди всякого віку верзуть дурниці, повторюючи нікчемні афоризми з мудрим виглядом. А школярі особливою говіркою виголошують власні афоризми, як це робите ви. Коли вони доходять вашого віку й дістають посаду особистих секретарів міністрів, або щось до того подібне, вони залишають свій жаргон і запозичають свої афоризми з „Спектейтора“ або „Таймза“. Найкраще довіртеся „Таймзові“. Ви помітите, що й „Таймз“ верзе чимало нісенітниць, але принаймні стиль цієї газети цілком пристойний.

Ломакс (незадоволений). Ви маєте такі тверді принципи, леді Брітомарт.

Леді Брітомарт. Дурниці. (Входить Моррісон). У чому справа?

Моррісон. Дозвольте доповісти міледі, що м-р Андершафт тільки що під'їхав.

Леді Брітомарт. Добре! Просіть! (Моррісон вагається). Що з вами?

Моррісон. Чи повинен я доповідати про нього міледі, чи вважається, що він тут у себе вдома?

Леді Брітомарт. Доповідайте.

Моррісон. Дякую, міледі. Сподіваюся, ви не гніваєтеся, що я про це спитав? Становище до деякої міри цілком незвичайне для мене.

Леді Брітомарт. Прекрасно. Ідіть і просіть його сюди.

Моррісон. Дякую вам, міледі. (Виходить).

Леді Брітомарт. Діти, підіть і одягніться! (Сара й Барбара йдуть нагору, щоб одягнутися для виходу). Чарлзе, підіть і скажіть Стівнові, щоб він за 5 хвилин був тут, ви знайдете його в вітальні! (Чарлз виходить). Адольфе, накажіть, щоб екіпаж подали за 15 хвилин! (Адольф виходить).

Моррісон (в дверях). М-р Андершафт.

(Андершафт входить, Моррісон виходить).

Андершафт. Ви на самоті! Як це добре.

Леді Брітомарт (підводиться). Не будьте сентиментальні, Андрю. Сідайте. (Вона сідає на канапі, він сідає поруч неї. Вона, не давши йому перевести дух, одразу починає з питання, що її цікавить). Сара мусить одержати 800 ф. на рік, поки Чарлз Ломакс не одержить свою спадщину. Барбарі потрібна буде більша сума та ще постійна, бо Адольф не має жадного майна.

Андершафт (підкорившись долі). Добре, дорога, я подбаю про це. Ще щось? Для вас особисто, наприклад?

Леді Брітомарт. Я хочу поговорити з вами про Стівна.

Андершафт (утомлено). Не треба, дорога, Стівн мене не цікавить!

Леді Брітомарт. Але він цікавить мене. Адже це наш син.

Андершафт. Ви цього певні? Він примусив нас зродити його на світ, але справді він дуже невдало вибрав собі батьків. Я не бачу в ньому жадної подібності до мене, а ще менше до вас.

Леді Брітомарт. Андрю, Стівн прекрасний син і надзвичайно урівноважений, здібний і шляхетний юнак. Ви просто намагаєтеся знайти привід позбавити його спадщини.

Андершафт. Моя дорога Бідді, його позбавляє спадщини традиція роду Андершафтів. З мого боку було б нечесно лишати гарматну виробню синові.

Леді Брітомарт. Було б надзвичайно неприродно й непристойно з вашого боку лишати її комусь іншому. Андрю, Андрю, невже ви гадаєте, що ця дурна й неморальна традиція існуватиме повік?.. Невже ви стверджуєте, що Стівн не міг би керувати виробнею так, як сини власників інших великих торговельних фірм?

Андершафт. Так, він міг би засвоїти шаблон конторської праці, не розуміючи суті справи, точнісінько, як це роблять інші сини, і фірма далі існувала б за заведеним ладом, поки справжній

Андершафт — мабуть, якийсь італієць або німець — не винайшов би якоїсь нової методи й не витиснув би його.

Леді Брітомарт. Жадний італієць або німець не міг би зробити того, на що не спромігся б Стівн. Стівн принаймні шляхетного походження.

Андершафт. Син підкидька? Яка нісенітниця!

Леді Брітомарт. Це мій син, Андрю. І у вас, може, — хоч це невідомо вам самому, — в жилах тече шляхетна кров.

Андершафт. Це правда. Можливо, що й так. Це є зайвий аргумент на користь підкидька.

Леді Брітомарт. Андрю, не будьте такий нестерпучий, не будьте неморальний. Зараз ви й те й друге.

Андершафт. Ця розмова, Бідді, також належить до традиції роду Андершафтів. З того часу, коли заснували фірму, жінки всіх Андершафтів провадили такі розмови. Але це марнування слів. І якщо цю традицію колинебудь порушать, то для людини здібної, аніж Стівн.

Леді Брітомарт (розгнівавшись). В такому разі йдіть!

Андершафт (благаючи). Піти?

Леді Брітомарт. Так, ідіть. Якщо ви нічого не хочете зробити для Стівна, ви тут непотрібні. Ідіть до вашого підкидька, хто б він не був, і дбайте про нього.

Андершафт. Справа в тому, Бідді...

Леді Брітомарт. Не називайте мене Бідді! Аджеж я не називаю вас Анді!

Андершафт. Я не хочу називати свою дружину Брітомарт... Це безглуздо! Серйозно, дорога, традиція Андершафтів ставить мене в неприємне становище. Я старішаю, а мій спільник Лазарус нарешті вимагає, щоб я так чи так вирішив питання про свого спадкоємця, і звичайно, він цілком має рацію. Але, бачите, я ще не знайшов гідного спадкоємця.

Леді Брітомарт (уперто). Ви забуваєте про Стівна!

Андершафт. У тім то й справа. Усі найди, що я їх маю на оці, дуже скидаються на Стівна.

Леді Брітомарт. Андрю!

Андершафт. Я шукаю людину, яка не має жадних зв'язків і не дістала жадної освіти. Інакше кажучи, людину, що не могла б досягнути чогось у житті, коли б вона не була сильна особа. І я не можу її знайти. Кожного найду за наших часів забирає якась добродійна установа, і, коли він виявляє хоч найменші здібности, до нього беруться вчителі; його муштрують, як перегонового коня, щоб він одержав стипендію, йому набивають голову дешевими думками, дисциплінують його, навівають йому покору й так званий пристойний тон і калічать його на все життя так, що він стає нездатний ні до чого, крім науки. Якщо ви хочете зберегти гарматну

виробню для своєї родини, подбайте про те, щоб знайти гідного найду й одружити його з Барбарою.

Леді Брітомарт. О, Барбаро! Ваша улюбленка! Ви здатні принести Стівна в жертву Барбарі!

Андершафт. З радістю. А ви, моя дорога, погодилися б зварили Барбару в казані, щоб почастивати Стівна супом!

Леді Брітомарт. Андрю! В даному випадку питання не йдеться про наші симпатії та антипатії. Це питання обов'язку. Ваш обов'язок зробити Стівна своїм спадкоємцем.

Андершафт. Точнісінько, як ваш обов'язок підкорятися чоловікові. Послухайте, Бідді, всі ці виверти, що їх вживають люди панівної кляси, марні щодо мене. Я сам належу до панівної кляси, а давати місіонерові релігійні трактати — марна трата часу. Сила в цій справі по моему боці, і ви не змусите мене чинити у ваших інтересах.

Леді Андершафт. Андрю! Говоріть, скільки хочете, а ви не змініте думки моєї про добро й зло. І ваша краватка з'їхала на бік, поправте її.

Андершафт (ніяково). Вона не тримається, якщо не приколотити її шпилькою. (Маєє краватку, кривиться, як мала дитина. Увіходить Стівн).

Стівн (біля дверей). Пробачте! (Хоче піти).

Леді Андершафт. Ні, заходь, Стівне.

(Стівн підходить до писемного материного столика).

Андершафт (не дуже привітно). Добридень!

Стівн (холодно). Добридень!

Андершафт (до леді Брітомарт). Він, гадаю, знає все щодо існуючої традиції?

Леді Брітомарт. Так! (До Стівна). Це те, про що я тобі вчора розповідала, Стівне.

Андершафт (незадоволено). Як я зрозумів, ти хочеш увійти в моє діло?

Стівн. Узятися до торгівлі? Нічого подібного!

Андершафт (широко розплющивши очі, відчуваючи велику полегкість). О, в такому разі...

Леді Брітомарт. Виробництво гармат це не торгівля, Стівне. Це — підприємство.

Стівн. Я, в кожному разі, не маю наміру стати за комерсанта, у хоч би якому розумінні. Я не маю жадних ділових здібностей і не маю до цього нахилу. Я маю намір присвятити себе політиці.

Андершафт (підводиться). Мій дорогий хлопчику, це для мене величезна полегкість, і я сподіваюся, що це буде також дуже корисно для держави. Я боявся, що ти вважатимеш себе за ображеного й обманеного. (Підходить до Стівна, збираючися стиснути йому руку).

Леді Брітомарт (устає й втручається). Стівне, я не можу дозволити тобі зректися такого величезного майна.

Стівн (сухо). Мамо, прошу вас, покиньте поводитися зі мною, як з дитиною! (Леді Брітомарт одступає, глибоко ображена його тоном). До вчорашнього вечора я не надавав серйозного значіння вашому поведженню зо мною, бо думав, що й ви самі не надаєте цьому серйозного значіння. Але тепер я бачу, що ви таїли від мене речі, що їх ви повинні були пояснити мені ще багато років тому. Я надзвичайно ображений цим. Дальші обмірковування моїх плянів на майбутнє мають відбуватися між мною й моїм батьком — двома чоловіками.

Леді Брітомарт. Стівне! (Вона сідає, й очі її сповнюються слізьми). Андершафт (із глибоким співчуттям). Бачите, дорога моя, тільки з дорослими чоловіками можна поводитися, як з дітьми!

Стівне. Я дуже шкодую, мамо, що ви мене примусили...

Андершафт (перебиваючи його). Так, так, так, — це все цілком вірно, Стівне! Вона не буде більше втручатися до твоїх справ. Ти завоював свою незалежність. Ти одержав право на власний ключ від вхідних дверей. Не зловживай цим, а головне не перепрошуй. (Сідає). Тепер поговоримо про твое майбутнє, як годиться двом чоловікам. Прошу пробачити, Бідді, — як годиться двом чоловікам і одній жінці.

Леді Брітомарт (мужньо опанувавши себе). Я цілком розумію Стівна. Бога ради, йди своїм шляхом, якщо ти поюваєш, що досить міцний.

(Стівн урочисто, ніби підкреслюючи, що він дійшов повноліття, сідає в крісло біля писемного столу).

Андершафт. Отже, вирішено, що ти не маєш претенсій на те, щоб одержати у спадщину гарматну виробню.

Стівн. Сподіваюся, що питання про те, що я цієї спадщини зрікаюся, вже з'ясоване.

Андершафт. Годі, годі! Не будь такий упертий. Це подитячому. Воля повинна робити людину великодушною. До того ж я повинен полегшити перші твої кроки в житті за те, що позбавив тебе спадщини. Ти не можеш одразу бути прем'єр-міністром. Чи не маєш ти нахилу до чогось? Якої ти думки щодо літератури, мистецтва і т. і.

Стівн. Хвалити бога, я не маю нічого спільного з художником ні здібностями, ані вдачею.

Андершафт. Ну, а як щодо філософії, га?

Стівн. Я не маю таких безглузвих претенсій.

Андершафт. Виходить, лишається ще армія, фльота, церква й суд. Юриспруденція вимагає певних здібностей. Що ти скажеш на це?

Стівн. Я не працював над юридичними науками й боюся, що мені не вистачить настирливості, — так, здається, юристи зуть своє нахабство, яке потрібне, щоб мати успіх у виступах.

Андершафт. Досить тяжка справа. Ледве чи ще щось лишається, окрім сцени, чи не так? (Стівн робить нетерплячий рух). А проте адже є щонебудь, що ти знаєш і до чого ти почуваш нахил?

Стівн (підводячися й пильно дивлячися на нього). Я знаю різницю між добром і злом.

Андершафт (захоплений). Невже? Як?! Ти не маєш жадних комерційних здібностей, жадних юридичних знань, жадної здібности до мистецтва, жадного потягу до філософії, але тобі відома таємниця, що хвилювала всіх філософів, що завдавала стільки сумнівів усім юристам, що завдавала стільки клопоту всім діловим людям і що згубила більшість художників: таємниця добра і зла! Але в такому разі, ти геній, мудрець з наймудріших, бог! Тобі ж тільки 24 роки!

Стівн (ледве стримуючи себе). Ви бажаєте виявити вашу дотепність? Я претендую тільки на те, що в Англії кожний джентлмен вважає за своє природжене право... (Сідає, маючи сердитий вигляд).

Андершафт. О, це право кожного! Згадай бідну маленьку Дженні Гілл з Армії Спасіння. Вона вважала б, що ти просто глузуєш із неї, коли б ти запропонував їй стати серед вулиці й викладати граматику, географію, математику, або хоча б сальонні танці; але в неї не виникає навіть сумнівів у тому, що вона може проповідувати моральність і релігію. Ви всі однакові, ви, пристойні люди. Ти не зумів би визначити міру стійкості десятицалевої гармати перед вибухом, що дуже просто, але ви всі гадаєте, що можете визначити міру стійкості людської натури перед спокусою. Ви не наважилися б мати справу з вибуховими речовинами, але ви всі ладні орудувати чесністю, істиною, справедливістю й всіма обов'язками людини, знищуючи один одного. Що за країна! Що за світ!

Леді Брітомарт (збентежено). Що, ви гадаєте, він міг би робити, Андрю?

Андершафт. О, якраз те, що він хоче робити! Він нічого не знає, а думає, що знає все. Це ясно вказує на нахил до політичної діяльності. Знайдіть йому посаду особистого секретаря в особи, що могла б допомогти йому стати за помічника міністра, а потім хай він здасться на себе самого. Він закінчить тим, що матиме належне для нього місце в скарбівні.

Стівн (знову схоплюється в місяця). Я дуже шкодую, сер, що ви примушуєте мене забути про ту повагу, що її я повинен був би мати до вас, як до батька. Я англієць, і я не дозволю, щоб у моїй присутності ображали уряд моєї країни! (Засовує руки до кишені і, маючи сердитий вигляд, підходить до вікна).

Андершафт (до деякої міри грубо). Уряд твоєї країни? Я являю собою уряд твоєї країни, — я й Лазарус! Чи не думаєш ти, що ти й півдесятка таких, як ти, що сидять у цій дурній говорильні, можете керувати Андершафтом і Лазарусом? Ні, друже мій, ви будете робити те, що нам корисно! Ви будете воювати, коли це буде

потрібно нам, і будете додержувати мирного ладу, коли ми вважати- мемо це за потрібне. Ви дійдете висновку, що торгівля потребує деяких заходів, коли ми вирішимо, що ці заходи конче потрібні. Коли мені потрібно буде щось, щоб підвищити мої дивіденди, ви вважати- мете, що моя вимога — це державна потреба. Коли інші люди ви- магатимуть чогось іншого, щоб мої дивіденди впали, ви закличете на допомогу поліцію й військо. І за це ви матимете підтримку й хвалу преси й задоволення від того, що уявлятимете, що ви великі політичні діячі. Уряд твоєї країни! Іди, мій хлопче, бався своїми партійними зборами, передовими статтями, великими лідерами, пе- кучими питаннями та іншими вашими цяцьками. А я вернуся до своєї контори, щоб оплачувати музикантів і замовляти музику на свій смак.

С т і в н (вбачливо посміхається й протекційно кладе руку на плече бать- кові). Справді, дорогий тату, на вас не можна гніватися. Ви не мо- жете собі уявити, яким безглуздям це все мені здається. Ви цілком маєте рацію, пишаючись, що ваша працьовитість дозволила вам заробити багато грошей; і це ваша велика заслуга, що вам поща- стило заробити так багато. Але, ви обертаєтеся в оточенні, де за гроші вас цінують і коряться вам, а я придбав свої звички й свій світогляд у безсумнівно консервативних і далеко не сучасних шко- лах та університеті. Цілком природно, що ви думаєте, ніби Англією керують гроші, але дозвольте мені думати, що я розуміюся на цьому краще.

А н д е р ш а ф т. А що ж, у такому разі, керує Англією, скажіть, будь ласка?

С т і в н. Вдача, тату, вдача!

А н д е р ш а ф т. Чия вдача? Твоя чи моя?

С т і в н. Ані ваша, ані моя, тату, але це сукупність усіх кращих відмінних рис англійської національної вдачі.

А н д е р ш а ф т. Стівне, я знайшов відповідну для тебе професію! Ти природжений журналіст. Я дам тобі змогу почати кар'єру у ви- соко моральному щотижневому журналі. Ухвалено!

(С т і в н підходить до маленького писемного столу й розбирає свої листи. Увіходить Сара, Барбара, Ломакс, К'юзінс, одягнені для прогулянки. Барбара підходить до вікна й виглядає з нього. К'юзінс підходить, посмі- хаючися, до крісла. Л о м а к с лишається біля дверей, а С а р а підходить до матері).

С а р а. Ідїть, одягніться, мамо; екіпаж чекає. (Леді Б р і т о м а р т ви- ходить).

А н д е р ш а ф т (до С а р и). Добридень, дорога. Добре здоров'я, м-ре Ломакс.

Л о м а к с (невиразно). Добридень.

А н д е р ш а ф т (до К'юзінса). Чи добре себе почуваете після вчорашньої ночі, Евріпідє?

К'юзінс. Так, добре, як цього слід було чекати.

А н д е р ш а ф т. Чудово! (До Барбарі). Отже, ти хочеш оглянути мою фабрику смерти й руйни?

Барбара (біля вікна). Адже ви оглядали вчора мою фабрику Спасіння. Я обіцяла вам віддати візиту.

Ломакс (виходить наперед і стає між Сарою й Андершафтом). Ви побачите, що вона надзвичайно цікава. Я був в Арсеналі у Вульвічі і там, знаєте, відчув надзвичайне чуття спокою на згадку про те, яку безліч людей ми могли б убити, коли б нам довелося воювати. (До Андершафта, несподівано урочисто). Але для вас ця думка мусить бути жахлива з погляду релігії? Вам добре ведеться, чи не так?

Сара. Ви не звергаєте уваги на ідіотизм Чоллі, чи не так, тату?

Ломакс (ніяково). От тобі й на!

Андершафт. М-р' Ломакс розглядає це питання цілком вірно, моя дорога.

Ломакс. Ось власне! Це й я хотів сказати!

Сара. Чи їдеш ти з нами, Стівне?

Стівн. Справа в тому, що я трохи зайнятий, гм... (Великодушно). Ну що ж, добре, я поїду. Звісно, якщо для мене, є місце в екіпажі.

Андершафт. Двох я можу взяти з собою в мій маленький автомобіль, що призначений для польової служби. Й що я його тепер випробую. Він не цілком презентабельний, бо ще не пофарбований, але жадна куля його не проб'є.

Ломакс (наляканий тільки думкою про те, щоб проїхатися по Вілтон Кресент непофарбованим автомобілем). От тобі й на!

Сара. Я їду екіпажем, дякую. Ось Барбарі байдуже, в якому автомобілі її побачать.

Ломакс. Послухайте, Доллі, друже, може, вам неприємно їхати таким бридким автомобілем? Якщо так, тоді я поїду ним... Проте...

К'юзінс. Я даю перевагу автомобілеві.

Ломакс. Дуже вам вдячний, друже! Ходімо, Саро! (Поспішає зайняти місце в екіпажі. Сара йде за ним).

К'юзінс (похмуро підходячи до столика леді Брітомарт). Навіщо нам з вами їхати в цей фабричний департамент Пекла? Ось питання, що я собі ставлю.

Барбара. Я завжди уявляла собі цю виробню у вигляді якоїсь величезної ями, де пропащі створіння з почорнілими лицами роздмухують димуче полум'я, і де мій батько підганяє й мучить їх. Чи схоже це на правду, тату?

Андершафт (обурений). Моя дорога! Це бездоганно чисте й гарне місто, що лежить на узгір'ї горба.

К'юзінс. І там є каплиця методистів? О, скажіть, що там є каплиця методистів!

Андершафт. Там є дві: одна примітивна, друга для сектантів. Є навіть товариство, що вивчає етику; але воно не має великої популярності, бо мої робітники всі дуже релігійні. У цехові, де мають справу з вибуховими речовинами, не допускають агностиків, вважаючи їхне перебування там за небезпечне.

К'юзінс. А тим часом вони не перечать проти вас?

Барбара. Чи виконують вони всі ваші накази?

Андершафт. Я ніколи не даю наказів. Коли я звертаюся до когось із них, то ми провадимо таку розмову: „Ну, Джонзе, як живе дитина, чи одужала м-с Джонз?“ — „Усе гаразд, дякую, сер“. І це все.

К'юзінс. Але Джонза треба тримати в покорі. Як ви підтримуєте дисципліну серед ваших людей?

Андершафт. Я цього не роблю. Це роблять вони самі. Бачите, єдине, чого Джонз не попустить, це неслухняності від людини, що йому підлегла, а також не попустить він, щоб жінка людини, яка заробляє на тиждень на 4 шилінги менше, аніж він, претендувала на однакове громадське становище з його жінкою. Звичайно, всі вони теоретично повстають проти мене. А на практиці всі вони тримають у покорі тих, хто нижчий за них на один щабель. Я ніколи не втручаюся в їхні справи. Я ніколи не буваю з ними грубий. Я не буваю грубий навіть з Лазарусом. Я тільки кажу, що певні речі треба виконувати, але я ніколи не даю розпоряджень виконувати їх. Але майте на оці, я не запевняю, що на виробні ніхто не видає наказів, не поводить з іншими зарозуміло або навіть грубо. Дорослі робітники грубі з хлопцями й наказують їм; візники грубі з прибиральниками, кваліфіковані робітники грубі з некваліфікованими, доглядачі підганяють і гримають і на тих, і на тих; молодші інженери обвинувачують доглядачів; старші інженери нападають на молодших і собі одержують зауваження від завідувачів відділів, а щодо клерків, то вони носять циліндри на голові й молитовники в руках і підтримують своє громадське становище тим, що відмовляються бути з будь-ким на рівній нозі. Наслідком є величезний зиск, що його дістаю я.

К'юзінс (обурений) Ви справді...е...е те, як я вас учора назвав.

Барбара. Як він вас учора назвав?

Андершафт. Це не має ваги, дорога моя. Він думає, що я з тебе зробив нещасну. Чи правда це?

Барбара. Невже ви думаєте, що я можу почувати себе щасливою в цьому дурному вульгарному вбранні? Я, що носила раніше форму Армії Спасіння! Чи розумієте ви, що ви зо мною зробили? Вчора я тримала душу людини в своїх руках. Я вказувала їй путь у житті й наворотала їй думки до спасіння. Але, коли ми взяли у вас гроші, вона знову вернулася до свого старого цинізму й пияцтва. (Глибоко перекостана). Я ніколи вам цього не прошу! Коли б я мала дитину, і ви вбили б її вашими набоями, або, коли б ви вбили Доллі вашими жажливими гарматами, я могла б вам це дарувати, знаючи, що це відкрило б для вас ворота раю. Але вирвати в мене людську душу й перетворити її на душу звіра! О, це гірш, аніж убивство!

Андершафт. Невже моя дочка так легко впадає в розпач?

Чи можливо це — досягнути аж у глиб людської душі й не лишити там жадного сліду?

Барбара (з проясненим обличчям). О, ви маєте рацію, він не може тепер загинути; де була моя віра?

К'ю зінс. О, розумний, розумний дияволе!

Барбара. Може, ви диявол, але іноді бог говорить вашими устами (схоплює батькові руки й цілує їх). Ви вернули мені щастя, я глибоко відчуваю його, але душа моя збентежена.

Андершафт. Ти дечого навчилася. А це спочатку справляє таке вражіння на людину, ніби вона щось утратила.

Барбара. Ну що ж, поведіть мене на вашу фабрику смерти й дайте мені можливість ще дечого навчитися. Можливо, що за цією жорстокою іронією ховається якась вища правда. Ходім, Доллі. (Виходить).

К'ю зінс. Мій янгол-хоронитель! (до Андершафта). Геть! (Іде за Барбарою).

Стівн (спокійно біля писемного стола). Ви не повинні звертати уваги на К'юзінса, тату! Він дуже симпатичний, добрий малий, але він вивчає грецьку мову й природно трохи ексцентричний.

Андершафт. Так, це цілком вірно! Дякую, Стівне, дякую! (Виходить; Стівн, протекційно посміхаючися, важно застібає пальто й іде до дверей).

(Леді Брітомарт, одягнена для виходу, відчиняє двері, раніш ніж він устигає підійти до них. Вона оглядається, шукаючи інших, дивиться на Стівна й, не кажучи ні слова, повертається, щоб піти).

Стівн (збентежено). Мамо...

Леді Брітомарт. Не перепрошуй, Стівне, і не забувай про те, що ти переріс свою матір! (Виходить).

Перівейл-Сент-Андрю лежить між двома горбами в Мідлсексі; воно розташоване на узгір'ї горба, що лежить ближче до півночі. Це місто, де майже нема диму, з білими будинками, дахами в зеленого шиферу або червоних черепиць, з високими деревами, лазнями, дзвіницями й стрункими димарями, мальовничо розташоване й мальовниче само із себе. Кращий вигляд на місто розгортається з узгір'я, що лежить на віддаленні півмилі на схід, де відбуваються проби вихових речовин. Фабрика сховалася в глибині долини, й верхівки її димарів підносяться як величезні кеглі. Уздовж гребеня цього узгір'я йде бетонова площадка з бруствером, що нагадує фортецю, бо на ній стоїть величезна гармата здавненого Вульвіцького зразку, що обернена в бік міста. З внутрішнього боку брустверу є високі сходи, що на них можна сидіти. Барбара спирається на поруччя й дивиться на містечко. Праворуч неї стоїть гармата, ліворуч — кут майстерні, що збудована на палях; до дверей цієї майстерні йдуть сходи, що мають трояке або четверо сходищів. Двері відчиняються наверх, і біля порогу є невеличка дерев'яна площадка, в кутку на ній стоїть пожежний бак. Бруствер стрімко уривається біля майстерні й лишає вузький прохід, що являє собою початок дороги, яка веде через фабрику в місто. Ззаду гармати стоїть тачка з величезним конічним набовом, що на ньому намальована червона смуга. Далі від брустверу з того ж боку, біля дверей у контору, що так само, як майстерня, являє собою найлегший тип будови, стоїть крісло.

К'юзінс з'являється на стежці, що йде з міста.

Барбара. Ну що?

К'юзінс. Ані проблиску надії! Все довершено, надзвичайно, реально. Не вистачає тільки собора, щоб перетворити це пекельне місто на місто небесне.

Барбара. Чи довідалися ви, чи зробили щось для старого Пітера Шерлі?

К'юзінс. Йому дали роботу сторожа й табельника. Він дуже нещасний. Він вважає роботу табельника за розумову працю й каже, що він до цього не звик. І його житло таке розкішне, що він не наважується користуватися з кімнат і ховається в комірці.

Барбара. Бідний Пітер!

(Стівн наближається з міста. Він несе польовий бінокль).

Стівн (з захватом). Чи оглянули ви все? Чому ви нас залишили?

К'юзінс. Я хотів оглянути все, що не призначено для моїх очей, а Барбара хотіла заохотити робітників до балачки.

Стівн. Чи знайшли ви щонебудь, варте догани?

К'юзінс. Ні. Вони зуть його „Денді Анді“ і пишаються з того, що він спритний старий шахрай. Але тут усе жахливе, дивоглядне, неморальне, невимовно довершене.

Сара (входить). Боже, що за місце! (Підходить до тачки). Чи бачили ви лікарню? (Сідає на набій).

Стівн. Чи бачили ви бібліотеки й школи?

Сара. Чи бачили ви танцювальну залу для бенкетів у Тавн-Голі?

Стівн. Чи були ви в страховій касі, в пенсійній касі, в будівельному об'єднанні, в різних кооперативних організаціях?

(Андершафт виходить із контори з пакою телеграм у руках).

Андершафт. Ну що ж, чи все ви оглянули? Шкодную, що мене відкликали (вкладаючи на телеграми) вісті з Манджурії.

Стівн. Добрі вісті, сподіваюся?

Андершафт. Чудові!

Стівн. Нова перемога японців?

Андершафт. О, не знаю! Хто перемагає, нас це не стосується. Ні, добрі вісті є в тому, що військовий дирижабль дав блискучі наслідки. Після першого вживання він знищив ущент форт, де було триста солдатів.

К'юзінс (з площадки). Це були опудала?

Андершафт. Ні, справжні солдати. (К'юзінс і Барбара обмінюються поглядами. Потім К'юзінс сідає на сідці й затуляє обличчя руками. Барбара серйозно кладе руку йому на плече, а він підводить на неї очі, де вираз іронії та відчаю). Ну, Стівне, якої ти тепер думки про це місце?

Стівн. О, надзвичайної! Це найвище досягнення щодо організованості. Одверто кажучи, любий тату, я був дурень. Я ніколи не думав про те, що це все собою являє: про цю надзвичайну передбачливість, про організаційний талант, про адміністративні

здібності, про фінансового генія, про величезний капітал, витрачений на це все. Я повторював сам собі, проходячи вашими вулицями: „Мир має свої перемоги, не менш уславлені, ніж війна“. У мене виникає тільки одне побоювання, щодо цього всього.

Андершафт. Вислови його.

Стівн. Я не можу не думати про те, що ця дбайливість, яка передбачає всі потреби ваших робітників, може підточити їхню незалежність і послабити в них чуття відповідальності. І хоч який смачний чай, що його нам подали в цьому розкішному ресторані — як тільки вони умудрилися дати нам за три пенси таку розкіш, як тістечка, варення й вершки, я не можу зрозуміти! — проте ви повинні пам'ятати, що ресторани підривають родинне життя. Погляньте, наприклад, на континент. Чи певні ви, що таке пещення справді добре відіб'ється на вдачі ваших робітників?

Андершафт. Бачиш, мій любий хлопче, якщо ти будеш цивілізацію, ти повинен вирішити, чи турботи й хвилювання бажані, чи ні. Якщо вирішити, що вони бажані, то, я гадаю, просто не слід сприяти розвиткові цивілізації; і в такому разі турбот і хвилювань буде досить на те, щоб перетворити нас усіх на янголів. Але коли ти приходиш до іншого висновку, ти маєш бути послідовний. Проте, Стівне, нашим вдачам тут ніщо не загрожує. Досить тривоги завдає те, що ми можемо щохвилини злетіти в повітря.

Сара. До речі, тату, де ви виготовляєте вибухові речовини?

Андершафт. В окремих маленьких майстернях, таких, як ця. Якщо одна з них злетить у повітря, то втрати не дуже великі, і це вбиває тільки тих, хто перебуває дуже близько.

(Стівн, що стоїть біля майстерні, дивиться на неї зляканий і швидко відходить до гармати. У цей час раптом відчиняються двері майстерні, і старший майстер в робочому одязі й повстяних черевиках виходить на площадку й розчиняє двері, щоб пропустити Ломакса, що з'являється на порозі).

Ломакс (з удаваною байдужістю). Друже, вам не слід було так хвилюватися. З вами нічого не трапиться, а коли б і трапилося, то це не спричинилось би до кінця світу. Вам трохи не вистачає британської мужності, старий! (Спускається й підходить до Сари).

Андершафт (звертається до робітника). Щось не гаразд, Білтон?

Білтон (зі спокійною іронією). Добродій зайшов у відділ вибухових речовин і запалив цигарку, сер; це все.

Андершафт. Ах, так! (До Ломакса). Може, ви пригадаєте, що ви зробили з сірником?

Ломакс. О, покиньте! Я не такий дурний! Я старанно загасив його, раніш ніж кинув.

Білтон. Але голівка його ще жевріла, сер.

Ломакс. Припустимо, що так. Адже я не кинув його в вашу замішку.

Андершафт. Забудьте про це, м-ре Ломакс. Між іншим, чи не можете ви позичити мені ваші сірники?

Ломакс (простягаючи свою коробочку). Прошу!

Андершафт. Дякую! (Кладе сірники до кишені).

Ломакс (навчально звертаючися до всіх присутніх). Чи знаєте ви, що вибухові речовини вибухають, як порох, тільки тоді, коли вони перебувають у жерлі гармати? Якщо вони лежать просто, ви можете піднести до них сірника без найменшого ризику: вони просто згорять, як шматок паперу. (З запалом трактуючи питання з наукового погляду). Чи відомо це вам, Андершафте? Чи робили ви колинебудь такі досліди?

Андершафт. Не в широкому масштабі, м-ре Ломакс. Білтон, якщо ви його попросите, дасть вам піроксилін, коли ви будете відходити. Ви можете робити з ним досліди вдома. (Білтон здивовано дивиться).

Сара. Білтон не зробить нічого подібного, тату. Я вважаю, що ваша справа є в тому, щоб висаджувати в повітря руських та японців, але, справді, ви не повинні цього робити з бідним Чоллі! (Білтон нічого не розуміє й виходить в майстерню).

Ломакс. Моя неоцінна, немає жадної небезпеки! (Сідав поруч неї на набій).

Леді Брітомарт (увиходить з боку міста з букетом, підходить рвучко й зупиняється між Андершафтом і кріслом). Андрю, ви не повинні були показувати мені це місце!

Андершафт. Чому, дорога?

Леді Брітомарт. Все одно чому, але ви не повинні були цього робити, ось і все. Тільки подумати, що це все (вказує на місто) належить вам! І ви зберігали це для себе протягом усіх цих років.

Андершафт. Це не належить мені. Я цьому належу. Це спадщина Андершафтів.

Леді Брітомарт. Це не так. Ваші безглузді гармати й ця гомінлива, гуркотлива фабрика може й є спадщина Андершафтів. Але весь цей посуд, уся ця білизна, вся ця обстава й всі ці будинки, городи й сади належать нам. Вони належать мені. Це не чоловіча справа. Я від них не відмовлюся. Мабуть, збожеволіли, коли думаєте віддати їх; і коли ви й далі стоятиме на своєму, я покличу лікаря.

Андершафт (нахиляючися, щоб понюхати букет). Звідки у вас ці квіти, дорога?

Леді Брітомарт. Ваші люди подарували їх мені в вашій робітничій церкві імени Вільяма Морріса.

К'юзінс (схоплюючися). О, тільки цього бракувало! Робітничу церкву?

Леді Брітомарт. І навкруги лазні величезними літерами з мозаїки увічнені слова Морріса: „Немає людини гідної того, щоб бути господарем іншої.“ Що за цинізм!

• Андершафт. Боюся, що давніше це вражало робітників, але

тепер вони звертають на це так само мало уваги, як на десять заповідів у церкві.

Леді Брітомарт. Андрю, ви намагаєтеся відвести мене від розмови про спадщину блюзнірськими жартами, але це вам не пощастить. Я більше не прошу за Стівна. Він дістав у спадщину від вас надто багато негативних рис, щоб бути придатним до цієї ролі. Але Барбара має такі ж права, як Стівн. Чому б Адольф не міг бути ваш спадкоємець? Я могла б наглядати місто замість нього, а він може дбати про гармати, якщо вони, справді, потрібні.

Андершафт. Я не бажав би нічого кращого за те, щоб Адольф був найда. У нього в жилах тече якраз та нова кров, що потрібна англійській промисловості. Але він не найда, тому нема чого про це говорити.

К'юзінс (дипломатично). Не цілком! (Усі повертаються, здивовано дивлячися на нього. Він спускається з площадки, проходить повз майстерню й підходить до Андершафта). Я вважаю — майте на оці — що я не передрішаю моєї поведінки надалі, але я вважаю, що тяжке питання з найдо можна розв'язати.

Андершафт. Що ви цим хочете сказати?

К'юзінс. Справа в тому, що я маю розповісти щось, що є до деякої міри сповідь.

Сара

Леді Брітомарт

Барбара

Стівн

(усі разом). Сповідь?

Ломакс. От тобі й на!

К'юзінс. Так! Сповідь! Слухайте мене всі! Заким я зустрів Барбару, я вважав себе за людину порядну й чесну, бо здебільшого намагався чинити так, як вимагало моє сумління. Але відтоді, як я зустрів Барбару, вона стала для мене дорожча за моє сумління.

Леді Брітомарт. Адольфе!

К'юзінс. Це правда. Ви самі закидали мені, леді Брітомарт, що я вступив до Армії Спасіння тільки тому, щоб поклонитися Барбарі, і так воно було. Вона купила мою душу, як купують квітку на вулиці, але вона купила її для себе.

Андершафт. Як? Не для Діоніса або когось іншого?

К'юзінс. Діоніса й всіх інших вона містить у собі. Я поклонявся тому, що було божественного в ній, і тому я був істинно вірний. Але я був також романтик у всьому, що стосувалося до Барбари. Я гадав, що вона жінка з народу, й гадав, що шлюб із професором грецької мови далеко перевершить її найсміливіші мрії.

Леді Брітомарт. Адольфе!

Ломакс. От тобі й на!

К'юзінс. Коли я довідався про жакливу істину...

Леді Брітомарт. Що ви розумієте під жахливою істиною, дозвоьте спитати?

К'юзінс Те, що вона володіє величезним майном, що дід її граф, а батько — князь темряви.

Андершафт. Замовчіть!

К'юзінс. І що я, авантюрик, що намагається вловити заможну наречену, тоді спустився до того, що обманув її щодо свого походження.

Барбара. Доллі!

Леді Брітомарт. Ваше походження? Послухайте, Адольфе, не намагайтеся вигадати якусь безглузду історію з-за цих гармат. Пам'ятайте те, що я бачила портрети ваших батьків, і що представник англійського уряду в Південно-Західній Австралії знає їх особисто й запевняв мене, що вони цілком гідне подружжя.

К'юзінс. Так, їхній шлюб цілком визнають в Австралії, але не в Англії. Моя мати — рідна сестра померлої жінки мого батька, і на цьому острові виходить, що я є підкидьок. (Його слова роблять сенсацію). Чи досить з вас цього викруту, Макіявеллі?

Андершафт. Бідді, це може бути вихід із становища!

Леді Брітомарт. Дурниці! Чоловік не буде краще робити гармати тільки тому, що він доводиться собі братом у перших, а не є сам по собі. (Вона різко сідає в крісло, ніби висловлюючи цим повне презирство до їхньої кавустики).

Андершафт (до К'юзінса). Ви освічена людина, а це суперечить традиції.

К'юзінс. З десяти тисяч випадків буває один, коли виявляється, що учень — природжений знавець того, чого його намагаються вчити. Вивчення грецької мови не згубило мого розуму — воно дало йому поживу. До того ж я не вивчав її в англійській громадській школі.

Андершафт. Гм! Ну що ж, я не можу собі дозволити бути надто перебірливим. Ви спритно обійшли питання про спадкоємця. Залишимо це. Ви відповідний кандидат, Евріпіді! Ви відповідний кандидат!

Барбара (спускаючися з площадки й втручаючися в розмову між К'юзінсом і Андершафтом). Доллі, вчора вранці, коли Стівн розповів нам про цю традицію, ви зробилися мовчазний, і відтоді ви весь час перебуваєте в якомусь дивному й збудливому стані. Чи, не подумали ви тоді про ваше походження?

К'юзінс. Коли перст долі несподівано вказує на людину під час її свіданку, це примушує її замислитися.

(Барбара сумно відвертається й, ставши біля матері, схильовано прислухається до розмови).

Андершафт. Ага! Вам спало на думку взяти участь у ділі, мій юний друже, чи не так?

К'ю зінс. Стережіться. Мене відділяє від ваших проклятих військових дирижаблів ціла прірва моральної огиди.

Андершафт. Дамо зараз цій прірві спокій. Поговоримо краще про практичні деталі, а питання про ваше остаточне вирішення може лишатися поки що не розв'язане. Ви знаєте, що вам доведеться змінити ім'я? Ви проти цього не заперечуєте?

К'ю зінс. Чи може чоловік, що має ім'я Адольф, чоловік, що його звать Доллі—заперечувати проти того, щоб його звали інакше?

Андершафт. Чудово! Тенер щодо грошей. Я хочу з самого початку дати вам пристойне утримання. Перший час ви діставатимете тисячу на рік.

К'ю зінс (з раптовим запалом, очі йому злісно блищать крізь окуляри). Тисячу! Ви смієте пропонувати якусь мізерну тисячу зятеві мільйонера? Ні, присягаюся небом, Макіявеллі, вам не пощастить мене ошукати. Ви без мене не можете обійтися. А я можу обійтися без вас. Я мушу мати дві з половиною тисячі на рік протягом двох років. Коли після цього терміну виявиться, що я непридатний, я піду собі геть. Але, коли я буду на висоті й залишуся, ви повинні дати мені п'ять тисяч решти.

Андершафт. Які це п'ять тисяч решти?

К'ю зінс. П'ять тисяч, що мені будуть належати за два роки, щоб моє утримання за цей час становило п'ять тисяч на рік. Дві з половиною тисячі становлять тільки половину моєї платні на той випадок, коли виявиться, що я непридатний. На третій рік я маю діставати 10% з усього прибутку.

Андершафт (уражений). 10%? Чи знаєте ви, яку суму становить мій прибуток?

К'ю зінс. Він колосальний, я сподіваюся; інакше я вимагатиму 25%.

Андершафт. Але, м-ре К'юзінс, це серйозна ділова справа. Ви не вносите жадного капіталу в підприємство.

К'ю зінс. Що? Жадного капіталу? Хіба моє знання грецької мови не є капітал? Хіба моє прозирання в найглибші думки, в найвеличнішу поезію, що її створило людство, не капітал? Моя вдача? Мій інтелект? Моє життя? Моя кар'єра? Те, що Барбара зве моєю душею? Хіба це все не капітал? Скажіть ще одно слово, і я вимагатиму подвійної винагороди!

Андершафт. Будьте розсудливі...

К'ю зінс (владно). М-ре Андершафт, вам відомі мої умови. Прийміть їх або відмовтеся.

Андершафт (опанувавши себе). Я беру до уваги ваші умови й пропоную вам половину.

К'ю зінс (з огидою). Половину?

Андершафт (твердо). Половину.

К'ю зінс. Ви звете себе джентлменом і пропонуєте мені половину!

Андершафт. Я не зву себе джентлменом, але я пропоную вам половину.

К'юзінс. Своему майбутньому спільникові? Своему спадкоємцеві? Своему зятеві?

Барбара. Ви продаєте свою душу, Доллі, а не мою. Прошу не включайте мене до цієї угоди.

Андершафт. Ну що ж, заради Барбари я піду ще на поступки. Я дам вам три п'ятих, але це моє останнє слово.

К'юзінс. По руках!

Ломакс. По руках! Алеж я одержую тільки 800 фунтів на рік.

К'юзінс. До речі, Маке, аджеж я вивчаю клясики, а не математику. Три п'ятих більш, ніж половина, чи менше?

Андершафт. Атож, більше.

К'юзінс. Я погодився б і на двісті п'ятдесят. Як ви можете мати поспіх у справі, коли погоджуєтеся платити стільки грошей професорові університету, що, очевидно, не заслуговує навіть платні молодшого клерка? Ну, що ж скаже на це Лазарус?

Андершафт. Лазарус — романтичний єврей з м'якою вдачею, що його не цікавить ніщо, окрім струнних квартетів і модних театрів. Він матиме для себе зиск з вашої неситости на гроші, як до цього часу він мав з моєї. Ви шахрай вищої марки, Евріпідє. То краще для фірми.

Барбара. Угоду складено, Доллі. Ваша душа належить тепер йому?

К'юзінс. Ні, ми тільки обумовили ціну: це все. Справжній бій ще попереду. Як щодо морального боку справи?

Леді Брітомарт. У цій справі немає морального боку, Адольфе. Ви просто маєте продавати гармати й зброю всім, хто б'ється за праве діло, й відмовляти чужоземцям і злочинцям.

Андершафт (рішуче). Ні, нічого подібного! Ви повинні визнавати справжню віру фабриканта зброї, або вам тут не місце.

К'юзінс. У чому ж, однак, полягає справжня віра фабриканта зброї?

Андершафт. Постачати зброю всім тим, хто дає за неї пристойну ціну, не зважаючи на особи або принципи: аристократові й республіканцеві, нігілістові, цареві, капіталістові, соціялістові, протестантові й католикові, грабіжникові й поліцаєві, людям чорної, білої й жовтої раси, людям усякого сорту й становища, людям усіх національностей, усіх вір, для кожного безумства, всякої мети, усякого злочину. Перший Андершафт написав у своїй крамниці: „Якщо господь дав людині руку, хай людина не відкидає меча“. Другий мав таке гасло: „Кожний має право битися, ніхто не має права судити“. Третій написав: „Людині зброя — небесам перемога“. Четвертий не мав літературного хисту, він не написав нічого. Але він продавав гармати Наполеонові під самим носом Георга IV. П'ятий написав: „Мир може панувати, тільки тримаючи меч у руці“.

Шостий, мій учитель, був кращий із них. Він написав: „Ніщо не може відбутися в цьому світі, якщо люди не готові вбити один одного, щоб дійти свого“. Після цього сьомому нічого не лишається додати. Тому він написав просто: „Без сорому“.

К'ю зінс. Мій добрий Макіявеллі, я, певна річ, напишу щось на стіні, але тому, що я напишу це грецькою мовою, ви не спроможетесь цього прочитати. Щодо віри, що її визнають фабриканти зброї, то, коли я звільнюся від пут своєї моралі, я не маю наміру зв'язувати себе вашою. Я буду продавати гармати, кому захочу, й одмовляти, кому схочу. Ось як!

Андершафт. З того моменту, як ви станете Андрю Андершафт, ви ніколи не зможете робити так, як вам схочеться. Не прагніть до влади, приходячи сюди, юначе!

К'ю зінс. Коли б я поривався до влади, я не прийшов би сюди шукати її. Ви не маєте жадної влади.

Андершафт. Власної влади, звичайно, не маю.

К'ю зінс. Я маю більше влади й більше волі, аніж ви. Не ви керуєте цією виробнею. Вона керує вами. Але щось керує, проте, цією виробнею.

Андершафт (загадково). Воля, що її частина є я.

Барбара (вражена). Тату, чи знаєте ви, що кажете, чи ви ставите пастку для моєї душі.

К'ю зінс. Не слухайте його метафізику, Барбаро. Заводом керує найнеморальніша частина суспільства, ті, що гоняться за грішми, за втіхами, за чинами, а він їхній раб.

Андершафт. Це не так. Згадайте символ віри фабриканта зброї. Я з такою ж охотою візьму замовлення від хорошої людини, як і від поганої. Але коли ви, хороші люди, волієте читати проповіді й уникаєте купувати зброю й битися з негідниками, то не дорікайте мені. Я вмю робити гармати, але не вмю виробляти мужности й переконань. Ба! Ви втомлюєте мене, Евріпідє, вашими розмовами про мораль. Спитайте Барбару, вона розуміє. (Він раптово бере Барбару за руки й владно дивиться їй у вічі). Скажи йому, дорога, що визначає істинна влада.

Барбара (загіпнотизована). До мого вступу до Армії Спасіння я корилася своїй власній владі. Наслідком було, що я ніколи не знала, що з собою робити. Коли я вступила до Армії, мені не вистачало часу на все те, що я мала зробити.

Андершафт (похвально). Так, це так. А як ти гадаєш, чому це так було?

Барбара. Учора я пояснила б це тим, що я була під владою бога. (Вона опановує себе й вириває в нього свої руки з силою, що дорівнює його силі). Але ви з'явилися й показали мені, що я під владою Боджера й Андершафта. Сьогодні я почувую — о, як висловити це? Сара, чи пригадуєш ти землетрус у Каннах, де ми були за нашого дитинства? Подив від першого струсу був ніщо проти жаху, коли

ми чекали другого! Те ж саме я відчуваю тут сьогодні. Я стояла на скелі, що її вважала за непохитну, і без жадного слова остороги вона захиталася й повалилася під мною... Я була в безпеці, коли одвічна Мудрість охороняла мене, і ціла армія йшла разом зо мною шляхом Спасіння. І в одну мить, через один рух вашого пера в чековій книжці, я стала самотня, і небеса спустилі. Це був перший удар землетрусу, я чекаю на другий.

Андершафт. Заспокойся, доню моя. Не надавай надто великої ваги своїй особистій маленькій трагедії. Що ми робимо, коли витрачаємо роки роботи й досліджень, тисячі фунтів твердих грошей на нову гармату або військовий дирижабль, і кінець-кінцем виявляється, що через якусь дрібницю він непридатний? Ми викидаємо його, не витрачаючи на нього більше жадної години, жадного фунта. Ти створила для себе щось, що ти звала мораль, релігія, або ще інакше. Вона не відповідає обставинам. Ну що ж, відкинь її. Відкинь її й створи собі таку релігію, щоб була придатніша. Це якраз хиба в сучасного суспільства: воно відкидає свої застарілі парові казани й динамомашини, але не хоче відкинути свої старі забобони, стару мораль, старі релігійні переконання й старий політичний лад. Який же наслідок? У галузі механіки поспіх, а в галузі моралі, релігії й політики втрати, що з кожним роком наближають суспільство до повного банкрутства. Не будь уперта в своєму безумстві. Якщо твоя стара релігія вчора зазнала поразки, створи собі нову, кращу на майбутні дні.

Барбара. О, з якою радістю я відкрила б свою душу для кращої релігії, але ви пропонуєте мені гіршу! (Повертаючися до нього з раптовим захватом). Знайдіть собі виправдання: покажіть мені проблиск світла в темряві цього жахливого міста, що має прекрасні, чисті майстерні, поважних робітників і зразкові будинки.

Андершафт. Чистота й статечність не потребують виправдання, Барбаро. Вони самі себе виправдують. Я тут не бачу ані темряви, ані жаху. У твоєму притулку Армії Спасіння я бачив злидні, холод і голод. Ви давали їм хліб з патокою, а також мрії про небо. Я даю їм від 30 шилінгів на тиждень до 12 тисяч на рік. Вони самі творять свої мрії, а я дбаю про те, щоб спрямувати ці мрії певним річищем.

Барбара. А їхні душі?

Андершафт. Я спасаю їхні душі точнісінько так, як спас твою.

Барбара (обурена). Ви спасли мою душу? Що ви хочете цим сказати?

Андершафт. Я годував тебе, одягав, давав тобі захист. Я дбав про те, щоб ти мала досить грошей для хорошого життя, більш, ніж досить; щоб ти могла бути марнотратна, безтурботна й великодушна. Це врятувало твою душу від семи смертельних гріхів.

Барбара (вражена). Семи смертельних гріхів!

Андершафт. Так, семи смертельних гріхів. (Рахуючи по паль-

цях). Їжа, одяг, опалення, прибутки, податки, шана суспільства й діти. Ніщо, окрім грошей, не може полегшити вагу цих млинових жорен, що висять на шиї людини. А дух не може витати у височині, поки людина не позбавиться цих жорен. Я визволив від них твою душу. Я дав можливість Барбарі стати майором Барбарою, й я врятував її від злиднів, які є злочин.

К'юзінс. Ви кажете, що злидні є злочин?

Андершафт. Найгірший із злочинів. Усі інші злочини ніби добродієність супроти цього. Усяка інша ганьба є лицарство проти цього. Бідність побиває цілі міста, поширює жахливі пощесті, вбиває душу кожного, хто бачить, чує або почуває її. Те, що ви звете злочином, ніщо проти неї: вбивство тут, грабіж там, іноді удар або прокляття — яку це має вагу? Це тільки випадковість і потворні явища життя: у цілому Лондоні не знайти п'ятдесятьох справжніх злочинців з покликання. Але є мільйони бідних людей, гидких людей, брудних людей, людей, що погано харчуються й погано одягаються. Вони труять нас морально й фізично. Вони вбивають у суспільстві чуття радості. Вони примушують нас зрікатися власних привілеїв і організувати природні й жорстокі кари, боячися того, що вони повстануть проти нас і потягнуть нас за собою в прірву. Тільки дурні бояться злочинів, але всі ми боїмося злиднів. Ось, (повертаючися до Барбари) ти кажеш про свого наполовину врятованого негідника з Вест-Гема, ти обвинувачуєш мене в тому, що я вернув його душу на путь до загибелі. Гаразд: приведи його сюди, і я заради тебе знову наверну його душу до спасіння. Не словами або мріями, але даючи йому 38 шилінгів на тиждень, здорове помешкання на гарній вулиці й постійну роботу. За три тижні він матиме модний жилет, за три місяці циліндер і своє місце в церкві. Це перед кінцем року він буде здоровкатися з будь-якою герцогинею на зборах добродійного товариства й приєднається до консервативної партії.

Барбара. Але, чи буде він кращий через це?

Андершафт. Ти знаєш, що буде. Не будь лицемірна, Барбаро! Він краще харчуватиметься, житиме в кращих житлових умовах, буде краще одягнений, буде краще поводитись, і діти його матимуть більший зріст та вагу. Це буде краще, аніж спати в бараці на американському сіннику, рубати дрова, харчуватися хлібом з патокою і час від часу, ставши навколішки, дякувати за це небові. Це невелика заслуга — наvertати на путь спасенний людей, що вмирають з голоду, тримаючи в одній руці біблію, а в другій шматок хліба. Я взявся б за таких умов наvertнути Вест-Гем до ісламу. Спробуй краще свої сили з моїми людьми. Їхні душі голодні, бо тіло їхне сите.

Барбара. І дати мешканцям Іст-Енда вмирати з голоду?

Андершафт (його бадьорий тон міняється на інший, повний гірких спогадів). Я сам з Іст-Енду. Я теж проповідував мораль і вмирав

з голоду, поки одного чудового дня запрягнувся, що стану, хоч там що, ситий і вільний, і що ніщо мене не зупинить, окрім кулі,— ані розум, ані мораль, ані навіть життя інших людей. Я сказав: „швидше ти вмреш з голоду, аніж я“— і з цими словами став вільний і великий. Я був небезпечна людина, поки не здобув того, до чого прагнув. Тепер я корисна, добра, гуманна людина. Така історія більшості мільйонерів, що вийшли з низів; мені здається, коли така буде історія кожного англійця, то Англія буде країна, де варто жити.

Леді Бріто март. Перестаньте виголошувати промови, Андрю! Тут не місце на це.

Андершафт (уражений). Дорога моя, я не маю іншого способу висловлювати свої думки.

Леді Бріто март. Ваші думки -- нісенітниця. Ви мали успіх у житті, тому що були егоїстичний і безпринципний.

Андершафт. Ані трохи. Я мав найтяжчі сумніви щодо злиднів і голоду. Ваші моралісти не відчують жадних сумнівів щодо цього. Зі злиднів і голоду вони роблять якісь добродієчності. Я волів би бути злодієм, аніж жебраком. Я волів би бути вбивцею, аніж рабом. Я не хотів би бути ані тим, ані тим, але, коли ви накладаєте мені вибір, тоді, присягаюся небом, я оберу сміливішу й моральнішу путь. Я ненавиджу бідність і рабство більш, аніж будь-які інші злочини. І дозвольте сказати вам іще таке: бідність і рабство протягом століть витримували натиск ваших проповідей і передових статтів; вони не встоять перед моїми гарматами. Не проповідуйте їм, не змагайтеся з ними. Убивайте їх.

Барбара. Убивство! І це ваш засіб проти всього?

Андершафт. Це остання спроба переконати, єдина підойма досить сильна, щоб звалити весь соціяльний лад, єдиний засіб сказати: „ти повинен“! Випустіть на вулицю шістсот сімдесят дурнів, що збунтувалися, і троє полісменів розженуть їх. Але зберіть їх разом у відомій будівлі Вестмінстера, дайте їм можливість перейти деякі церемонії й присвоїти собі визначену назву, поки у них не з'явиться нарешті трохи мужности, що потрібна на те, щоб убивати. І ваші шістсот сімдесят дурнів перетворяться на уряд. Ваша благочестива чернь заповнює виборчі списки й уявляє, що керує своїми господарями, але виборчий список, що на ділі керує країною, це папір, у який загорнута куля.

К'юзінс. Ось чому, як, мабуть, і більшість розумних людей, я ніколи не беру участі в виборах.

Андершафт. Вибори! Дурниці! Коли ви обираєте, ви тільки міняєте імена членів кабінету. Коли ви стріляєте, ви скидаєте уряд, утворюєте нові епохи, знищуєте старий лад і творите новий. Чи правильно це з історичного погляду, добродію вчений, чи ні?

К'юзінс. Історично це вірно. Я з обуренням мушу визнати, що це вірно. Я відкидаю ваші чуття! Я ненавиджу вашу натуру!

Я зневажаю вас у всьому! А проте це правда! Але це не повинне бути правдою!

Андершафт. Повинне, повинне, повинне, повинне, повинне! Чи збираєтеся ви провести все життя, повторюючи слово „повинне“, як усі інші ваші моралісти? Замість казати „повинне бути“ скажіть: „так буде“. Будемо разом робити набої. Те, що може висадити в повітря людину, може висадити в повітря суспільство. Історія світу — це історія тих, хто мав досить мужности, щоб прийняти цю істину. Чи маєш ти мужність прийняти її, Барбаро?

Леді Брітомарт. Барбаро, я рішуче забороняю тобі слухати жакливі, неморальні промови твого батька. А ви, Адольфе, повинні мати досить розуму, на те, щоб не запевняти, що неморальні речі — істинні. Що важить те, що вони істинні, коли вони неморальні?

Андершафт. Що важить те, чи неморальні вони, коли вони істинні!

Леді Брітомарт (підводячися). Діти, негайно ходімо додому! Андрю, я дуже шкодую, що дозволила вам відвідати нас. Ви менш моральні, ніж будь-коли. Ідемо зараз же!

Барбара (хитаючи головою). Недоцільно тікати від неморальних людей, мамол!

Леді Брітомарт. Це надзвичайно доцільно. Це виявляє, що ви їх не ухвалюєте.

Барбара. Це їх не рятує.

Леді Брітомарт. Я бачу, що ти збираєшся не послухати мене. Саро, чи йдеш ти додому?

Сара. Я визнаю, що з татового боку дуже неморально робити гармати, але я не вважаю, що повинна через це порвати з ним стосунки.

Ломакс (виплюваючи масло на схвильовані води). Справа в тому, знаєте, що в цьому понятті неморальність є певна частка нісенітничі. Воно себе не виправдує. Треба зважати на факти. Не думайте, що я хочу сказати хоч слово, захищаючи щось недобре. Але бачите, різні люди роблять різні вчинки, й ми, чи ви знаєте це, повинні якось знайти їм місце в житті. Я хочу сказати, що не можна з усіма рвати стосунки, а цим має кінчитися. (Іхня надпоривна увага до його промови примушує його нервуватися). Може, я не цілком ясно висловлююся?

Леді Брітомарт. Ви — сама ясність, Чарлзе! Тому, що Андрю добувся успіху в житті й може дати багато грошей Сарі, ви будете підтримуватися до нього й підтримувати його в його поганих вчинках.

Ломакс (спокійно). Ну що ж! Де є падло, там збираються й орли, чи не так? (До Андершафта). Га? Що?

Андершафт. Ось власне! Між іншим, чи можу я звати вас „Чарлзе“.

Ломакс. Чудово! „Чоллі“ — моє звичайне прізвисько.

Андершафт (до леді Брітомарт). Бідді...

Леді Брітомарт (гостро). Не смійте звати мене Бідді! Чарлає Ломакс, ви — дурень! Адольфе К'юзінс, ви — єзуїт! Стівне, ти — педант! Барбаро, ти — божевільна! Андрю — ви звичайний крамар! Тепер ви всі знаєте мою думку, і сумління мов, в кожному разі, чисте.

(Кидається в крісло так поривчасто, що ледве не ламає його).

Андершафт. Дорога моя, ви — втілення моралі! (Вона пирхає). Ваше сумління буде чисте, і ваш обов'язок виконаний, коли ви всім дасте образливі прізвиська. Послухайте, Евріпіде, вже пізно, і ми всі хочемо йти додому. Прийдіть до якогось висновку.

К'юзінс. Та зрозумійте ж, ви, старий дияволе...

Леді Брітомарт. Адольфе!

Андершафт. Дайте йому спокій, Бідді. Продовжуйте, Евріпіде!

К'юзінс. Ви поставили перед мене жахливу дилему. Мені потрібна Барбара.

Андершафт. Як і всі молоді люди, ви дуже перебільшуєте різницю, що існує між одною молодою жінкою та іншою.

Барбара. Лілком вірно, Доллі!

К'юзінс. До того ж, я не хочу бути негідником.

Андершафт (з гіркою іронією). Ви прагнете особистої чесноти, самоповаги, того, що ви звете „чисте сумління“, і що Барбара зве „спасіння душі“, а я зву протекціональне ставлення до людей, що менш щасливі, ніж ви самі.

К'юзінс. Я не прагну цього: все, що є в моїй натурі поетичного, здригається на згадку про те, щоб бути доброчесним. Але є речі в мені, що на них я повинен вважати: жалість...

Андершафт. Жалість! Смітникар злиднів!

К'юзінс. Любов...

Андершафт. Знаю, ви любите бідних і пригночених, ви любите пригночені раси: негрів, індусів, поляків, ірландців. Чи любите ви японців? Чи любите ви німців? Чи любите ви англійців?

К'юзінс. Ні! Кожний справжній англієць ненавидить англійців. Ми найгірша нація на землі, й з морального погляду наш успіх навіває жах.

Андершафт. Ось наслідки вашої евангелії любови. Чи не так?

К'юзінс. Хіба я не повинен любити навіть свого тестя?

Андершафт. Кому потрібна ваша любов? Яким правом ви берете на себе сміливість пропонувати мені її? Я вимагаю від вас належної пошани й уваги, інакше я вас уб'ю... Але ваша любов! До біса ваше зухвальство!

К'юзінс (посміхаючися). Може я, Маке, не вмю ховати свої чуття?

Андершафт. Ви беретеся на хитрощі, Евріпіде. Ви слабшаєте. Зброя випорсує з вашої руки. Ну що ж, спробуйте вашу останню зброю. Жалість і любов зрадили вам, у вас лишилося ще прощення.

К'юзінс. Ні, прощення—це твердиня жебрака. У цьому я з вами згодний. Ми повинні платити свої борги.

Андершафт. Добре сказали. Справді, * ви мені підійдете. Згадайте слова Платона.

К'юзінс (здрігнувшись). Платона? Ви насмілюєтеся цитувати мені Платона!

Андершафт. Платон каже, друже мій, що суспільство не можна буде врятувати, аж поки або професори грецької мови не почнуть робити порох, або фабриканти пороху не стануть професорами грецької мови.

К'юзінс. О спокуснику, хитрий спокуснику!

Андершафт. Ну що ж! Вибірайте, вибірайте!

К'юзінс. Але може Барбара не вийде за мене заміж, якщо я зроблю неправильний вибір?

Барбара. Можливо.

К'юзінс (дуже збентежений). Ви чуєте?

Барбара. Тату, невже ви нікого не любите?

Андершафт. Я люблю мого найкращого друга.

Леді Брітомарт. А хто це, дозвольте спитати?

Андершафт. Мій найсміливіший ворог. Це той, хто примушує мене завжди буди на висоті.

К'юзінс. Справді, цей суб'єкт, так мовити, поет. Мабуть він таки велика людина.

Андершафт. Може, ви покинете розмовляти й прийдете до якогось певного вирішення?

К'юзінс. Але ви примушуєте мене йти проти моєї природи. Я ненавиджу війну.

Андершафт. Ненависть—це помста боягуза за те, що йому навіяля страх. Чи насмілитесь ви оголосити війну війні? Ось за-соби для цього; мій друг м-р Ломакс сидить на них.

Ломакс (схоплюючися з місця). От тобі й на! Невже ви хочете сказати, що ця річ наладована? Моя дорога, встаньте швидше.

Сара (спокійно і далі сидить на набої). Якщо я маю злетіти в повітря, то що ґрунтовніше це буде зроблено, то краще. Не хвилюйтеся, Чоллі!

Ломакс (до Андершафта, енергійно протестуючи). Адже це ваша дочка.

Андершафт. Бачу. (До К'юзінса). Ну, друже мій, чи можемо ми чекати на вас о шостій годині ранку?

К'юзінс (рішуче). Ні в якому разі! Швидше все це підприємство злетить у повітря, аніж я встану о п'ятій годині ранку. Години моєї роботи—нормальні, здорові години: від одинадцятої до п'ятої.

Андершафт. Приходьте, коли хочете. До кінця тижня ви будете приходити о шостій і лишатися до того часу, поки я не вважатиму за потрібне для вашого здоров'я виганяти вас звідси.

(Кличе). Білтоме! (Повертається до леді Брітомарт, що підводиться зі свого місця). Дорога моя, залишимо цих двох молодих людей на самоті на хвилинку. (Білтож виходить із майстерні). Я хочу показати вам піроксидіновий відділ.

Білтон (заступаючи дорогу). Але не беріть нічого палахкого, сер. Леді Брітомарт. Що ви хочете сказати? Ви натякаєте на мене?

Білтон (байдуже). Ні, добродійко. Але у м-ра Андершафта в кишені сірники того джентлмена.

Леді Брітомарт (гостро). О, пробачте! (Йде до майстерні).

Андершафт. Цілком вірно, Білтоне, цілком вірно; ось вони! (Відає Білтонові коробку сірників). Ходімо, Стівне! Ходімо, Чарлзе, візьміть з собою Сару! (Входить до майстерні. Білтон відчиняє коробку й спокійно викидає сірники в пожежний чан).

Ломакс. От тобі й на! (Білтон спокійно передає йому порожню коробку). По чортячому нерозумно! Цілковите невігластво! (Виходить).

Сара. Чи можу я так увійти, Білтоне?

Білтон. Вам доведеться вдягнути повстані черевики, міс, і це все. Вони там. (Вона заходить в майстерню).

Стівн (дуже серйозно до К'юзінса). Доллі, друже, подумайте. Подумайте, заким наважитесь. Чи вважаєте ви себе за досить практичну людину? Це колосальне підприємство, величезна відповідальність. Уся ця робота буде вам цілком незрозуміла.

К'юзінс. О, я думаю, це буде значно легше, ніж грецька мова.

Стівн. У кожному разі, раніш, ніж я казав про справедливість і несправедливість, не примусить вас поставитися з упередженням до цієї блискучої можливості влаштуватися. Я прийшов до того висновку, що це підприємство бездоганне й робить честь нашій країні. (Схвильовано) Я пишаюся своїм батьком. Я... (не маючи сил говорити, далі стискає руку К'юзінсові й поквалливо йде до майстерні разом з Білтоном. Барбара й К'юзінс, лишившись на самоті, мовчки дивляться одне на одного).

К'юзінс. Барбаро, я прийму цю пропозицію.

Барбара. Я так і думала!

К'юзінс. Ви розумієте, чи ні, що я повинен був розв'язати це питання, не питаючи вашої поради? Коли б я поклав тягар цього вирішення на вас, ви рано чи пізно відчули б до мене презирство.

Барбара. Так. Я так само не хотіла, щоб ви продали свою душу заради мене, як і заради цієї спадщини.

К'юзінс. Мене бентежить не те, що я продав свою душу. Я надто часто продавав її, щоб це могло мене бентежити. Я продав її за звання професора. Я продав її за річний прибуток. Я продав її, щоб уникнути в'язниці, відмовившись платити податок на шибениці, несправедливі війни й багато дечого, що я ненавиджу. Що являє собою людське існування, коли не щоденний, щогодинний торг своєю душею заради дрібниць. Тепер я продаю її не за

гроші, становище чи комфорт, а за щось реальне,— за могутність.

Барбара. Ви знаєте, що не будете володіти жадною могутністю, і що батько також нею не володіє?

К'ю зінс. Я знаю. Я не прагну її задля себе одного. Я хочу дати могутність усьому світові.

Барбара. Я теж хочу дати світові могутність. Але це має бути сила духовна.

К'ю зінс. Я думаю, що вічна сила може бути тільки духовна; ці гармати не стріляють самі собою. Я намагався збудити духовні сили, викладаючи грецьку мову. Але мертва мова й мертва цивілізація не можуть, як слід, вплинути на світ. Народові потрібна сила, а грецька мова для нього неприступна. А сила, що її творять тут, приступна кожному.

Барбара. Сила спрямована на те, щоб у жінок палити стріхи, вбивати синів і шматувати чоловіків!

К'ю зінс. Якщо існує сила, що чинить добро, повинна існувати сила, що творить зло. Навіть молоко матері вигодовує як убивців, так і героїв. Цією силою, що спрямована тільки на те, щоб розривати людське тіло на шматки, ніколи не зловживали так жахливо, як силою розуму, силою уяви, силою поезії й релігії, що можуть поневолити душу людини. Коли я викладав грецьку мову, то цим я давав людям освіченим зброю проти простого люду. Тепер я хочу дати простому людові зброю проти інтелігентів. Я люблю простий люд. Я хочу озброїти його проти адвокатів, лікарів, попів, літераторів, професорів, художників і політичних діячів, бо, коли вони мають владу, це найнебезпечніші, згубливі й деспотичні дурні, негідники й брехуни. Я хочу, щоб демократія мала достатню силу, щоб примусити олігархію розуму працювати для загального добра, або загинути.

Барбара. Невже ж існує сила, що є вища за цю? (Вказує на набій).

К'ю зінс. Так, існує; але ця сила може знищити вищу силу точнісінько так, як тигр може розірвати людину. А тому людина повинна насамперед підкорити собі цю силу. Я прийшов до такого висновку під час останньої війни між турками й греками. Мій кращий учень пішов битися за Елладу. Останній подарунок, що я йому зробив, був не примірник „Республіки“ Платона, а револьвер і сотня Андершафтових набоїв. Кров кожного турка, що його він убив,—якщо тільки він убив хоч одного—впаде на мою голову так само, як на голову Андершафта. Цей вчинок назавжди зв'язав мене з цим місцем. Виклик, що його кинув мені ваш батько, обеззброїв мене. Чи смію я оголосити війну війні? Смію! Повинен! Оголошу! А тепер, чи все між нами кінчилося?

Барбара (зворушена його страхом перед відповіддю). Дурненький, маленький Доллі! Невже це можливо?

К'ю зінс (ветямиться з радощів). Виходить, ви, ви... ви... О! де мій барабан? (Вибиває уявлювані дрібушки на барабані).

Барбара (розгнівана його легковажністю). Покиньте, Доллі, покиньте! О, коли б тільки я могла піти від вас, від батька й від цього всього. Коли б я мала голубині крили, щоб злетіти на небо!

К'юзінс. І покинути мене?

Барбара. Так, вас і всіх інших злих і лукавих дітей землі! Але я не можу цього зробити. На одну мить я була щаслива в Армії Спасіння. Я втекла від життя в рай ентузіазму, молитов і порятунку душ. Але незабаром наші кошти зійшли, все це стало власністю Боджера; це він урятував наших прихильників, він і князь темряви, мій батько. Андершафт і Боджер: вони скрізь простягають свої руки. Коли ми хочемо нагодувати брата, що вмирає з голоду, ми даємо йому їхній хліб, бо другого в нас немає. Коли ми доглядаємо хворих, ми робимо це в лікарнях, що їх утримують вони своїми коштами; якщо ми відвертаємося від церков, що їх вони будують, ми повинні стати навколішки на камінцях вулиць, що їх вони брукують. Поки це триває, ми не можемо від них піти. Повернутися спиною до Боджера й Андершафта — значить стати спиною до життя.

К'юзінс. Я думав, що ви твердо вирішили відвернутися від усього, що є поганого в житті.

Барбара. Життя не має поганих боків, є одним єдине життя. І я ніколи не хотіла зректися своєї частки в тому злі, що треба терпіти, чи то гріх, чи муку. Я хотіла б зцілити вас від міщанських поглядів, Доллі!

К'юзінс (уражений). Міщанських? Докір? Клясовий докір! Докір мені від дочки якогось підкидька!

Барбара. Тому то я й не належу до жадної кляси, Доллі! Я дитя всього народу. Коли б я належала до середньої верстви суспільства, я зневажала б справу свого батька, і ми обоє жили б у художньо опорядженій кімнаті; ви читали б часописи в одному кутку, а я в другому кутку грала б Шумана. Ми обоє були б людьми вищого порядку й обидва цілком нікчемні.

Натомість я воліла б замітати підлогу в піроксиліновій майстерні або бути за продавницю в шинку Боджера. Чи знаєте ви, що трапилося б, коли б ви відмовилися від пропозиції батька?

К'юзінс. Цікаво?

Барбара. Я відмовилася б від вас і вийшла б заміж за людину, що прийняла б цю пропозицію. Врешті, моя дорога стара матір розсудливіша за вас усіх. Я відчула те саме, що й вона, коли побачила це місце, відчула, що мушу мати його, що ніколи, ніколи, ніколи не могла б від нього відмовитися. Різниця тільки та, що вона думала про будинки, про кухенний посуд, про білизну й порцеляну, тоді як я думала про людські душі, що їх треба врятувати. Не про кволі душі в голодних тілах, що знесилаються, що проливають сльози подяки за шматок хліба з патокою, але про ситі, сварливі, чванливі, зарозумілі створіння, що обстоюють свої

маленькі права й свою гідність і які вважають, що мій батько повинен бути надзвичайно зобов'язаний їм за те, що вони заробляють для нього стільки грошей (а він таки справді повинен). Ось де навернення на путь істинну справді потрібне. Мій батько ніколи не докорятиме мені тим, що мої навернені підкуплені хлібом. (Вона цілком одмиюється). Я відмовилася від підкупу хлібом, я відмовилася від підкупу царством небесним. Нехай справа господня відбудеться заради господа самого. Справа, що заради неї він нас створив, тому що її можуть здійснити тільки живі істоти. Коли я помру, нехай він мені буде винний, а не я йому, і я прощу йому борг, як личить жінці мого походження.

К'ю зінс. У такому разі, путь життя йде через майстерню смерти?

Барбара. Так. Для цього треба наблизити пекло до неба, людину до бога й зірвати покривало з того вічного світла, що сяє в долині тіней. (Схоплює його за обидві руки). О, невже ви думали, що моя мужність вже не вернеться? Невже ви повірили, що я дезертир? Я, що стояла на вулицях і відкрила своє серце народові, що говорила з ним про найсвятіше й найвище. Чи ж я могла коли-небудь відвернутися від нього й провадити дурну й порожню балаканину з елегантними людьми? Ніколи, ніколи, ніколи! Майор Барбара вмере з прапором у руках! І до того ж я маю мого дорогого маленького Доллі, що знайшов для мене місце й роботу! Алілуя! (Цілує його).

К'ю зінс. Дорога, зважайте на моє кволе здоров'я. Я не можу нести такий тягар щастя, як ви.

Барбара. Так, любити мене не легко, чи не так? Але це вам корисно. (Вона біжить до майстерні й кличе, як дитина). Мамо, мамо! (Білтон виходить з майстерні разом з Андершафтом). Мені потрібна мама

Андершафт. Вона скидає повстяні черевики, дорога! (Підходить до К'ю зінса). Ну, що вона каже?

К'ю зінс. Вона злинула в небо.

Леді Брітомарт (виходячи з майстерні й заступаючи дорогу Сарі, що йде за нею з Лемаксом. Барбара, як дитина, чіпляється за материну спідницю). Барбаро, коли ти навчишся бути незалежна й робити та думати сама за себе? Я чудово знаю, що визначає вигук „мамо, мамо“. Завжди звертатися до моєї допомоги!

Сара (доторкуючися кінцями пальців до леді Брітомарт і удаючи вельосипедну сирену). Піп, піп!

Леді Брітомарт (дуже обурена). Як ти смієш казати мені „піп, піп“, Саро? Ви дуже неслухняні діти! Що ти хочеш, Барбаро?

Барбара. Я хочу будиночок тут у містечку, щоб жити в ньому разом з Доллі. (Сіпаючи її за сукню). Ходімо й порадьте мені, який вибрати!

Андершафт (звертаючися до К'ю зінса). Завтра о шостій годині ранку, мій юний друже!

ЛІКАРЕВА ДИЛЕМА

П'ЄСА НА 5 ДІЙ

З англійської переклав М. Івченко

ДІЄВІ ОСОБИ:

Сер Коленсо Ріджон.
Сер Патрік Куллен.
Сер Ралф Блумфілд Боннінгтон.
Лікар Кутлер Валпол.
Лікар Бленкінсоп.
Лікар Луні Шуцмахер.
Луї Дюбеда — маляр.
Дженніфер — його дружина.
Редпенні — асистент Ріджонів.
Еммі — економка Ріджонів.
Мінні Тілвел — покоївка в готелі.
Репортер.
Секретар.
Льокай.

Дія відбувається коло р.р. 1903—06.

ДІЯ ПЕРША

Червня 15-го, року 1903 у вітальні лікаревій з самого ранку працює студент-медик на прізвище Р е д п е н н і, ім'я ж його нікому не відоме й не цікаве. Він замість лікаря відповідає на його листи, працюючи тут, як асистент хатньої лябораторії, і поводитьсь цілком незалежно, віддаючи працю свою, як подяку за невизначені вигоди, що дають йому найближчі стосунки з керівником його професії; фактично він співробітник і тимчасово член родини. Р е д п е н н і не гордий і робить усе, про що його попросять, не пильнуючи при цьому особистої гідности, коли його просять по-товариському. Він людина розсудлива, певна, довірлива, товариська, спритна, його волосся й костюм свідчать про змушений перехід від неохайного юнака до чепурного лікаря.

Працю Р е д п е н н і перериває поява старої служниці, яка ніколи не знала пестошів, турботливости, відповідальности, ревнощів та клопоту, пов'язаних із вродою. Виглядом своїм вона скидається на ніколи не вмивану циганку, що не знала ніякої косметики; до того ж вона має нерівно потикану борідку та вуси, які могли бути принаймні причепурені до чоловічої статурности, але становлять цілу сіножать маленьких кушків борода та вусів, що повитикались по всьому обличчю, здебільшого з бородавок. Вона ходить з віхтиком і шкутильгає, цікаво до всього встряючи, вишукуючи пил так дбайливо, що ледве покінчить з одною плямою, як зразу ж шукає вже іншої. В розмові вона додержується тих самих манер, ледве дивлячись на ту людину, до якої звертається, за винятком тих випадків, коли сердиться. В поводженні вона має одну манеру — це ставлення старої родинної няні до дитини, що тільки но навчилась ходити. Вона користалась із свого негарного вигляду, щоб запобігати людській ласки, незнаній ні Клеопатрі ні Фер Розаменді, і мада й надалі великі вигоди проти них тим, що в міру того, як старіла, властивості ці в неї збільшувались замість зникати. Будучи працювита, мила та товариська людина, вона — ходяча проповідь про марність жіночої чванливости. Як ніхто не знає ім'я Р е д п е н н і, так само ніхто не знає її прізвища, і вона відома по всьому лікарському районі між Кавендіш-сквером і Мерілібон Род просто, як Е м м і.

Вітальня має два вікні, що виходять на вулицю Королеви Анни. Поміж вікнами стоїть консоль, що становить мармурову групу з бронзовими задніми ногами, які закінчуються кігтями сфінкса. Величезне простіночне люстро, що перевищує групу, в більшій своїй частині не може відсвічувати, бо дбайливо розмальоване пальмами, папороттю, лілеями, тюльпами та соняхами. В сусідній стіні вправлено камін з двома кріслами перед ним. Стоячи лицем в кутку, двох інших стін не бачимо зовсім. Праворуч від каміна, або вірніш. праворуч від усякого, хто стоїть до каміна, є двері. Ліворуч від нього стіл до писання, за яким сидить Р е д п е н н і. Стіл неохайний, з мікроскопом, кількома колбами для досліджень і спиртовою ляпою, що стоїть серед купи паперів. Посеред кімнати канапка, прямих кутом до консолі й рівнобіжно до каміна. Між кушеткою й вікном стоїть стілець. Другий у кутку. А третій проти стіни з вікнами. На вікнах зелені венеційські штори та репсові занавіски; в газова люстра, пристосована й до електричного освітлення. Шпалери та килими здебільшого зелені, одного тону з люстрою та венеційськими шторами. Дім був мебльований фактично ще в середині ХІХ-го сторіччя, а стоїть і до сьогодні без зміни й все ж цілком пристойний.

Еммі (входячи й зразу ж починаючи виитирати порох з канапки). Там якась пані докучає мені, чи не може її прийняти доктор.

Редпенні (роздратований, що йому заваджають). Ну, доктор не може її прийняти. Слухайте сюди: скільки разів казав я вам, що доктор не може приймати нових хорих, а ви, як тільки хто з'явиться, мерщій кидаєтесь питати, чи доктор не приймає.

Еммі. А хто ж вас питає, чи він може прийняти?

Редпенні. Звичайно, ви.

Еммі. Я тільки сказала, що там докучає мені пані, що хоче бачити доктора. А я не питала. Я тільки сказала.

Редпенні. Ну, коли жінка докучає вам, то чого ви докучаєте мені, коли я зайнятий.

Еммі. Газети читали?

Редпенні. Ні.

Еммі. А про нагороди на день народження його величності чули?

Редпенні (починає лаятись). Що ви, дідько б вас...

Еммі. Те-те-те, голубчику.

Редпенні. Як ви гадаєте, який мені клопіт до дня народження його величності? Забирайтесь звідси з вашими теревенями! Зараз вийде доктор Ріджон, а я ще не встиг скінчити цих листів. Забирайтесь.

Еммі. Доктор Ріджон сюди вже ніколи не вийде більше, молодий чоловіче.

(Вона помічає порох на консолі й зразу ж кидається туди).

Редпенні (зіскакуючи й ідучи слідом). Що?

Еммі. Його нагороджено лицарем. Зважте, що доктора Ріджона більше нема. Тепер його повинно величати: сер Коленсо Ріджон.

Редпенні. Дуже радий!

Еммі. А мене ніщо так не вразило зненацька, як це. Я завжди думала, що його великі винаходи — просто нісенітниця (не кажучи вже про суміш усяку) з цими краплями крові та банками, повними мальтійської пропасниці, і т. ін. Тепер він глузуватиме з мене.

Редпенні. Бо ви того заслужили. Якраз із вашою пикою говорити про науку! (Він повертається до столу й знову починає писати).

Еммі. О, я не дуже високої думки про науку; та й ви не дуже за неї турбуватиметесь, як доживете моїх літ. Мого тільки й пильнування відчиняти двері. Старий сер Патрік Куллен був уже тут і лишив перше привітання... не мав часу, бо поспішав до шпиталя... але намірився бути перший... сказав, що пізніш ізнову зайде. Ну й інші також тут будуть: це вже цілий день тільки те й роби, що грюкай дверима. Чого я боюся, це того, що доктор захоче мати собі льокая, як і всі інші, коли вже він тепер став сер Коленсо. Послухайте: не збивайте його на цю справу, голубчику, бо ні з ким йому так зручно не буде, як зо мною! Я вже знаю, кого пускати,

а кого ні. Ну, дивись ти, знову згадала за ту бідну пані. Я гадаю, він повинен прийняти її. Вона якраз з таких, що він любить. (Вона змітає порох з паперів Редпенні).

Редпенні. Я вам кажу, що він не може прийняти нікого. Ідть собі, Еммі. Як я могу працювати, коли ви біля мене таку куряву збиваєте?

Еммі. Я вам не заваджаю працювати... коли ви вважаєте за працю писати листи. Хтось дзвонить. (Дивиться у вікно). Лікарів екіпаж. Знову привітання. (Виходить саме, коли сер Коленсо Ріджон входить). Яечка з'їли, голубе мій?

Ріджон. Атож.

Еммі. І надягли чисту жилетку?

Ріджон. Так.

Еммі. Ось він, мій рідний голубчик! Пильнуйте ж тепер бути охайним і не доторкуйтесь руками ні до чого брудного: люди приходять вас вітати. (Вона виходить).

Сер Коленсо Ріджон людина років п'ятдесяти, що ще не втратила своєї свіжости. Він має вільні манери й деяку сміливість, якої людина, вдачею соромлива й делікатна, набуває через стосунки з різними людьми й в різних умовах. Обличчя його доволі рясно вкрите зморшками; рухи його повільніші, ніж, наприклад, рухи Редпенні, а його біляве волосся втратило вже свій блиск, але постать і манери властиві в більшій мірі молодій людині, аніж поважному лікареві. В обличчі помітні сліди перевтоми та неспокойного скептицизму, може більше від цікавості й пожадливості до життя, аніж од віку. Оповідання в ранішніх газетах про нагородження лицарством спричинилось до особливої самопевненості, а тому й до особливої вільності в Редпенні.

Ріджон. Читали газети? Треба було б змінити штамп на листах, коли ще не змінили.

Редпенні. Еммі щойно сказала мені. Я страшенно радий. Я...

Ріджон. Доволі, доволі, молодий чоловіче. Ви швидко до цього звикнете.

Редпенні. Вони це вже давно повинні були зробити.

Ріджон. І вони це й зробили б, коли б, правду кажучи, мої одвідувачі не змушені були терпіти біля дверей Еммі.

Еммі (в дверях доповідаючи). Доктор Шудмакер. (Зникає).

Добродій середнього віку, добре одягнений, входить з дружнім, але запобігливим виразом, не зовсім певний у тім, як його приймуть. Його м'які манери й відповідна добродушність з певною невловною обережністю та гостро-окреслені, хоч і звичні, риси чужинця виявляють у ньому єврея: в данім разі вродливого, благородного єврея, вузькогрудного, недолюгого, як то часто буває в молодих вродливих євреїв, але в цілому гарного з себе.

Добродій. Не впізнаєте мене? Шудмакер. Університет і вулиця Белсайз. Луні Шудмакер, пізнаєте?

Ріджон. Що? Луні! (Сердешно тисне руку). Ну, чоловіче, я вже думав, що вас давно й на світі нема. Сідайте! (Шудмакер сідає на кушетку, Ріджон на стільця між канапою й вікном). Де ж ви були всі ці тридцять літ?

Шуцмахер. Мав практику й лишив її тільки декілька місяців тому. Стомився!

Ріджон. Дуже добре, Луні! Я хотів би мати змогу стомитись. Ви мали практику в Лондоні?

Шуцмахер. Ні.

Ріджон. Мабуть, десь на моднім курорті?

Шуцмахер. Як би я міг дістати модну практику? Мені ніяк було зачепитись. Отже, я оселився в промисловій місті, в центрі Англії, і відкрив маленьку лікарню з комірним по десять шилінгів на тиждень.

Ріджон. І вам пощастило?

Шуцмахер. Дуже добре. Я тепер маю дім в Гертфордширі, опріч приміщення в місті. Коли б вам захотілось спочити з суботи до понеділка, я міг би вас взяти з собою автомобілем, — якась година подорожі.

Ріджон. У грошах купаетесь. Я хотів би повчитись у вас, багатію, як здобувати собі гроші. В чім тут секрет?

Шуцмахер. О, в данім разі він був досить простий, хоч я напевне боюся, щоб ви не знайшли в нім будь-чого негожого.

Ріджон. О, я на ці справи дивлюся просто. Що ж то за секрет?

Шуцмахер. Ну, секрет той тільки в двох словах.

Ріджон. Не даю даремних порад, правда?

Шуцмахер (злякано). Ні! ні! Ну, що ви!

Ріджон (виправдуючись). Звичайно, ні! Я тільки пожартував.

Шуцмахер. Мої два слова прості: — одужання гарантоване.

Ріджон (захоплено). Одужання гарантоване!

Шуцмахер. Гарантоване! Кінець-кінцем, це те, чого кожен вимагає від лікаря, — хіба не так?

Ріджон. Мій милий Луні, та це ж надхненна думка! Це було у вас написано і на бляшаній дощечці?

Шуцмахер. Ні, дощечки в мене не було. Була просто червона вітрина, а на ній чорними літерами написано: Доктор Лео Шуцмахер, приймає чоловіків, жінок, дітей. Поради й ліки — шість пенсів. Одужання гарантоване.

Ріджон. І гарантія ця з десяти випадків справдилась хоч в одному, га?

Шуцмахер (вражений такою стриманою одінкою). Ну, далеко більше. Бачите, для більшости значно краще, коли вони уважно ставляться до тої розумної поради, яку ви їм даєте. І ліки їм дійсно допомагають. Парішів хемічний препарат, як ви знаєте, фосфат. Столова ложка на півлітра води: чудово допомагає проти всіх хороб.

Ріджон. Редпенні, запишіть. Парішів хемічний препарат.

Шуцмахер. Ви знаєте, я й сам його приймаю, коли мені нездужається. Прощайте! Сподіваюсь, не будете гніватись за мою візиту. Хотілось тільки привітати вас.

Ріджон. Ну й чудесно, мій любий Луні. В ту суботу разом поспідаймо. Приїздить своїм автом і візьміть мене до Гертфорда.

Шуцмакер. Приїду. З великою охотою. Дякую вам! Прощайте! (Ріджон його проводить і зразу ж повертається назад).

Редпенні. Старий Педді Куллен уже раз приходив, доки ви ще не вставали, хотів привітати вас перший.

Ріджон. Чудесно! А хто вас навчив називати сера Патріка Куллена старим Педді Кулленом, ви, молодий розбишако?

Редпенні. Ви ж його ніколи інакше й не називали.

Ріджон. Але не тепер, коли я й сам сер Коленсо. А далі й мене ви станете називати старим Коллі Ріджоном.

Редпенні. Ми так і називаємо вас у клініці св. Анни.

Ріджон. Отож то й воно! Через те такі й неприємні сучасні студенти-медики. Ні пошани, ні пристойного поведження, нічогі-сінько...

Еммі (в дверях, доповідаючи). Сер Патрік Куллен. (Виходить).

Сер Патрік Куллен більш, як на двадцять літ, старший за Ріджона, але ще не дійшов спорохнілости, хоч близький до цього, і не таїться з тим. Його ім'я, його яний, щирий, інколи доволі холодний, але простий розум, його огрядна будова й статура, відсутність тих дивних моментів церемонної принижености, що нею старий англійський лікар інколи виявляв, в яким становищі була медична професія в Англії за його юнацтва, а також і випадкові звороти мови, свідчать, що це ірландець; але він усе своє життя прожив в Англії й цілковито акліматизувався. До Ріджона, якого любить, ставиться він химерно й по-батьківському; до інших він трохи грубий, недоброчливий, має нахил жвигати більш-менш голосних вигуків замість зрозумілої мови, головне ж, не здатний, як на свій вік, змусити себе уважніше ставитись до товариства. Він тисне Ріджонові руку й підморгує йому сердешно й жартівливо.

Сер Патрік. Ну, молодий колего! Ваш капелюх надто маленький для вас, га?

Ріджон. Справді, надто вже маленький. Мушу дякувати за все це вам.

Сер Патрік. Дурниці, любий товаришу! Я так само вдячний вам. (Він сідає в одне з крісел поблизу каміна. Ріджон сідає на канапку). Зайшов трохи поговорити з вами. (До Редпенні). Молодий чоловіче! Викидайтесь!

Редпенні. Я зараз, сер Патріку. (Він забирає свої папери і йде до дверей).

Сер Патрік. Дякую! Хороший юнак. (Редпенні зникає). Вони всі мені прощають, ці молоді колеги, бо я стара людина, дійсно стара людина, не так, як ви. Ви тільки починаєте вдавати з себе старого. Ви бачили колинебудь, як юнак заводить вуси? Отож і лікар середнього віку, коли починає плекати сиву голову, здебільшого подібний до такого юнака.

Ріджон. Господи! А мабуть, що так. А я думав, що дні моєї пихи відійшли вже зовсім. Скажіть мені: якого віку людина перестає бути дурнем.

Сер Патрік. Згадайте француза, що спитав свою бабуню,

якого віку дійшовши людина звільняється від спокус кохання. Стара жінка сказала, що вона ще не знає. (Ріджон сміється). Отож і я так само можу відповісти. Але світ саме тепер для мене стає дуже цікавий, Коллі.

Ріджон. І до науки, мабуть, зростає інтерес, авжеж?

Сер Патрік. Господи! А так! Сучасна наука — дивна річ. Взяти хоч би й ваш великий винахід. А візьміть усі великі винаходи! Куди вони приводять? Ну, справді ж, назад, до думок та винаходів мого бідного любого старого татуся. А тому, як він помер, уже сорок літ. О, це дуже цікаво!

Ріджон. Виходить, по-вашому, що тут нема ніякого прогресу, правда?

Сер Патрік. Не тлумачте моїх слів зле, мій друже. Я не применшую вашого винаходу. Більшість винаходів виникає правильно за кожні п'ятнадцять літ, а з того часу, як ваш винахід уперше виник, поминуло повних сто п'ятдесят років. Це дещо вже важить, щоб ним пишались. Але ваш винахід не новий. Це звичайне щеплення. Батько мій робив прищеплення року 1840-го, доки його не визнано за злочин. Це розбило серце бідному старенькому, Коллі, він помер від того. А тепер усе це обертається так, що мій батько, після всього, був правий. Ви повертаєте нас ізнову до прищеплень.

Ріджон. Я нічого не знаю про віспу. Мій фах — туберкульоза, тиф та чума. Але, безперечно, принцип лікування той самий.

Сер Патрік. Туберкульоза? М-м-м! Ви знайшли, як її лікувати, так?

Ріджон. Думаю, що так.

Сер Патрік. А так! Це дуже цікаво. Як це там старий кардинал говорить у п'єсі Бровнінга: „Я знав двадцять чотири особи, що визнавали себе за ватажків повстань“. Ну, так я теж знав щось коло тридцяти осіб, що винайшли, як лікувати сухоти. А чому ж люди все ще помирають від них, Коллі? Чортівщина, треба гадати! Був у мого батька старий приятель Джордж Бодінгтон із Сеттон Колдфілду. Він почав року 1840 лікувати свіжим повітрям. Він сплюндрував себе й втратив практику тільки через те; що тримав розчинені вікна; тепер же ми лишаємо своїх сухотних у приміщеннях навіть без даху. О, це дуже й дуже цікаво для старого лікаря.

Ріджон. Ви, старий цинік, ані трохи не вірите в мій винахід.

Сер Патрік. Ні, ні. Я так далеко не зайшов, Коллі. А проте, ви пам'ятаєте Дженні Марш?

Ріджон. Дженні Марш? Ні.

Сер Патрік. Ви не пам'ятаєте її?

Ріджон. Ні.

Сер Патрік. Ви хочете мені сказати, що не пам'ятаєте жінки з туберкульозною раною на руці?

Ріджон (раптом згадавши). А, дочка вашої пралі, на ймення Дженні Марш? Я забув.

Сер Патрік. Може, ви забули також, що взялися лікувати її коховськими паличками?

Ріджон. І замість вилікувати, зовсім відгноїв їй руку. Так, пригадую. Бідна Дженні! Однак тепер вона має з тої руки добрий заробіток, показуючи її на медичних лекціях.

Сер Патрік. Та все ж, сподіваюсь, це зовсім не те, чого ви хотіли?

Ріджон. Треба було піти на ризик.

Сер Патрік. А ви гадаєте, що й Дженні пішла на ризик?

Ріджон. Ну, мусить же бути завжди пацієнт, яким треба ризикнути, коли потрібно зробити дослід. А без дослідів ми нічого не можемо викрити.

Сер Патрік. Що ж ви викрили у випадку з Дженні?

Ріджон. Я викрив, що щеплення, яке повинно вилікувати, інколи вбиває.

Сер Патрік. Я міг би сказати це й передніш. Я й сам користався деколи цими прищепленнями. Я ними й вбивав людей, і виліковував їх; але я зрікся прищеплення, бо ніколи не міг задалегідь сказати, який буде наслідок.

Ріджон (виймаючи з шухляди писемного стола брошурку й вручаючи серу Патрікові). Прочитайте на дозвіллі; і ви дізнаєтеся, чому саме цього не можна вгадати.

Сер Патрік (мурмочучи та шукаючи свої окуляри). О, це ваша брошура. Ну, про що ж у ній сказано? (Передивляється). Опсонін. Що то в дідька за опсонін?

Ріджон. Опсонін — це масло проти зародків хвороби, яким ви змушуєте білі крив'яні тільця поїдати ті зародки. (Знову сідає на канпку).

Сер Патрік. Це новина. Я чув, що білі тіла — як пак їх називає той, як його... Мечніков.

Ріджон. — Фагоцити.

Сер Патрік. Так, фагоцити: так, так, так... Ну, цю теорію, буцім то фагоцити з'їдають зародки хвороби я чув уже давно й далеко раніш, як вона ввійшла в моду. Опріч того, фагоцити не завжди поїдають зародків.

Ріджон. Вони з'їдають їх, коли ви помастите зародки опсоніном.

Сер Патрік. Нісенітниця.

Ріджон. Ні, це не нісенітниця. Це вже входить у нашу практику. Фагоцити не їдять мікробів, коли ті не добре помашені для них. Ну, пацієнт і сам легко виробляє для них мастиво; але мій винахід допомагає виробленню того мастива, — я його називаю опсоніном; діючи на кровообіг, то підбурюючи, то затримуючи його — ви ж знаєте, що природа завжди діє ритмічно — прищеплення

спонукає збуренню чи притамованню кровообігу, як до випадку. Якби ми зробили прищеплення Дженні Марш, коли витворення мастива в неї було на вищій ступені, ми вилікували б її руку. Але ми зробили його, коли воно було на нижчій ступені, а тому занепали руку. Я називаю вищий ступінь позитивною фазою, а нижчий — негативною. Все залежить від того, чи пощастить вловити слушний момент для прищеплювання. Зробіть прищеплення, коли хворий в негативній фазі, і ви його вб'єте; зробіть прищеплення, коли хворий в позитивній фазі — і ви його вилікуєте.

Сер Патрік. Прошу вас, як же ви пізнаєте, в якій фазі пацієнт — позитивній чи негативній?

Ріджон. Пошліть тільки краплю крові пацієнта в лабораторію св. Анни, і за п'ятнадцять хвилин я дам вам довідку, скільки відсотків міститься в ній опсоніну. За певної кількості опсоніну прищеплюйте — й вилікуєте; коли ж опсоніну тільки до восьми відсотків, прищеплюванням ви вб'єте пацієнта. В цьому є мій винахід: це найзначніше досягнення, яке ми маємо з того часу, відколи Гарвей викрив кровообіг. Мої туберкульозні хворі тепер не помирають.

Сер Патрік. А мої, виходить, помирають, коли прищеплення робиться, як ви це називаєте, в негативній фазі. Га?

Ріджон. Безперечно. Зробити прищеплення пацієнтові, не дослідивши кількості опсоніну, це майже однаково, що вбити, на що може бути здатний тільки наш поважний лікар-практик. Коли б я хотів убити людину, я забив би її тільки таким способом.

Еммі (аазирає). Ви не прийняли б тут одну пані? Вона хоче, щоб ви взяли лікувати її чоловіка, — він хворий на легені.

Ріджон (нетерпляче). Ні! Хіба я не казав вам, що нікого не прийматиму? (До сера Патріка). Живеш у стані облоги з того часу, як пішла чутка, що я чарівник, і можу лікувати сухоти краплею сироватки. (До Еммі). Надалі не пускайте людей, яким я не призначив прийому. Кажу ж вам, що нікого не можу прийняти.

Еммі. Гарзд, я скажу їй, щоб вона ще трохи почекала.

Ріджон (розлютившись). Скажіть їй, що я не можу її прийняти й вирядити її звідси. Чуєте?

Еммі (спокійно). Ну, а містера Кутлера Валпола ви приймете? Йому не потрібно лікуватись: він хоче тільки привітати вас.

Ріджон. Звичайно. Проведіть його. (Еммі повертається, щоб вийти). Заждіть. (До сера Патріка). Мені хотілось хвилини зо дві ще поговорити з вами на самоті. (До Еммі). Попрохайте містера Валпола почекаати ще хвилини зо дві, доки я тут поговорю.

Еммі. О, він очоче почекає. Він розмовляє з тією бідною пані. (Виходить).

Сер Патрік. Ну, так що ви хотіли?

Ріджон. Не смійтеся з мене. Мені треба порадитися з вами.

Сер Патрік. Як з лікарем?

Ріджон. Так. Зо мною щось діється, і я не знаю, що саме.

Сер Патрік. А я ще й менше. Гадаю, ви себе вислухали?

Ріджон. Так. Дійсно, нема нічого лихого в органах, нічого особливого, принаймні. Але в мене якась дивна хвороба; я не знаю де саме: не можу визначити, в яким саме місці. Інколи здається, що з серцем не гаразд, інколи побоююсь, нібито в спиннім мозку. Справжнього болю я не почуваю, але мене всього щось бентежить. Почуваю, що повинно щось статись зо мною. Є ще й інші симптоми. Мені спливають на думку якісь уривки пісень, що здаються мені дуже милі, хоча справді вони звичайнісінькі.

Сер Патрік. То ви чуєте й голоси?

Ріджон. Ні.

Сер Патрік. Ну, слава богові! Коли мої пацієнти кажуть, що вони зробили винахід більший, як Гарвей, і що чують голоси, я замикаю їх. Ви певні, що не чуєте ніяких голосів?

Ріджон. Цілком певний.

Сер Патрік. Тоді це дурощі!

Ріджон. А вам раніш у вашій практиці траплялось щось подібне?

Сер Патрік. О, так, і часто. Це звичайнісіньке явище між сімнадцятьма й двадцять двома роками. Інколи це поновлюється приблизно коло сорока років. Бачите, ви не жонатий. Тут нема нічого серйозного, коли будете обережні.

Ріджон. Щодо страви?

Сер Патрік. Ні, щодо вчинків. Нема нічого лихого з вашою спиною, як і з вашим серцем; але трохи погано з вашим здоровим глуздом. Ви не помрете, проте можете стати йолопом. Будьте обережні.

Ріджон. Я бачу, що ви не вірите в мій винахід. Правда, інколи я й сам не вірю. У всякім разі, я вам вдячний. Може, ми покличемо Валпола?

Сер Патрік. О, покличмо його. (Дзвонить). Він вправний хірург, той Валпол, хоч належить до тих, що захоплюються хлороформом. За моєї молодости, хорого напували; служники та студенти його тримали, і, зіпвивши зуби, ви поспішали якомога швидше скінчити операцію. Тепер лікар має полегкість; і біль від операції не чувається, доки ви не виходите з дому, доставши свій гонорар та запакувавши весь свій прилад. Сказати вам, Коллі, багато лиха завдає цей хлороформ. Він дає змогу кожному дурневі бути за хірурга.

Ріджон (до Еммі, що прийшла на дзвінок). Покличте містера Валпола.

Еммі. Він розмовляє з пані.

Ріджон (нетямлячись). Хіба я вам не казав!

Еммі виходить, не зважаючи на нього. Він байдужий до її поведінки, знизує плечима, спиною тулиться до консолі, покірно похилившись уперед.

Сер Патрік. Знаю я вашого Кутлера Валпола й таких, як він. Вони вважають, що в людськiм тілі сила всяких решток

старих органів, зовсім непотрібних. За допомогою хлороформу ви можете вирізати з півдесятка їх, ні трохи тим не пошкодивши людині, хіба що це коштуватиме їй болю та трохи грошків. Цих Валполів я добре знаю літ з п'ятнадцять. Батько мій підрізав людям кінець зівного язичка за п'ятдесят гіней та щодня протягом року лікував зранене горло припікним, дістаючи щодня по дві гінеї. Його зять вирізував шийні залозки по двіста гіней; доки не перейшов на жіночі хороби, беручи подвійний гонорар. Кутлер сам добре вивчив анатомію, щоб винайти щось нового для операцій; і нарешті таке нове він винайшов, назвавши його червевидий паросток, на який він і створив моду. Люди виплачують йому по п'ятсот гіней за операцію. Вони також вправно обрізували б і волосся, коли б воно не відростало так швидко; я гадаю, що вони почувають себе після цього дуже значними особами. Ви тепер не пообідаєте, щоб не почувти, як ваш сусіда розповідає, що він перетерпів непотрібну операцію.

Е м м і (доповідає). Містер Кутлер Валпол. (Виходить).

Кутлер Валпол енергійна, непохитна людина років сорока, з ясно окресленим обличчям, вельми рішучим і симетричним, що кінчається трикутником, окресленим скронею та підборіддям, з короткуватим, горбатим, доволі красивим носом. Проти облич Ріджонового, що його злегка пописали зморшки, та сера Патріка, прим'ято-грубого від старости, його обличчя виглядає так, ніби допіру вийшло з виробу й відшліховання; але його допитливі, сміливі очі надають йому життя й сили. Він, здається, ніколи не розгублюється і не вагається, почувавши, що, коли він робить помилку, то зробить її досконалим й впевнено. Руки в нього чисті, випещені, з короткими пальцями, і весь він більше сильний і опастий, ніж важкий. Він одягнений доволі елегантно, з пишною жилеткою; розкішно-барвіста краватка з дуже гарною шпилькою; на ланцюжку від годинника дармовиси, поверх черевиків гамаші; загальний вигляд самозадоволеного спортсмена. Він підходить просто до Ріджона й тисне йому руку.

Валпол. Дозвольте висловити вам, мій любий Ріджоне, найкращі побажання. Найсердешніші привітання. Ви заслужили цього.

Ріджон. Дякую вам.

Валпол. Як людині, розуміється. Ви заслужили цього, як людина. Опсонін — просто нісенітниця, що може сказати вам усякий порядний хірург; але ми всі раді бачити, що ваші особисті гідності офіційно визнані. А, сер Патріку, як ся маєте? Недавно послав вам брошурку про одну річ, яку я винайшов: нову пилочку для операцій плеча.

Сер Патрік (роздумливо). Так, одержав. Пилочка хороша. Корисний, зручний інструмент.

Валпол (довіряливо). Я знав, що ви оціните всі її вигоди.

Сер Патрік. Так. Пригадую, що така пилочка була вже шістдесят п'ять літ тому.

Валпол. Що?

Сер Патрік. Тоді її називали відмичкою токаря.

Валпол. Неможливо. Якесь нісенітниця. В токаря була...

Ріджон. Не зважайте на нього, Валполе. Він це з ревнущів.

Валпол. Між іншим, я не перебив вам інтимної розмови?

Ріджон. Ні, ні. Сідайте. Я тільки радився з ним. Почуваю себе доволі зле. Мабуть, перевтомився.

Валпол (хутко). Я знаю, що з вами. Впізнаю це з вашого вигляду. Почуваю це з вашого тиску руки.

Ріджон. А що саме?

Валпол. Кровоотруєння.

Ріджон. Кровоотруєння? Це неможливо!

Валпол. Кажу ж вам, кровоотруєння. Дев'яносто п'ять відсотків людей хоріють від хронічного кровоотруєння й помирають з того. Це абеткова істина. Ваш червевидий паросток повний гнилих речовин, непережованої страви й отруйних речовин з тваринної пливи. Послухайтеся моєї ради, Ріджоне! Дозвольте мені його вирізати в вас. Після того ви станете іншою людиною.

Сер Патрік. А такий, як є, він вам не подобається?

Валпол. Не подобається. Мені не подобається людина, в якій нездоровий кровообіг. Я скажу вам так: в культурній країні не повинно бути людей з червевидим паростком, що стає центром зарази. Операція повинна бути примусова: це важить вдесятеро більше за всяке прищеплення.

Сер Патрік. А дозвольте спитати, ви свій власний паросток вирізали?

Валпол (урочисто). В мене його нема. Погляньте на мене. Ніяких ознак. Я здоровий, як дзвін. Коло п'яти відсотків людей не мають тих паростків; і я належу до тих п'яти відсотків. Я наведу вам приклад. Ви знаєте місис Джек Фолджемб, елегантну місис Фолджемб? На великдень я зробив операцію її невістці, леді Горрен і знайшов у неї величезний паросток, який я будь-коли й бачив: він містив у собі коло двох унцій. Ну, місис Фолджемб мала правдиве чуття — справжній інстинкт гігієни. Вона не могла стерпіти, щоб її невістка стала здорова, пишна жінка, тоді, як сама вона буде до смерти бліда. Отже, вона намоглась, щоб їй також зробили операцію. І, боже мій, сер! паростка в неї не було зовсім, ані сліду! Ані натяку! Я був до того приголомшений... до того зацікавлений, що забув забрати губки й зашив би їх усередині, коли б їх не виїняла доглядачка. Якось уже я запевнив її, що в неї був величезний паросток. (Він сів на канапку, вирівнявши плечі, поправивши манжети й взявся руками в боки).

Еммі (зазираючи). Сер Ралф Блумфілд Боннінгтон.

По цім оповіщенні настає довга напружена павза. Всі напружено дивляться на двері, але сер Ралф не з'являється.

Ріджон (утративши терпіння). Та де ж він?

Еммі (озираючись). Лишенько моє, я думала, що він іде за мною. Він залишився там поговорити з тією пані.

Ріджон (спалахнувши). Я ж вам сказав передати тій дамі... (Еммі зникає).

Валпол (схоплюючися знову). До речі, Ріджоне, добре що згадав. Я говорив з тією нещасною жінкою. Мова йде про її чоловіка; вона гадає, що він хворий на сухоти: звичайний помилковий діагноз; ці клятві лікарі-практики ніколи не повинні й доторкатись до пацієнта без дозволу спеціаліста. Вона списала мені симптоми; хвороба ясна, як божий день: зле кровоотруєння. Вона не має коштів заплатити за операцію. Ну, пришліть його до мене: я зроблю йому операцію даром. В моїй хатній лікарні є місце для нього. Я його підлікую, підхарчую й зроблю її щасливою. Я радий зробити людину щасливою. (Він підходить до крісла, що стоїть біля вікна).

Е м м і (вазираючи). Ось він тут.

Сер Ралф Блумфілд Боннінгтон влітає в кімнату. Він високий, з яйцевидою головою. У свій час був стрункою людиною, але тепер на шостім десятку його жилетка трохи випинається. Обрис його брів свідчить за добродушність та лагідність. Голос у нього надзвичайно музичний; розмова його безугавно й мелодійно точиться, і він ніколи не стомлюється нею. Від нього потягає страшенним самозадоволенням, веселістю, самовпевненістю, і лікує він просто тим, що з його милою присутністю не в'яжеться ні хвороба, ні клопітність. Навіть і розбиті кістки, як кажуть, зрослися б, почувши його голос: він від зроди лікар і вірить у своє призначення та покликання, як справжній християнський учений. Коли він захоплюється промовою, або науковим викладом, він енергійний, як і Валпол; однак це в нього виявляється в ласкавім балакучім прояві енергії, що приголомшує й тему розмови, й аудиторію, а тому втручання в його мову чи неуважність цілком не можливі, він будить пошану та довіру всіх, опріч найрозумніших голів. Серед медиків він відомий, як Блумфілд Боннінгтон; і заздрощі, спричинені успіхами в його практиці, пом'якшуються переконанням, що з погляду наукового він страшенний шахрай; фактично він і є такий, хоч знає так багато (і так мало), як і його колеги, і часто виявляє таку безпорадність, що не віриш, чи він на щонебудь здатний.

Б. Боннінгтон. А, сер Коленсо, ну? Приємно бачити вас лицарем.

Ріджон (тисне руку). Дякую вам, Блумфілде Боннінгтоне.

Б. Боннінгтон. Як! Сер Патріку! Як ми себе відчуваємо сьогодні? Трохи простудились? Трохи мерзнемо? Але здоровіші й розумніші за всіх нас. (Сер Патрік мурмоче). Що? Валпол? Нерозважливий лиходій, га?

Валпол. Про що ви говорите?

Б. Боннінгтон. А хіба ви забули про вродливу оперову співачку, яку я послав, щоб вирізали їй нарости на голосових зв'язках?

Валпол (схоплюється на ноги). Боже ж мій, невже ви хочете сказати, що ви послали її, щоб я зробив операцію горла?

Б. Боннінгтон (лукаво). Ага! Га-га! Ага! (Сокорить, як жайворонка, погрожуючи Валполові пальцем). Ви вирізали їй червевидий паросток. Ну, ну! Сила звички! Сила звички! Але не турбуйтеся! не турбуйтеся! Голос їй знову повернувся потому, і вона вважає вас за найбільшого хірурга в світі; і такий ви й є, такий ви й є.

Валпол (трагічним шепотом, дуже серйозно). Кровоотруєння! Я вже бачу. Бачу! (Сідає знову).

Сер Патрік. А як почуває себе висока родина на вашім чи за вашим піклуванням, сер Ралфе?

Б. Боннінгтон. Нашому другові Ріджонові, безперечно, буде приємно чути, що я спробував його опсоніном лікувати маленького принца Генрі і з цілковитим успіхом.

Ріджон (вражений і занепокоєний). Але як...

Б. Боннінгтон (далі). Я припускав тиф; син головного садівника якраз хворів на нього; отже, одного дня я вдався до клініки св. Анни й дістав звідти слоїк вашої чудової сироватки. Вас не було там, на нещастя.

Ріджон. Сподіваюсь, вам усе пояснили докладно.

Б. Боннінгтон (відмахується, як від безглузкого натяку). Хай бог благословить вас, мій милий друже, але я не потребував жадних пояснень. Я лишив свою дружину в екіпажі біля парадних дверей, я не мав часу вислухувати, як мене повчатимуть ваші юні колеги. Я знаю все. Я вживав антитоксини з того часу, як вони з'явилися.

Ріджон. Але то ж був не антитоксин, до того ж сироватка та небезпечна, коли її вживати невчасно.

Б. Боннінгтон. Так, звичайно. Все небезпечно, коли його вживати несвоєчасно. Яблука перед сніданком дуже корисні; а яблука перед сном можуть звалити вас на цілий тиждень. Для антитоксину існує тільки два правила. Перше не боятися його, друге — впорскувати його за чверть години до поїдки тричі на день.

Ріджон (злякано). Боже мій, Боннінгтоне, ні, ні, ні!

Б. Боннінгтон (нестримно рветься говорити далі). Так, так, так, Коллі. Ви ж знаєте найкращий довід, що пудинг добрий, коли його можна їсти. Сироватка мала величезний успіх. Вона діяла на маленького принца, як чудо. Температура його підскочила; я поклав його в ліжку, а за тиждень він був знову здоровий, і на все своє життя імунітетний проти тифу. Висока родина була цим дуже зворушена, висловлюючи свою вдячність дуже розчулено; але я сказав, що всім цим вони обов'язані вам, Ріджоне; і мені дуже приємно думати, що за це ви заслужили лицарство.

Ріджон. Вельми вам зобов'язаний. (Знеможено сідає в крісло поблизу канапки).

Б. Боннінгтон. Зовсім ні, зовсім ні. Ви самі це заробили. Ну, ну, ну! А що з вами?

Ріджон. Та нічого! трохи голова завернулась. Я гадаю, перевтома.

Валпол. Кровоотруєння.

Б. Боннінгтон. Перевтома? Де там вона взялася! Я працюю за десятьох. А хіба в мене болить голова? Ні! ні! Коли вам зле, значить ви хворі. Може бути хвороба й легка, але це хвороба. А що таке хвороба? В вашу кров зайшли зародки хвороби й розмножились незчислено. Як лікуватись? Дуже просто. Знайти зародки й вбити їх.

Сер Патрік. Припустімо, що тих зародків не знайдеться.

Б. Боннінгтон. Це неможливо, сер Патріку; зародки мусять бути; інакше, як би міг бути хворим пацієнт?

Сер Патрік. А ви можете показати зародок перевтоми?

Б. Боннінгтон. Ні. Але чому? Чому? Тому, мій дорогий сер Патріку, що хоч зародок існує, але він невидимий. Природа не дає нам їх, як сигнал про небезпеку. Ті зародки, бацилі ті— тіла прозорі, мов скло, або вода. Щоб зробити видимими, ви мусите їх офарбити. Ну, мій дорогий Педді, що ви хочете,— деяких із них не можна офарбити. Вони не візьмуться кольором кошенілі, ні кольором синього мешиліну, ні фіялкового генціану, як не візьмуться ніяким іншим кольором. Звідси, хоч ми, як люди науки, й знаємо, що вони існують, але не можемо їх бачити. Можете ви собі уявити, щоб хвороба існувала без них? Можете ви, наприклад, указати такий випадок, щоб дифтерит існував без бациль?

Сер Патрік. Ну, а я покажу вам ті самі бацилі, але без хвороби, у вашім власнім горлі.

Б. Боннінгтон. Ні, не ті самі, сер Патріку. То цілком відмінні бацилі; на нещастя, однак, існують бацилі до того схожі, що ви не можете помітити різниці. Ви ж розумієте, мій дорогий сер Патріку, що кожний вид цих цікавих маленьких створінь має собі наслідувача. Як люди, так і зародки наслідують одне одного. Отже є справжні бацилі дифтериту, що їх викрив Лефлер; а є й псевдо-бацилі, цілком подібні до них, яких ви можете знайти, як ви кажете, й в своїм власнім горлі.

Сер Патрік. А як же ви розпізнаєте одних від одних?

Б. Боннінгтон. Ну, очевидно, коли бацилі справжні, лефлерівські, то ви захорієте на дифтерит; коли ж то псевдо-бацилі, ви будете цілком здоровий. Нема нічого простішого. Наука завжди проста й глибока. Небезпечні тільки напівістини. Неосвічені теоретики видобувають поверхові відомості про зародків і тоді пишуть до газет, і намагаються дискредитувати науку. Так вони обдурюють і пантеличать багатьох чесних і поважних людей. Але наука має досконалу відповідь таким людям.

Неглибоке знання— річ небезпечна.

Глибше його пий, бо не скуштуєш з мудрого джерела.

Я цим не хочу зневажити вашого покоління, сер Патріку; дехто із старих практиків робить дива, покладаючись на щирі професійну інтуїцію та клінічний досвід; коли я згадую за пересічних людей вашої пори, що по-неуцькому пускали кров, різали, напихали проносним, заражали своїх пацієнтів зародками через одержувані й струменти, і порівняю все це з науковою певністю та простотою свого лікування маленького принца тепер, я не можу не пишатись своїм власним поколінням людей, що виховались на теорії мікроорганізмів цих ветеранів великого змагання за теорію еволюції в сімдесятих роках. Ми можемо помилятись, але ми, принаймні, люди

науки. Тим то я підхопив і ваш спосіб лікування, Ріджоне, й запровадив його для своєї практики. Він бо науковий. (Він сідав в крісло поблизу каналки).

Е м м і (на дверях, оповіщаючи). Доктор Бленкінсоп.

Лікар Бленкінсоп дуже відрізняється від інших. З усього видно, що він не з щасливих лікарів. Він кволий і злидений, убого харчується й вбого одягається. Між очима муки сумління залягли зморшками, а по всьому обличчю лягли зморшками постійні грошові клопоти, одрізаючи його все глибше від тих днів, коли він знав краще життя; він вітається із своїми заможніми колегами, як зі своїми товаришами, хоч навіть і в цьому він повинен змагатись із соромливістю злиднів та задураністю біднішої верстви.

Ріджон. А, як ся маєте, Бленкінсопе?

Бленкінсоп. Прибув висловити своє скромне привітання, о, дорогий мій! Тут зійшлися усе великі особи.

Б. Боннінгтон (поблажливо, але приємно втішений). Як ся маєте, Бленкінсопе? Як живеться?

Бленкінсоп. І сер Патрік тут також! (Сер Патрік мурмоче).

Ріджон. З Валполом, звісно, стрівались?

Валпол. Моє шанування.

Бленкінсоп. Я вперше маю честь. В моїй бідній незначній практиці не доводиться стріватись з такими людьми. Я не знаю нікого, oprіч своїх товаришів з клініки св. Анни. (До Ріджона). Відтепер значить—сер Коленсо? Як почуваете себе?

Ріджон. Спочатку доволі ніяково. Але про це не будемо говорити.

Бленкінсоп. Соромно сказати, але я не уявляв, до чого велике ваше відкриття, проте вітаю вас, як старий ваш товариш.

Б. Боннінгтон (неприємно вражений). Але, мій любий Бленкінсопе, ви ж завжди доволі гаряче цікавились наукою.

Бленкінсоп. Ах, чим я тільки не цікавився. Я мав два чи три пристойні костюми й флянелеві сорочки, в яких вирушав щонеділі на річку. А гляньте на мене тепер: це в мене найкращий костюм, і я мушу в ньому ходити до різдва. Що ж я можу зробити? Я ніколи не відкривав книжки з того часу, як дістав права лікаря. Спочатку я читав медичні часописи; але ви знаєте, як швидко людина забуває це; oprіч того, я не міг і діставати їх; та вони кінець-кінцем тільки комерційні часописи, сповнені всяких реклям. Всю свою науку я забув, і яка мені користь за нею ганятись! Але я маю великий досвід, клінічний досвід; а досвід біля ліжка хворого хіба не головніша справа у всім цім?

Б. Боннінгтон. Безперечно, і завжди, коли тільки, зважте, володієте вправно науковою методою, щоб робити висновки із своїх спостережень біля ліжка хворого. Простий досвід сам собою нічого не важить. Коли я візьму свого собаку до ліжка хворого, то він спостерігатиме те, що й я. Але з цього він нічого для себе не взнає. А чому? Тому, що він не знає наукової методи.

Валпол. Мені чудно слухати, як ви—лікарі, вчений і практик,

розмовляєте про клінічний досвід. Що ви бачите біля ліжка хворого Ну, а що може бути зовні у хворого, окрім, може статись шкіряних хвороб? Що ж вам потрібно, то це—щодня спостерігати людське нутро; але це ви можете здійснити тільки на операційнім столі. Я знаю, про що я кажу. Я працюю, як хірург та консультант протягом двадцяти літ; і все ж я не знав ніколи, щоб лікар-практик зробив будь-коли вірну діагнозу. Дайте їм найпростіший випадок і вони винайдуть пістряк, артрит, апендицит і всіляких „ітів“, коли дійсно досвідчений хірург може знайти в цім звичайнісінький випадок кровоотруєння.

Бленкінсон. Ах, як легко вам говорити про це, панове; а що б ви сказали, коли б ви побували в моїй шкірі? Не кажучи вже про робітничі клуби, всі мої пацієнти—урядовці та торговий люд. А вони не сміють бути хорі: вони на те не мають змоги. І коли вони звалюються, що я можу зробити для них? Ви можете посилати своїх пацієнтів до С.-Моріцу чи Єгипту, чи радити їм їздити верхи або автомобілем, чи споживати драглі з шампанським, чи цілковито змінити своє життя й спочивати цілих шість місяців. Я ж можу з таким же успіхом радити своїм пацієнтам одрізати скибку місяця. А найгірше з усього, що я й сам надто бідний, щоб підтримувати своє здоров'я й цим добре впливати на пацієнтів. В мене самого зіпсоте травлення, і через те я так эле й виглядаю. Як я можу викликати в них довіру до себе? (Він сідає безпомічно на каняпку).

Ріджон (збентежено). Не треба, Бленкінсопе: це надто боляче слухати. Найстрашніша в світі річ—хворий лікар.

Валпол. Так, заприсягаюсь: це нагадує лису людину, що намагається продавати ліки для зміцнення волосся. Дякувати богові, я хірург.

Б. Боннінгтон (сяючи). Я ніколи не був хворий. Ніколи й одного дня за все життя не хворів. Через те мої пацієнти й симпатизують мені.

Валпол (зацікавлено). Що, ви ніколи не були хворий?

Б. Боннінгтон. Ніколи.

Валпол. Це цікаво. Я певний, що у вас нема червевидого паростка. Коли ви почуватимете себе не гаразд, мені дуже хотілось би оглянути вас.

Б. Боннінгтон. Дякую вам, мій любий товаришу; але саме тепер я надто зайнятий.

Ріджон. Я щойно розповідав, коли ви, Бленкінсопе, ввійшли, що й сам я перевтомився.

Бленкінсон. Ну, а мені здається зухвальством—приписувати ліки таким людям, як ви; проте я маю великий досвід. І коли дозволите, я порадив би вам приймати щодня по фунту слив за півгодини до сніданку, і я певний, що вам від того покращає. Вони тепер дуже дешеві.

Ріджон. Що ви скажете на це, Боннінгтоне?

Б. Боннінгтон (поблажливо). Дуже розумно, Бленкінсопе, дуже розумно, дійсно. Мені дуже приємно бачити, що ви не визнаєте аптечних ліків.

Сер Патрік (щось мурчить).

Б. Боннінгтон (лукаво). Ага! Га-га! Хіба я не чую, що там з крісла біля каміна бурчить стара школа, боронячи свої аптечні ліки? Ах, повірте мені, Педді, що світ був би здоровіший, коли б усі аптеки в Англії зруйнувати. Загляньте в газети! Вони повні скандальних оповісток про патентовані медикаменти. Величезна комерційна система шахрайства та отрути! Ну, а чия в тім провина? Наша. Кажу щиро, наша. Ми поддали приклад. Ми поширили забобон. Ми навчили людей вірити пляшечкам з ліками; і тепер вони купують їх по аптеках, замість радитися з лікарями.

Валпол. Цілоком вірно. Протягом останніх п'ятнадцяти літ я не приписував ніяких ліків.

Б. Боннінгтон. Ліки можуть тільки тлумити симптоми, але не можуть викоренити хвороби. Правдиві ліки для всіх хвороб є природні ліки. Природа й наука йдуть до одного, повірте мені, сер Патріку, хоч вас учили й відмінно від нас. Природа нас забезпечила білими тільцями, як ви їх називаєте, або фагоцитами, як називаємо ми їх,—природними засобами, що пожирають і руйнують всі зародки хвороб. Сприяйте фагоцитам! Ліки є омана. Шукайте зародків хвороби; виготовуйте проти них антитоксин; впорскуйте його тричі на день за чверть години до поїдки й що ж з цього вийде? Ми сприяємо чинності фагоцитів; вони пожирають хворобу, і пацієнт видужує, коли, річ певна, хвороба не надто вже опанувала його. От властиво те, що, як я сказав, становить зміст Ріджонного винаходу.

Сер Патрік (мрійливо). Сидячи отут, мені здається, ніби я чую, як мій бідний старий батько знову промовляє до мене.

Б. Боннінгтон (встає, неймовірно здивований). Ваш батько? Але, хай бог благословить мою душу, Педді, ваш батько мусів же бути старіший за вас!

Сер Патрік. Майже слово в слово говорив він те, що й ви кажете. Ніяких більше ліків не треба. Нічого, окрім щеплення.

Б. Боннінгтон (майже зневажливо). Щеплення! Ви розумієте в данім разі щеплення віспи?

Сер Патрік. Так. В тіснім родиннім колі, сер, мій батько висловлював бувало своє переконання, що щеплення віспи корисне не тільки проти віспи, але й проти всіх гарячок.

Б. Боннінгтон (раптом встає, страшенно збуджений і зацікавлений цією новою думкою). Що, Ріджоне! Ви це чули? Сер Патріку! Я так приголомшений тим, що ви сказали, що ледве чи гаразд зможу це висловити вам. Ваш батько, сер, випередив мій власний винахід. Слухайте, Валполе! Бленкінсопе! На одну хвилину—увага! Ви будете в цім серйозно зацікавлені. Я випадково натрапив на цей слід.

У мене в шпиталі був хворий на тиф і поруч із ним хворий на правець: церковний служник та міський місіонер. Подумайте, що це значило для тих бідних створінь. Чи міг служити в церкві той служник, будши хворий на тиф. Або місіонер—добре промовляти, будши хворий на правець? Ні! Ні! Ну, я дістав від Ріджона тифозного антитоксину й слоїк Мульдудеєвої протиправцевої сироватки. Але місіонер в однім із своїх нападів звалив усі речі зі столика; тепер, ставлячи їх назад, я поставив Ріджонів слоїк на тім місці, де повинен був стояти Мульдудеїв. В наслідок того я прищепив хворому на тиф протиправцеву сироватку, а хворому на правець тифозний антитоксин. (Лікарі дивляться вельми серйозно. Б. Боннінгтон жавий і врочистий). Ну, то вони видужали. Вони видужали! Місіонер і сьогодні, як і завжди, почуває себе дуже добре; правда, в нього лишилися по-смикування танцю святого Віта, а церковний служник почуває себе вдесятеро краще, ніж перед тим.

Бленкінсоп. Я знав, що такі речі траплялись. Але їх можна пояснити.

Б. Боннінгтон (суворо). Бленкінсопе, нема нічого такого, щоб його не можна було б пояснити наукою. Що я зробив? Хіба я склав безпомічно руки й сказав, що цього випадку не можна пояснити? Ні в яким разі! Я сів і почав думати. Я обміркував цей випадок з погляду наукових принципів. Я сам себе спитав, чому місіонер, хворий на тиф, не помер від правця, а церковний служник від тифу? Отут і для вас, Ріджоне, виникає проблема. Подумайте, сер Патріку. Розміркуйте, Бленкінсопе, погляньте на це без упереджень, Валполе! Яка справді чинність антитоксину? Просто сприяти фагоцитам. Дуже добре! Але, коли вся справа є в тім, що ви сприяєте фагоцитам, то хіба не однаково, яку саме сироватку ви вживаєте з цією метою? Га-га! Ви бачите, в чім річ? Ви збагнули? З того часу я живав всякі антитоксини, цілком не розбираючись, з блискучезадовільними наслідками. В данім разі я прищепив маленькому принцеві вашої сироватки, Ріджоне, бо хотів допомогти вашому підвищенню; але два роки тому я спробував лікувати шкарлатину взірцем сироватки проти сказу з Пастерівського інституту й досяг блискучих наслідків. Вона спонукала до діяльності фагоцитів, а фагоцити вже самі ради дають. Тим то й батько сера Патріка винайшов, що прищеплення лікує від усіх гарячок. Воно сприяє фагоцитам. (Він падає в крісло, стомлений, радіючи переможно із своїх пояснень і осяйно підморгує).

Еммі (зазираючи). Містере Валполе! По вас прибув автомобіль, а коні сера Патріка лякаються:—будь ласка, поспішіть!

Валпол (встаючи). Прощавайте, Ріджоне!

Ріджон. Бувайте здорові! Дуже вам вдячний.

Б. Боннінгтон. Ви розумієте мою думку, Валполе?

Еммі. Він не може чекати, сер Ралфе. Коні не встоять, коли він зразу не вийде.

Валпол. Я йду. (До Б. Боннінгтона). Нічого особливого в ваших думках нема. Фагоцити—справжня нісенітниця: всі випадки хвороби походять від кровоотруєння, і ніж—то дійсні ліки. Прощавайте, сер Педді! Щасливий, що стрівся з вами, містере Бленкінсопе! Ходімо, Еммі. (Виходить, а слідом за ним Еммі).

Б. Боннінгтон (сумно). Валпол нічого не розуміє. Звичайний хірург. Чудово оперує; але кінець-кінцем, що таке операція? Тільки спритність рук. Розум, розум зостається господарем становища. Червевидий паросток—страшенне безглуздя: такого органу нема. Це просто випадкове потовщення перетинки, що його мають, мабуть, два з половиною відсотки людства. Дійсно я радий за Валпола, що ці операції стали модні, бо він дуже милий товариш, і кінець-кінцем я завжди кажу людям, що операція не зробить їм ніякої шкоди; дійсно, я знаю, що деяке нервово піднесення та два тижні в ліжку для людини корисні після лондонського сезону; але все ж це непристойне шахрайство. (Встаючи). Ну, я мушу й рушати. Прощавайте, Педді! (Сер Патрік мурмоче). Прощавайте, прощавайте! Прощайте, мій милий Бленкінсопе, прощавайте! Прощавайте, Ріджоне! Не турбуйтеся за своє здоров'я. Ви знаєте, що робити: коли печінка млява—трохи живого срібла не пошкодить. Коли почуваєте себе збентеженим, попробуйте бром. Коли й це не допомагатиме, ну, тоді збудники—ви ж знаєте: трохи фосфору та стрихніну. Коли ж не можете заснути—тріонал, тріонал, тріон...

Сер Патрік (сухо). Але ніяких ліків, Коллі, пам'ятайте це.

Б. Боннінгтон (з певністю). Авжеж так, цілком вірно, сер Патріку. Як тимчасовий засіб, звичайно; але як ліки, ні, ні! Та що б ви не робили, тримайтесь далі від аптеки, мій любий Ріджоне.

Ріджон (іде разом із ним до дверей). Постараюсь. Дуже вам вдячний за протекцію. Бувайте здорові.

Б. Боннінгтон (спиняється коло дверей з променистими очима, що злегка блимають). Між іншим, хто така та ваша пацієнтка?

Ріджон. Яка саме?

Б. Боннінгтон. А там у коридорі. Чарівна жінка. Чоловік хворий на туберкульозу.

Ріджон. Вона все ще тут?

Еммі (зазираючи). Будь ласка, сер Ралфе: дружина чекає на вас в екіпажі.

Б. Боннінгтон (раптом протверезівши). Ох! Бувайте здорові. (Виходить майже стримголом).

Ріджон. Еммі! Та жінка все ще тут? Коли так, скажіть іще раз, що я не можу її прийняти. Ви чуєте?

Еммі. О, вона не поспішає; їй байдуже, як довго доведеться чекати. (Виходить).

Бленкінсоп. Мені теж треба рушати: кожні півгодини, що марную, не працюючи, коштують мені вісімнадцять пенсів. Прощавайте, сер Патріку!

Сер Патрік. Прощавайте, прощавайте!
Ріджон. Приходьте колинебудь на цім тижні, разом поснідаємо.

Бленкінсоп. Не маю змоги, любий мій; тоді цілий тиждень я не матиму, за що снідати. Але дуже вам вдячний!

Ріджон (зворушений бідністю Бленкінсопа). Чи не міг би я чимось допомогти вам?

Бленкінсоп. Ну, а чи не маєте ви старого фрака, щоб приділити? Бачите, те, що для вас було б застаре, мені буде нове! згадайте при нагоді, як переглядатимете свій гардероб. Прощавайте! (Мерщій виходить).

Ріджон (дивиться вслід йому). Бідний чоловіча! (Повертається до сера Патріка). Так от через віщо вони зробили мене лицарем! І це медична професія!

Сер Патрік. І дуже добра професія до того ж, юначе. Коли знатимете те, що я знаю про нещастя та марновірство пацієнтів, ви дивуватиметесь, як це ми не були вдвоє гірші.

Ріджон. Ми ж не лікарі, а зграя змовників.

Сер Патрік. Всі спеціальності змовницькі проти обивателя. А ми ж не можемо всі бути такі генії, як ви. Кожен дурень може захоріти; але не кожен дурень може бути за путнього лікаря; дуже мало і лікарів, що могли б заступити тих, що зійшли вже з кону. Та коли вже правду говорити, ви знаєте—Блумфілд Боннінгтон людей убив менше, як ви.

Ріджон. О, дуже ймовірно! Але він дійсно повинен знати різницю між прищепленням та антитоксином. Сприяйте фагоцитам! Прищеплення зовсім не впливає на фагоцитів. Він кругом не має рації. Дати йому в руки слоїк сироватки—убивство, просто вбивство!

Еммі (повертаючись). Ну, сер Патріку! Чи довго ще триматимете коні, щоб чекали отам вас запряжені?

Сер Патрік. А що вам до того, старе опудало?

Еммі. Ну, ходімо, ходімо! І, будь ласка, не прискайте на мене! Коллі зараз треба сідати до праці.

Ріджон. Поводьте себе, як слід, Еммі! Ідіть собі геть.

Еммі. О, я знала, як себе поводити, ще заким вас цього не навчила. Я знаю, які ті лікарі: сидять собі та теревенять про свої справи, коли їм треба бути із своїми нещасними пацієнтами. Я також знаю і вдачу коней, сер Патріку. Я вихована була в селі. Тепер, будьте ласкаві, ходімо.

Сер Патрік. Ну, гаразд, гаразд. Прощавайте, Коллі! (Він лякає Ріджона по плечі й виходить, на хвилину повертається до дверей, щоб поволі оглянути Еммі й сказати з похмурим докором). Бридка стара відьма, от і все.

Еммі (страшенно обурена, кричить услід). Ви теж не дуже вродливі. (До Ріджона, ще більш обурено). Вони не виховані, гадають, що можуть говорити мені все, що хочуть; і ви їм ще й допомагаєте. Проте

я їх навчу, як треба позодитись. Тепер ось що: ви приймете ту нещасну жінку, чи ні?

Ріджон. Кажу ж вам у п'ятдесятій раз: я не прийму нікого. Нехай собі йде.

Еммі. Мені вже й обридло говорити, щоб вона забиралась геть. А яка користь у тім, що вона піде?

Ріджон. Мені треба розсердитись на вас, Еммі?

Еммі (ласкаво). Слухайте сюди: прийміть її хоч на хвилину, заради мене, будьте добрий! Вона дала мені півкрони. Вона думає, що життя й смерть її чоловіка залежатимуть від того, чи ви її приймете.

Ріджон. Оцінює життя свого чоловіка в півкрони.

Еммі. Ну, це все, що вона може запропонувати, бідне ягня. Інші нехлюї вважали б за ніщо й півсоверена, щоб тільки порадитись з вами. До того ж вона вам навіть добрий настрій на сьогодні, бо то добрий вчинок — її прийняти, а вона з тих, що вам подобаються.

Ріджон. Ну, вона нічого не втратила. За півкрони порадилась із сером Ралфом Блумфілд Боннінгтоном та Кутлером Валполем. Це вже коштує шість гіней. Напевне, вона порадилась також із Бленкінсопом — ще інших вісімнадцять пенсів.

Еммі. Тоді, може, будете ласкаві прийняти її ради мене?

Ріджон. Ну, то пустіть її та йдіть собі геть. (Еммі виходить вдоволено, Ріджон кличе). Редпенні!

Редпенні (показується на дверях). Що саме?

Ріджон. Тут має зайти одна пацієнтка. Коли вона за п'ять хвилин не вийде, зайдіть і приспішіть її, сказавши, що мене кличуть до шпиталю. Ви розумієте — вона, мабуть, захоче мене затримати надовго.

Редпенні. Гарзд. (Зникає).

Ріджон підходить до люстра й лагодить свою краватку.

Еммі (доповідає). Місис Дюбеда.

(Ріджон відходить від люстра, підходить до писемного столу).

Пані входить. Еммі виходить і причиняє двері. Ріджон, що прибирав неприкливого й доволі холодного вигляду, властивого його професії, повертається до пані, і рухом руки закликає сісти на канапку.

Місис Дюбеда, безперечно, дуже принадна молода жінка. В ній є деяка грація й романтичність дикого створіння разом із великою елегантністю та гідністю вродливої пані. Ріджон, надміру чутливий до жіночої краси, інстинктивно зразу ж шукає захисту й тримається ще холодніш. Він помічає, що жінка одягнена дуже добре; але вона має таку статуру, на якій всяке вбрання виглядатиме дуже добре; поводитьсь вона з незмушеною гідністю жінки, яка ніколи за все своє життя не мучилась тими сумнівами та острахами щодо свого становища в суспільстві, які пеують манери більшости жінок середньої класи. Вона висока, струнка, міцна; темне волосся зачісане просто, а не подібно до пташиного гнізда чи клоунського крила (мода тоді саме хилиталась між цими двома взірцями); очі в неї несподівано вузькі, ласкаві, темно-оксамитові, і коли вона збуджується, вони яскравіють, широко розплющуються; говорить вона з м'якими пориваннями й швидка в своїх руках, в дану мить у смертельній тривозі. В руках тримає велику теку.

М-с Дюбеда (низьким благальним голосом). Докторе...

Ріджон (коротко). Заждіть. До того як почнете ви, дозвольте мені зразу ж сказати, що я нічого не можу зробити для вас. Я завантажений хворими. Я передав вам про це через свою стару покійку. Ви ж не задовольнилися моєю відповіддю...

М-с Дюбеда. Як я могла задовольнитись?

Ріджон. Ви підкупили її.

М-с Дюбеда. Я...

Ріджон. То байдуже. Вона умовила мене, щоб я вас прийняв. Але мусите повірити мені тепер, що з усім своїм добрим бажанням я не можу взяти ще одного хворого.

М-с Дюбеда. Докторе, ви мусите врятувати мого чоловіка. Мусите. Коли я поясню вам, ви згодитесь, що мусите допомогти йому. Це не звичайний випадок, випадок, не подібний ні до якого іншого. Він не схожий ні на кого іншого в світі: о, повірте мені, він не подібний ні до кого. Я можу це довести вам. (Порпається в теці). Я принесла деякі його речі, щоб показати їх вам. І ви можете його порятувати; я пересвідчилася з газет, що можете.

Ріджон. В чім справа? Туберкульоза?

М-с Дюбеда. Його ліва легеня...

Ріджон. Так. Вам нема чого про це мені говорити.

М-с Дюбеда. Ви можете його вилікувати, коли тільки захочете. Правда ж, що можете, га? (З великим розпачем). О, скажіть мені, будь ласка!

Ріджон (попереджаючи). Чи не були б ви ласкаві заспокоїтись і взяти себе в руки?

М-с Дюбеда. Так. Прошу пробачити. Я знаю, що так не годиться. (Переходячи знову на попередній тон). О, будьте ласкаві, скажіть, що можете; і тоді й зо мною все буде гаразд.

Ріджон (чванливо). Я ж не торгую лікуванням: коли ви хочете такого лікування, мусите вдатись до тих людей, що продають його. (Опанувавши себе, засоромлений з власного тону). Але в мене в шпиталі десять туберкульозних пацієнтів, життя яких, я вірю, можу порятувати.

М-с Дюбеда. Слава богіві.

Ріджон. Заждіть хвилину. Спробуйте уявити собі тих пацієнтів, як десятьох людей з розбитого корабля, взятих на рятувальний човен, човен, що ледве може порятувати тих десятьох, а нової хоча б одної людини ніяк не може витримати. А тут побіч на хвилях витаєтьсся ще одна жива людина. І та людина просить, узяти її на човна. Їона благає капітана, щоб той врятував її. Але капітан може це зробити, тільки викинувши одного з десятьох з човна й потопивши його, щоб звільнити місце новій людині. Оце те, чого ви просите від мене.

М-с Дюбеда. Але як же це може бути? Я не розумію. Напевне...

Ріджон. Мусите мені повірити на слово, що тільки так воно й є. Моя лабораторія, штат асистентів, сам я — ми всі працюємо з повним навантаженням. Ми робимо максимум того, що можемо. Лікування нове. Воно вимагає часу, засобів, спритности; і для нових хворих у нас уже не знайдеться можности. Наші десять хворих — вибрані особи. Ви розумієте, що це значить — вибрані?

М-с Дюбеда. Вибрані? Ні. Я не розумію.

Ріджон (суворо). Мусите зрозуміти. Ви повинні зрозуміти й зважити на цей факт. Вибір кожного хворого з тих десятих я обмірковував не тільки з того погляду, що його можна прятувати, але, чи ще він і вартий того, щоб його треба було рятувати. Було п'ятдесят хворих, з яких доводилось вибирати; і сорок з них треба було засудити на смерть. Дехто з них мав молодих жінок та безпомічних дітей. Коли б зважати на серйозність їхньої хвороби, то вони десять разів варті того, щоб їх урятувати. Я не маю сумніву, що ваш чоловік серйозно хворий. Я бачу на ваших очах сльози. (Вона поспішає витерти сльози); і знаю, що ви наготували цілий потік благань, що полинув би на мене, щойно я перестав би говорити. Ви мусите удатися до іншого лікаря.

М-с Дюбеда. Але ви ж можете вказати іншого лікаря, що знає ваш секрет.

Ріджон. Я не знаю ніяких секретів: я не знахар.

М-с Дюбеда. Прошу пробачити. Я не хотіла сказати нічого лихого. Я вже не знаю, як і говорити з вами. О, прошу не ображатись!

Ріджон (ізноу трохи засоромлений). Ну, нічого, нічого! (Розчулений, сідає знову). Кінець-кінцем, я кажу нісенітницю. Властиво, я знахар, і знахар кваліфікований. Але мій винахід не патентований.

М-с Дюбеда. В таких разі може ж лікувати мого чоловіка й всякий лікар? О, чому вони й досі цього не зробили? Я так багато клопоталась. Я так багато на це витратила. Коли б ви тільки порадили іншого лікаря.

Ріджон. На цій вулиці кожен чоловік — лікар. Але oprіч мене самого та кількох душ, що їх я привчив у клініці св. Анни, нема нікого, хто вмів би лікувати опсоніом. Ми завантажені. Дуже прикро, але це все, що я можу сказати. (Встаючи). Мое шанування!

М-с Дюбеда (в розпачі мерщій виймає деякі малюнки з теки). А погляньте на них, докторе? Ви знаєтесь на картинах; ви маєте дуже добрі картини у вітальні. Погляньте на них! Це його роботи.

Ріджон. Властиво, нема ніякої користи в тім. (Проте розглядає). Гелло! (Одну з картин він підносить до вікна й уважніш роздивляється). Так, тут сама правда! Так! так! (потім ще раз її оглядає й повертає їй). Робота майстерна. Але вони не закінчені, правда ж?

М-с Дюбеда. Він так швидко стомлюється. Алеж ви бачите, це просто геніяльна людина. Ви бачите, що він вартий, щоб його порятували. О докторе, я й одружилась з ним, тільки щоб

допомогти йому стати на ноги; я мала досить коштів, щоб дати йому змогу перемогти ті важкі роки на початку, — щоб дати йому змогу віддаватись надхненню, доки визнають його геній. До того ж я була корисна для нього, як і модель: його картини, писані з мене, розкуповували дуже швидко.

Ріджон. У вас лишилась хоч одна з них?

М-с Дюбеда (виймає новий етюд). Тільки ця одна. Це його перша.

Ріджон (пожирає її очима). Це чудовий етюд! Чому вона зветься Дженніфер?

М-с Дюбеда. Мене звати Дженніфер.

Ріджон. Дивне ймення.

М-с Дюбеда. Тільки не в Корнвалі. Я звідти. Воно перейменоване з нашого ймення Гіневр.

Ріджон (повторює обидва ймення, виразно смакуючи їх). Гіневра, Дженніфер. (Знову дивиться на етюд). Так, дійсно, чудовий етюд. Вибачте мені, що поспитаю: він не продається? Я його куплю.

М-с Дюбеда. О, візьміть його! Це мій власний: чоловік подарував його мені. Візьміть його! Візьміть їх усі. Беріть, що хочете; і просіть, чого хочете; тільки порятуйте його. Ви це можете. Ви його порятуєте. Ви мусите порятувати.

Редпенні (входить, з виразною ознакою тривоги). Щойно телефонували із шпиталю й просили, щоб ви прибули негайно — помирає пацієнт. Екіпаж уже чекає.

Ріджон (роздратовано). О, дурниця, — ідіть собі. (Сильно розгніваний). Чого раді ви сюди ввірвались, заваджаючи мені?

Редпенні. Але...

Ріджон. Доволі! Невже ви не бачите, що я зайнятий? Ідіть собі.

(Редпенні, спантеличений, виходить).

М-с Дюбеда (встаючи). Тільки одну ще хвилиночку, докторе, до дого, як вийти.

Ріджон. Сідайте. То все пусте.

М-с Дюбеда. Алеж хворий. Тут говорили, що він помирає.

Ріджон. О, тим часом він уже помер. Та ви не турбуйтеся. Сідайте.

М-с Дюбеда (сідає, приголомшена). О, вас уже це не вражає. На ваших очах люди щодня помирають.

Ріджон (ласкаво). Це пусте. Нічого цього нема. Я звелів йому ввійти й сказати так. Я гадав, що мені доведеться вас спекатись таким чином.

М-с Дюбеда (вражена таким лукавством). О!

Ріджон (перебиваючи її). Не дивіться так приголомшено — ніхто не помирає!

М-с Дюбеда. Але мій чоловік...

Ріджон (схаменувшись). Ах, так! Я й забув про вашого чоловіка, місис Дюбеда, ви просите мене про дуже серйозні справи!

М-с Дюбеда. Я прошу вас порятувати життя великій людині.

Ріджон. Ви просите мене вбити іншу людину ради її порятунку; бо, напевне, взявши нового хворого, я мушу одного із старих хворих віддати на звичайне лікування. Гаразд! Я не зрікаюся й цього. Але перед тим я маю ось що зробити; я піду на такий вчинок, коли ви переконаєте мене, що його життя значніше за сірєньке життя, про яке я тепер пильную. Та спочатку ви мусите мене переконати.

М-с Дюбеда. Він написав ці етюди; і вони не з кращих — вони далекі від його ж найкращих; справді, найкращих я не принесла з собою: мало кому вони подобаються. Йому тільки двадцять три роки: перед ним ціле життя. Ви дозволите мені привести його до вас? Ви погодились би поговорити з ним? Може ви й самі тоді переконаєтесь?

Ріджон. А в нього досить сил, щоб приїхати пообідати в ресторані „Зірка та Підв'язка“ в Річмонді?

М-с Дюбеда. О, так! Але для чого?

Ріджон. Я вам скажу. Я закликаю всіх своїх старих друзів на обід, щоб відсвяткувати своє лицарство — мабуть же ви про це читали в газетах?

М-с Дюбеда. А так, так. Тим то я й удалась саме до вас.

Ріджон. Це буде лікарський обід. Повинен бути обід нежонатих. Я — нежонатий. Отже, коли б ви погодились взяти на себе обов'язки господині й привести свого чоловіка, ми зустрілися б з ним; він стрівся б також де з ким з найвидатніших осіб моєї професії: сер Патрік Куллен, сер Ралф Блумфілд Боннінгтон, Кутлер Валпол і інші. Я поговорю про вашого чоловіка з товаришами і від того, яке він справить на нас вражіння, залежатиме наше розв'язання його долі. Згодні?

М-с Дюбеда. Так, звісно, я прийду. О, дякую вам, дуже дякую! А чи могла б я принести дещо з його етюдів — справді, гарних етюдів?

Ріджон. А так. Про те, коли саме буде обід, я дам вам знати завтра вранці. Лишіть мені свою адресу.

М-с Дюбеда. Тисячу разів вдячна вам. Ви зробили мене просто щасливою. Я певна, що ви будете зачаровані ним і полюбите його. Ось моя адреса. (Подає йому свою карточку).

Ріджон. Дякую вам! (Дзвонить).

М-с Дюбеда (засмучено). Може б я... е... я хотіла б... (Вона червоніє й спинається сконфужена).

Ріджон. В чім справа?

М-с Дюбеда. Вам платня за пораду?

Ріджон. О, я й забув про це. Ну, ми замовимо, щоб за весь курс, включаючи й лікування, написали з вас дуже гарну картину.

М-с Дюбеда. Ви дуже великодушний. Дякую вам. Я знаю, що ви його вилікуєте. Бувайте здорові!

Ріджон. Ми вилікуємо його. Бувайте здорові. (Тиснуть руки). Між іншим, ви ж знаєте, що туберкульоза заразна. Я сподіваюсь, ви дотримуетесь запобіжних заходів.

М-с Дюбеда. Я ледве й не забула. До нас ставляться в готелях, мов до прокажених.

Еммі (в дверях).^aНу, моя люба, ублагали його?

Ріджон. Пильнуйте дверей і тримайте язик за зубами.

Еммі. Добре діло зробили, що прийняли. (Виходить разом із м-с Дюбеда).

Ріджон (сам). Платня за пораду. Лікування гарантоване. (Глибоко відхв).

ДІЯ ДРУГА

По обіді, на терасі ресторану „Зірка й Підв'язка“ в Річмонді. Безхмарна літня ніч; тиші ніщо не порушує, тільки коли-не-коли здаля доходить затяжний відгомін поїзду та з Темзи на долині ритмічний плеск весел. Обід скінчили. З восьми стільців три порожні. Сер Патрік сидить на чільнім місці за столом, спиною до краєвиду, поруч Ріджона. Два стільці проти них порожні. Праворуч від них один стілець вільний, а на другім дозвільно розлігся Б. Боннінгтон і блаженно ніжитья в місячнім промінні. Ліворуч сидять Шудмахер та Валпол. Вхід до готелю праворуч від них, позад Б. Боннінгтона. П'ятеро чоловіків мовчки смакують каву й сигарети, добре пообідавши та випивши вина.

Входить місис Дюбеда, одягнута й закутана в дорогу. Всі чоловіки встають, опріч сера Патріка; але вона сідає на один із вільних стільців в кінці столу поблизу Б. Боннінгтона; чоловіки й собі сідають.

М-с Дюбеда (входячи). Луї зараз буде тут. Він повів доктора Бленкінсопа до телефона. (Сідає). О, мені дуже шкода, що ми повинні від'їздити. І так шкода цієї прекрасної ночі. Ми так чудесно розважались.

Ріджон. Я не думаю, щоб зайвих півгодини могли б особливо пошкодити містерові Дюбеда.

Сер Патрік. Слухайте сюди, Коллі, ні, ні, нічого цього не вигадуйте! Забирайте вашого чоловіка додому, місис Дюбеда, й вкладайте його в ліжку до одинадцятої години.

Б. Боннінгтон. Так, так. Лягати в ліжку до одинадцятої години. Цілком вірно, цілком вірно. Шкода розлучатись з вами, моя мила пані, але веління сера Патріка — то закон з... е... Тіра й Сідона.

Валпол. Дозвольте вам запропонувати свою машину — вона одвезе додому.

Сер Патрік. Ні! Соромно вам, Валполе. Нехай мотор одвезе містера й місис Дюбеда на станцію; з них цілком досить і стільки — проїхати вночі відкритою машиною.

М-с Дюбеда. О, я певна, що потягом краще.

Ріджон. Ну, місис Дюбеда, ми провели найприємніший вечір?

Валпол. Наприємніший вечір.

Б. Боннінгтон. Прекрасний, чарівний, незабутній!

М-с Дюбеда (спалахнувши полохливою тривоگوю). Якої ж ви думки про Луї? Чи, може, я недоречно поспитала?

Ріджон. Недоречно! Ну, ми всі ним зачаровані.

Валпол. Захоплені.

Б. Боннінгтон. Найбільшим щастям було його зустріти. Це для нас честь, справжня честь.

Сер Патрік (мурчить).

М-с Дюбеда (швидко). Вам він, мабуть, не подобається, сер Патріку?

Сер Патрік (обережно). Я дуже захоплений його етюдами, пані.

М-с Дюбеда. Так. Але я хотіла...

Ріджон. Ви поїдете цілком щасливі. Він гідний того, щоб його врятувати. Він мусить і буде порятований.

М-с Дюбеда встає й зідхає з захопленням, полегшенням та вдячністю. Всі чоловіки також встають, за винятком сера Патріка та Шудмаєра, й підходять до неї з запевненнями.

Б. Боннінгтон. Напевне! Напевне!

Валпол. Лікування не становить справжніх труднощів, коли вже відомо, що треба робити.

М-с Дюбеда. О, чим я можу вам віддячити. З цього вечора нарешті я можу почувати себе щасливою. Ви не можете собі уявити, що я зазнала.

Вона сідає, плачучи. Гурт чоловіків намагається її заспокоїти.

Б. Боннінгтон. Моя мила пані! Не треба, не треба! (Вельми переконливо). Та не треба, не треба ж!

Валпол. Та ви не зважайте на нас. Сльози — це річ корисна.

Ріджон. Ні, не плачте. Вашому чоловікові буде краще, як він не знатиме, що ми про нього говорили.

М-с Дюбеда (швидко опановує себе). Ні, справді, не треба. Будь ласка, не зважайте на мене. Який славний обов'язок бути за лікаря! (Вони сміються). Не смійтесь. Ви й не знаєте, що ви зробили для мене. Я ніколи аж до сьогодні не знала, що мені загрозувало, і як страшенно я всього боялась. Я й сама не зважувалась розбиратись у цім. І тільки тепер мов гора звалилась з плечей, бо я все зрозуміла.

Входить з готелю Луї Дюбеда в пальто, шия закутана шарфом. Це худорлявий молодий чоловік 23 років, фізично ще недорозвинений, уродливий, хоч не розпещений. В нього бірюзово-сині очі, і звичка дивитись всім просто в обличчя та його щира посмішка — дуже принадні. Хоч він і нервовий, і дуже вразливий, і вельми спритний, однак зовсім не соромливий. Він молодший за Дженніфер, але ставиться до неї охоронно, як звичайно це буває. Лікарі зовсім не заваджають йому: ні поважні літа сера Патріка, ні величність Блумфілда Боннінгтона, очевидно, ані трохи не діють на нього; він природний, як кішка: він рухається серед людей, як більшість людей рухається серед речей, хоч навмисно тримає себе в данім разі так, щоб подобатись товариству. Як і всі люди, що можуть покладатись на свої сили, він у товаристві мила людина; а його артистична здібність вражати уяву викликає довіру до його всіляких якостей та здібностей, однаково, чи він їх має, чи ні.

Луї (за кріслом Ріджона натягує рукавичку). Ну, Джінні-Гвінні, машина вже чекає.

Ріджон. Навіщо ви дозволяєте йому псувати ваше прекрасне ймення, місис Дюбеда?

М-с Дюбеда. О, для урочистого моменту я — Дженніфер. Б. Боннінгтон. Ви нежонатий; ви не розумієте таких речей, Ріджоне. Гляньте на мене. (Дивляться одне на одного). Я також маю два ймення. В моменти родинного лиха я просто Ралф. Але, коли в домі засяє сонце, я тоді — Бідді-Дідлі-Демкінз. Таке вже шлюбне життя! Містере Дюбеда, чи міг би я попросити вас зробити мені ласку перед тим, як ви нас залишите? Чи не підпишетесь ви під тим етюдом, який ви намалювали з мене на цій карточці меню?

Валпол. Так. І мені також, коли ви будете такі ласкаві.

Луї. Будь ласка. (Сідає й підписує картки).

М-с Дюбеда. А докторові Шудмахерові ти не підпишеш, Луї?

Луї. Боюсь, що докторові Шудмахерові не подобається його портрет. Я його порву. (Він перехиляється через стіл, щоб дістати карточку меню в Шудмахера й збирається її порвати. Шудмахер не подає й знаку невдоволення).

Ріджон. Ні, ні. Коли Луні не хоче, візьму його я.

Луї. Для вас я підпишу її з приємністю. (Він підписує її й подає Ріджонові). Я щойно зробив невеличкий нарис річки вночі — вийшло ніби не погано. (Показує кишеньковий альбом). Я хочу назвати його „Сріблястий Дунай“.

Б. Боннінгтон. Ах, як блискуче, як блискуче!

Валпол. І дуже ніжно. Ви майстер в пастелі.

Луї кашляє, спочатку від скромності, потім від сухот.

Сер Патрік. Ну тепер, містере Дюбеда, ви, здається, нічного повітря надихались удосталь. Везіть його додому, пані.

М-с Дюбеда. Авжеж. Ходімо, Луї!

Ріджон. Не бійтесь! Це пусте! Кашель ми знищимо враз.

Б. Боннінгтон. Ми спонукаємо фагоцити до діяльності. (З ніжним чуттям тисне йому руку). Надобраніч, місис Дюбеда! Добраніч! Добраніч!

Валпол. Коли фагоцити не допоможуть, звертайтеся до мене. Я його вилікую напевне.

Луї. Надобраніч, сер Патріку. Дуже радий, що мав приємність зустрітись із вами.

Сер Патрік. Н... ніч (напіввимирить).

М-с Дюбеда. Надобраніч, сер Патріку.

Сер Патрік. Закутайтеся добре. Не думайте, що ваші легені зроблені з заліза, тільки тому що вони кращі за його. Надобраніч.

М-с Дюбеда. Дякую вам. Красно дякую. Нічого з ними не станеться. Надобраніч.

Луї виходить в готель, не попрощавшись з Шудмахером. Місис Дюбеда вагається, потім однак кланяється йому. Шудмахер устав й відкланюються офіційно, за німецьким звичаєм. Вона виходить у супроводі Ріджона. Всі інші сідають на свої місця, добротливо спочивають і спокійно курять.

Б. Боннінгтон (захоплено). Чудова пара! Чарівна жінка! Талановитий юнак! Надзвичайний талант! Прекрасний ескіз! Божественний

вечір! Блискучий успіх! Цікавий випадок! Славетна ніч! Вишуканий пейзаж! Прекрасний обід! Захоплені розмови! Заспокойлива прогулянка! Добре вино! Щасливий кінець! Зворушлива подяка! Щасливий Ріджон...

Ріджон (повернувшись). Що саме? Ви мене кликали, Б. Боннінгтон.

(Він іде на своє місце поруч із сером Патріком.)

Б. Боннінгтон. Ні, ні! Тільки вітав вас з найщасливішим для вас вечором. Чарівлива жінка! Чистої породи. Благородна натура! Виборна...

З готелю виходить Бленкінсон і бере порожній стілець поруч Ріджона.

Бленкінсон. Мені шкода було залишати вас в данім разі, але мене викликали телефоном з поліції. На залізничній колії знайшли покаліченого молочаря з моїм рецептом у кишені. А де ж містер Дюбеда?

Ріджон. Поїхав.

Бленкінсон (устає дуже блідий). Поїхав?

Ріджон. Шойно.

Бленкінсон. Може ще я можу наздогнати його? (Він кидається бігти в готель).

Валпол (гукає на нього). Він поїхав машиною, чоловіче, вже далеко звідси. Ви не можете... (Втихаючи). Дарма!

Ріджон. Обое, дійсно, приємні люди. Признатись, я боявся стрінати якогонебудь шахрая. Але він по-своєму майже такий самий чарівний, як і вона на свій лад. І він безперечно геніяльна людина. Це з тих хворих, яких, дійсно, варто рятувати. Хтось інший повинен поступитись своїм місцем, але в усякім разі легше буде викинути гіршу людину.

Сер Патрік. А ви в цім певні?

Ріджон. Ну, буде вже вам, сер Педді, бурчати. Давайте, краще вип'ємо.

Сер Патрік. Ні, дякую вам.

Валпол. А ви нічого лихого не бачите в Дюбеда, Б. Боннінгтон?

Б. Боннінгтон. О, чарівний молодий чоловік! До того ж, кінець кінцем, що може бути лихого в нім? Гляньте на нього. Що може бути лихого в ньому?

Сер Патрік. Є дві речі, за які можна вважати кожду людину за лиху. Одна з них — гроші. А друга — жінка. Доки ви не знаєте, як людина поводитьсь щодо цих двох справ, ви нічого не знаєте про неї.

Б. Боннінгтон. Ах ви, цинік, цинік!

Валпол. Ну, щодо грошей, то з ним усе гаразд, як у данім разі, так і взагалі. Перед обідом він говорив зо мною цілком щиро про грошеву скруту артиста. Він каже, що в нього нема ніяких пороків, і він дуже ошадливий, але що є одно марнотратство, якому

він все ж не має змоги опиратись—це одягати гарно свою дружину. Отже, я сказав, раптом випаливши: „Дозвольте мені запропонувати вам позику в двадцять фунтів,—заплатите мені, коли досягнете тихої пристані“. Він взяв їх, як личило справжній людині; і було приємно бачити, як щасливо засяв він, бідний чоловік.

Б. Боннінгтон (слухаючи Валпола з усе більшою й більшою тривогою). Але... але... але... Коли саме це було, хотів би я знати?

Валпол. Коли ми стрілися з вами, там унизу, біля річки.

Б. Боннінгтон. Але, любий мій Валполе, він тоді ж позичив і в мене десять фунтів.

Валпол. Що?

Сер Патрік (бурчить).

Б. Боннінгтон (виправдуючись). Ну, ну, ледве чи це була справжня позика, бо він сказав, що сам бог відає, коли він міг би заплатити мені. Я не міг відмовити. Він натякнув, що місис Дюбеда симпатизує мені.

Валпол (мерщій). Ні, то він про мене сказав.

Б. Боннінгтон. Напевне, не про вас. Ваше ймення не згадувалось між нас. Він так заклопотаний своєю працею, що повинен залишати більшу пору її саму; і бідний наївний молодий чоловік—він звичайно й не уявляє собі мого становища, або того, який я зайнятий—дійсно хотів дати мені нагоду погомоніти з нею.

Валпол. Точнісінько те саме сказав він і мені.

Б. Боннінгтон. Те, те, те! От так штука! (Дуже збентежений встає, йде до поруччів і засмучено споглядає краєвид).

Валпол. Слухайте сюди, Ріджоне. Це вже стає серйозною справою.

Бленкінсоп (повертається назад, дуже збентежений і пригнічений, але намагаючись бути спокійним).

Ріджон. Ну що, дігнали його?

Бленкінсоп. Ні! Вибачте, що я отак зірвався й побіг. (Він сідає в кінці столу поблизу стільця Блумфілда Боннінгтона).

Валпол. Щонебудь трапилось?

Бленкінсоп. Та ні. Пусте! Трохи навіть кумедно. Але нічого не поробиш. Байдуже!

Ріджон. Щось виникло у вас з Дюбеда?

Бленкінсоп (майже надломленим голосом). Я знаю, було б це тримати про себе. Не можу вам і сказати, Ріджоне, до чого мені соромно тут на обіді, після всієї доброти, що я мав від вас, виставляти все своє вбозтво та злидні. І не тому, що я боюся, щоб ви не поклякали мене вдруге; але це все так зневажливо. І я так бадьоро себе почував цілий вечір навіть у цій своїй одежі (хоч вона, як бачите, все ще цілком пристойна), забувши за всі свої тривоги, так, як це бувало за давніх часів.

Ріджон. Але що саме сталося?

Бленкінсоп. Та нічого. Дуже кумедно вийшло. Я ледве

вишкрябав чотири шилінги для цієї скромної прогулянки; сюди дістались мені коштувало шилінг і чотири пенси. Отже, Дюбеда попросив у мене позичити йому півкрони, щоб дати гостинця покоївкам, що вартували одягу й допомагали його дружині одягтись. Він сказав, що йому потрібно це на п'ять хвилин, доки не візьме свого гаманця в дружини. Ну, звичайно, я йому позичив. А він забув мені їх повернути. І тепер у мене назад на дорогу тільки два пенси.

Ріджон. О, не зважайте на це.

Бленкінсон (рішуче його спиняє). Ні, ні. Я знаю, що ви хочете сказати, але я їх не візьму. Я ніколи не позичав і пені, і ніколи й не позичу. В мене нічого не лишилось, окрім друзів, і я не хочу їх продавати. Коли кожен з вас, стрінувшись зо мною, боїтиметься, що вся моя люб'язність скерована тільки на те, щоб позичити п'ять шилінгів, то це буде для мене кінець усього. Я швидше попрошу у вас, Коллі, старий костюм, ніж зневажу, заговоривши з вами десь на вулиці у своїм старенькім костюмі, а грошей у вас не позичу. Я проїду залізницею, скільки можна буде проїхати за два пенси, а далі пройду пішки.

Валпол. Доїдете в моїй машині до самого дому. (Всім дуже легшає на серці, і Валпол поспішає відійти од цієї прикrojї теми, спитавши). А він і у вас щось позичив, містере Шуцмахере?

Шуцмахер (з найрішучішим запереченням хитає головою).

Валпол. Мабуть, ви не оцінили його ескізів?

Шуцмахер. О, ні, навпаки. Я дуже хотів би мати його ескіз з власноручним підписом.

Б. Боннінгтон. То чому ж ви не взяли?

Шуцмахер. Ну, бачите, справа така, що коли я стрівся з Дюбеда по його розмові з містером Валполем, він мені сказав, що євреї були єдиним народом, який розумівся добре на мистецтві; йому доводиться слухати ваші міщанські теревені, — так він висловився, — але цінує він тільки мою думку, яку я висловив щодо його ескізів. Він признався також, що його дружина дуже вражена моїм знанням мистецтва, й що вона завжди захоплювалась євреями. Потім він просив позичити йому п'ятдесят фунтів під заставу його картин.

Б. Боннінгтон.

Валпол.
Бленкінсон.
Сер Патрік.

(Всі вигукують разом).

Ні, ні! це ж неможливо!

Серйозно?!

Що? Ще п'ятдесят?

Ну подумайте тільки!

(Бурмотіння).

Шуцмахер. Певна річ, я не міг позичити грошей незнайомій особі.

Б. Боннінгтон. Я заздрю вам, що маєте силу сказати „ні“! містере Шуцмахере. Дійсно, я знаю, що не повинен був позичити

молодому чоловікові гроші в такий спосіб; але в мене просто не вистачило сили відмовити йому. Я рішуче не міг, ви ж знаєте: хіба я міг відмовити?

Шуцмахер. Я не розумію цього. Я почував, що рішуче не міг йому позичити грошей.

Валпол. І що ж він сказав?

Шуцмахер. Ну, він дав дуже ясно мені зрозуміти, що євреєві не втямити почуття джентлмена. Мушу сказати, що дуже важко прийтисся до смаку вашим джентленам. Ви кажете, що ми не джентлмени, як ми позичаємо вам гроші, і коли ми відмовляємо, ви кажете те саме. Я не хтів через те зробити зле. Отже, я сказав йому, що міг би позичити гроші, коли б він сам був євреєм.

Сер Патрік (промурмотівши). І що ж він сказав вам на це?

Шуцмахер. О, він почав мене переконувати, що був одним з вибраного народу, — що його артистичні здібності за це свідчать, і що його прізвище, так само, як і моє, чужоземне. Він сказав, що справді йому не потрібно п'ятдесят фунтів; що він тільки пожартував; що все, що йому потрібно — то пара соверенів.

Б. Боннінґтон. Ні, ні, містере Шуцмахере. Ви навмисно перебільшуєте останній пункт. Правда ж?

Шуцмахер. Ні. Ви не можете поліпшити природи, розповідаючи всякі речі за таких джентлменів, як містер Дюбеда.

Бленкінсон. Ви так поставилися, напевно, тому, що самі з вибраного народу, містере Шуцмахере?

Шуцмахер. Ні, зовсім ні. Особисто мені англійці подобаються більше, ніж євреї, і я завжди з ними товаришую. Це цілком природно, бо сам я єврей, а тому для мене нема нічого цікавого в євреєві, тоді, як в англійцеві для мене завжди є щось цікавого й нового. Але грошова справа — цілком відмінна. Бачите, коли англієць позичає, він знає й пильнує про одне, що йому потрібні гроші; і він підписує все, аби тільки дістати гроші, ані трохи не рбздумуючи про те, як повернути їх, і ні трохи не піклуючись про угоду, коли справа повернеться для нього на гірше. І він уважає вас за падлюку, коли ви за таких обставин просите повернути йому гроші! Точнісінько, коли хочете, як венеціанський купець. Але, коли єврей робить угоду, він намагається додержати її, і сподівається, що й ви її додержуватимете. Коли йому потрібні на якийсь час гроші, він, позичаючи їх, знає, що мусить сплатити, як вистигне кінець реченця. Коли ж він знає, що не може сплатити, то просить їх подарувати.

Ріджон. Ну, Луні! Невже ви хочете сказати, що поміж євреїв не буває шахраїв та злодіїв?

Шуцмахер. О, зовсім ні! Алеж я не говорю про злочинців. Я порівнював чесних англійців з чесними євреями.

З готелю крадькома входить одна з покоївок, уродлива, світловолоса жінка років коло 25. Вона підходить до Ріджона.

Покоївка. Пробачте, сер.

Ріджон. Ну?

Дівчина. Прошу пробачити, сер. Я не в справі готелю. Мені не дозволено виходити на терасу; і щоб мене не звільнили, що дозволила собі говорити з вами, будьте ласкові сказати, що ви покликали мене спитати, чи вже повернувся зі станції автомобіль.

Валпол. А він уже тут?

Дівчина. Так, сер.

Ріджон. Ну, то що ж вам потрібно?

Дівчина. Ви не розгнівались би, сер, що я дозволю собі просити адресу того джентмена, що з вами обідав?

Ріджон (різко). Ну, розуміється, розгніваюсь і дуже. Ви не маєте права питати.

Дівчина. Так, сер, я й сама знаю, що не годиться мені питати. Але що ж я можу зробити?

Сер Патрік. В чім тут справа?

Дівчина. Нічого, сер. Мені потрібна адреса, тільки й усього.

Б. Боннінгтон. Того молодого джентмена?

Дівчина. Так, сер: того, що поїхав до поїзду з тою жінкою.

Ріджон. Жінкою. Ви хочете сказати, з тою пані, що тут обідала? Дружиною джентмена?

Дівчина. Не вірте їм, сер. Вона не може бути йому за дружину. Дружина його — я.

Б. Боннінгтон (із здивованим докором). Моя мила дівчино!

Ріджон. Ви йому дружина?

Валпол. Що? Що таке? Ну, так це ж стає надзвичайно чарівним, Ріджоне!

Дівчина. Я можу збігати вниз і за хвилину принести своє шлюбне посвідчення, сер, коли ви не вірите моєму слову. То — містер Луї Дюбеда, правда ж?

Ріджон. Так.

Дівчина. Ну, сер, вірите мені, чи ні, але я законна містрис Дюбеда.

Сер Патрік. Чому ж ви не живете із своїм чоловіком?

Дівчина. Ми не маємо на це змоги. Я заощадила була тридцять фунтів, і ми все це витратили за три тижні свого медового місяця, а ще більше того, що він позичив. Потім я знову стала на роботу, а він поїхав до Лондону писати свої картини; і з того часу він не написав мені й рядочка й не сповістив мені й адреси. І я ніколи не бачила й не чула про нього, аж доки не помітила його з вікна, як він від'їздив з тою жінкою в автомобілі.

Сер Патрік. То він живе з двома жінками?

Б. Боннінгтон. По ширості, я не хотів би бути немилосердний, але, дійсно, я починаю запідозрювати, що наш молодий приятель доволі легковажний.

Сер Патрік. Починає думати! Чого вам іще потрібно, чоловіче, щоб переконатись, що це просто окаянний негідник.

Бленкінсон. О, це суворо, сер Патріку, дуже суворо. Це, звичайно, бігамія; але він іще ж дуже молодий, а вона дуже вродлива. Містере Валполе, чи не можу я попросити у вас іще одну з ваших чудових сигарет. (Він пересідає на другого стільця поруч Валпола).

Валпол. Звичайно. (Шукає в кишенях). Ах ти ж лишенько! Де ж... (Раптом згадуючи). Так і є. Тепер згадав. Я запропонував сигаретку Дюбеда, а він не повернув мені й портсигара. А портсигар золотий.

Дівчина. Він не пропустить ніякої нагоди; він ніколи не думає про ті речі, які бере, сер. Я поверну його вам, сер, коли ви скажете, де знайти мені чоловіка.

Ріджон. Що його робити? Дати їй адресу, чи ні?

Сер Патрік. Дайте їй власну адресу, і потім ми побачимо. (До дівчини). Покищо вдовольніться ось цим, моя люба. (Ріджон дає їй свою картку). Як вас звати?

Дівчина. Міні Тінвіль, сер.

Сер Патрік. Ну, ви напишіть йому листа й передайте через цих джентлменів; його надішлють. А тепер буде з вас.

Дівчина. Дякую вам, сер. Я певна, що ви не скривдите мене. Дякую вам усім, джентлмени. І пробачте мені ласкаво.

(Вона йде до готелю. Всі мовчки стежать за нею).

Ріджон (коли дівчина вийшла). Ви розумієте, мої панове, що ми ж пообіцялись місис Дюбеда врятувати життя цього добродія?

Бленкінсон. А що з ним такого?

Ріджон. Туберкульоза.

Бленкінсон (зацікавлено). І ви можете його вилікувати?

Ріджон. Я певний в тім.

Бленкінсон. Тоді я просив би, щоб ви й мене полікували. Сумно признатись, але моя права легеня зачеплена.

Ріджон.

Б. Боннінгтон.

Сер Патрік.

Валпол.

Що? Ваша легеня зачеплена?
Мій милий Бленкінсоне, що ви кажете? (Пройнятий турботливістю до Бленкінсона, повертається назад від поруччів).
Еге-ге! От тобі й маєш.
Глядіть но, ви не повинні цим нехтувати, ви ж знаєте.

Бленкінсон (затикає пальцями вуха). Ні, ні, це дарма. Я знаю, що ви говоритимете: я часто й сам говорив іншим. Я не маю змоги піклуватися сам про себе, і на цьому кінець. Коли сорокоденний спочинок не врятує мого життя, я мушу померти. Житиму так, як живуть і всі інші. Ми всі не можемо їздити до Сен-Моріца чи Єгипту, ви знаєте, сер Ралфе. Не будемо про це й говорити.

(Всі ніяково затихли).

Сер Патрік (бурчить і суворо дивиться на Ріджона).

Шуцмахер (дивиться на годинника й встає). Мушу йти! Дуже милий вечір, Коллі. Хотів би взяти свій портрет, коли ви не заперечуєте. Я пошлю містерові Дюбеда пару соверенів за нього.

Ріджон (даючи йому картку меню). Ну, не робіть цього, Луні. Я не думаю, щоб це йому було приємно.

Шуцмахер. Звичайно, я не пошлю, коли ви так сприймаєте це. Але, мені здається, ви не зовсім розумієте Дюбеда. Однак, може це тому, що я єврей. Надобраніч, докторе Бленкінсопе. (Тисне йому руку).

Бленкінсоп. Надобраніч, сер. Я хотів... Проте... Надобраніч!

Шуцмахер (киває до всіх рукою). Надобраніч, товариство.

Валпол.

Б. Боннінгтон.

Сер Патрік.

Ріджон.

} Надобраніч!

(Б. Боннінгтон повторює вітання кілька разів різними музичними тонами. Шуцмахер виходить).

Сер Патрік. Пора вже й нам усім вирушати. (Він устає й проходить поміж Бленкінсопом та Валполем. Ріджон також устає). Містере Валполе, забирайте Бленкінсопа додому—він сьогодні вдосталь надихався свіжого повітря. Маєте з собою тепле пальто, щоб одягти, як їхатимете машиною, докторе Бленкінсопе?

Бленкінсоп. О, мені в готелі дадуть сірого паперу; кілька шарів сірого паперу на груди тепліші за всякі хутра.

Валпол. Ну, ходімо. Надобраніч, Коллі. Ви йдете з нами, Б. Боннінгтоне?

Б. Боннінгтон. Так. Зараз іду.

(Валпол і Бленкінсоп ідуть в готель). Надобраніч, мій милий Ріджоне. (Сердешно тиснуть руки). Не випускаймо з уваги вашого цікавого пацієнта та його чарівної дружини. Ви знаєте, ми не повинні надто поспішно судити про нього. (Єлейно). На до-оо-о-бра-ніч, Педді. Нехай вас бог благословить, любий старенький! (Сер Патрік голосно й похмуро мимрить. Б. Боннінгтон сміється й плескає ласкаво його по плечі). Надобраніч. Надобраніч! Надобраніч. Надобраніч. (Сам до себе проказує, заходячи в готель).

Всі інші тим часом ідуть просто. Ріджон і сер Патрік відстають і лишаються самі. Ріджон у глибокій задумі підходить до сера Патріка.

Сер Патрік. Ну, добродію, рятівнику людського життя, кого ж з них? Ту чесну, неповинну людину Бленкінсопа, чи розпутного негідника артиста, га?

Ріджон. Ну, це не такий легкий випадок, щоб його судити, правда ж? Бленкінсоп—чесна, порядна людина, але яка з нього користь? Дюбеда ж розпутний негідник; але він геніяльне джерело прекрасних, виборних і цінних творів.

Сер Патрік. А яким джерелом він буде для тої бідної нічим невинної його дружини, коли вона довідається, хто він такий є?

Ріджон. Це правда. Її життя стане пеклом.

Сер Патрік. А дозвольте вам сказати так. Припустімо, що вам запропонували б такий вибір: обстоювати таке життя, щоб були всі картини погані, а чоловіки й жінки гарні, чи навпаки — так, щоб всі картини були гарні, а чоловіки й жінки погані. Що б ви вибрали?

Ріджон. Це до чорта важке питання, Педді. Картини до того прекрасні й милі, а добрі люди такі збіса неприємні, й лихі, що я, дійсно, не можу відразу сказати, що я волів би.

Сер Патрік. Ну, ну! Ніяких викрутасів мені не треба. Я надто старий для того. Бленкінсоп не з такого гатунку добрих людей, і ви це знаєте.

Ріджон. Було б простіше, коли б Бленкінсоп міг малювати картини Дюбеда.

Сер Патрік. І простіш було б, коли б Дюбеда мав хоч трохи чесности Бленкінсопа. Світ створено не за вашим рецептом, мій друже: ви мусите брати його таким, який він є. Ви повинні вибирати поміж Бленкінсопом та Дюбеда. Вибирайте ж чесно.

Ріджон. Ну, буду чесний, як можтиму. На одну шальку я покладу ті всі фунти, що їх напозичався Дюбеда, а на другу — всі ті півкрони, що їх не хотів позичати Бленкінсоп.

Сер Патрік. А ви зніміть з шальки Дюбеда всю ту віру, яку він зруйнував, а на шальку Бленкінсопа додайте всю ту віру, яку він справдив, і ту честь, яку здобув.

Ріджон. Ну, ну, Педді, прошу вас без такої нісенітници: я надто скептично настроений для того. Може світ покращає, коли всі поводитимуться так, як Дюбеда, а не як Бленкінсоп.

Сер Патрік. Тоді чому ви не поводитесь, як Дюбеда?

Ріджон. О, це вже ви мене б'єте. Це певна спроба. Так, тут дилема. Це є дилема. Бачите, тут є одне ускладнення, за яке ми й не згадували.

Сер Патрік. Що саме?

Ріджон. Ну, коли б я допустився, щоб Бленкінсоп помер, то принаймні ніхто не може сказати, що я це зробив тому, що хотів побратись з його дружиною.

Сер Патрік. Ну, й що з того?

Ріджон. А коли я допущуся, щоб помер Дюбеда, я поберуся з його дружиною.

Сер Патрік. А може вона ще не захоче вас.

Ріджон (самовпевнено хитає головою). Я маю дуже добрий нюх на такі справи... Я знаю, коли жінка цікавиться мною. А вона саме й цікавиться.

Сер Патрік. Ну, інколи людина вибирає краще, а інколи й гірше. Найліпше було б вилікувати їх обох.

Ріджон. Не можу. Тут я обмежений. Я можу стиснутись для одного хворого, але не для двох. Мушу вибирати.

Сер Патрік. Ну, тоді мусите вибирати так, ніби жінки й зовсім не існує, — так ясніше.

Ріджон. Невже для вас усе ясно? Щодо себе, то цього я не можу сказати. Воно збиває мене з правдивого висновку.

Сер Патрік. А для мене вибір ясний між людиною й долею картини.

Ріджон. Легше відродити мертву людину, ніж створити добру картину.

Сер Патрік. Коллі, коли живеш у такий вік, що ганяєшся за картинами, статуями, п'єсами, духовими оркестрами, бо люди не досить добрі, щоб заспокоїти хоробливу душу своєї доби. то дякуйте провидінню, що належите до такої професії, яка має за найвищий і найбільший обов'язок — лікувати людей і допомагати їм.

Ріджон. Коротко, як член високої й поважної професії, я повинен убити свого пацієнта.

Сер Патрік. Не кажіть таких прикрих дурниць! Ви не повинні його забивати. Ви можете передати його в інші руки.

Ріджон. Наприклад, у руки Б. Боннінгтона, га? (Значущо дивиться на нього).

Сер Патрік (твердо витримує його погляд). Сер Ралф Блумфілд Боннінгтон дуже видатний лікар.

Ріджон. Це так.

Сер Патрік. Я йду по свого капелюха.

(Ріджон дзвонить, тим часом як сер Патрік іде до готелю. Входить кельнер).

Ріджон (кельнерові). Будь ласка, рахунок.

Кельнер. Так, сер. (Виходить, щоб принести рахунок).

ДІЯ ТРЕТЯ

В майстерні Дюбеда. Ліворуч від глядачів видно широке вікно, а далі двері, що ведуть на двір. В протилежній стіні, далі від глядачів, двері ведуть у внутрішні кімнати. В стіні, що проро сто глядачів, нема ні вікон, ні дверей. Усі стіни голі й нічим не прикрашені, опріч ескізів та різних заміток, написаних вуглем. Трохи ліворуч проти внутрішніх дверей устатковано трон майстерні (крісло на естраді), а праворуч проти надвірних дверей мольберт з поламаним кріслом біля нього. Поблизу мольберта й проти стіни голий дерев'яний стіл з пляшками та банками олії, і посередині — фарбами вимазане ганчір'я, слоїки з фарбами, пензлі, шматки вуголю, ляльки, чайник, спиртівка, та всякі обрізки й окрайки. Біля столу канапка, вкрита шматками малюнків, альбомами з ескізами, розкиданими аркушами паперу, газетами, книжками й ще більш замазаними фарбою ганчірками. Поруч із надвірними дверима стоїть парасолька й вішалка на капелюхи; на ній висять капелюхи та пальто й плащ Луї, а також всіляка інша одежа. Поблизу від надвірних дверей стоїть старий стільчик до п'яніна. Коло внутрішніх дверей маленький чайний стіл. Манекен в мантиї й шапочці кардинала з пісковим годинником в одній руці та з косою на плечі посміхається з холодною злобою до Луї, що, одягнений в блузу молочаря, дуже замазану фарбами, замальовує шматок грезету, який він накинув на свою дружину. Дружина сидить на троні, байдужа до його малювання, але дуже занепокоєна іншою справою, з якою й вдається до нього.

М-с Дюбеда. Обіцяйся!

Луї (кладає з благородною спритністю й дбайливістю помазок фарби й відповідає зовсім не уважно). Обіцяюся, моя любя.

М-с Дюбеда. Коли тобі треба грошей, ти завжди вдавайся до мене.

Луї. Але це так підло, моя любя. Я ненавиджу гроші. Не можу ж я завжди обридати тобі з грішми, грішми й грішми. Це, властиво, мене й змушує інколи прохати грошей в інших людей, хоч мені й гидко це робити.

М-с Дюбеда. То ж далеко краще попрохати в мене, любий. А то люди мають про тебе зовсім невірну уяву.

Луї. Але я хочу поберегти твоє невеличке майно й здобути гроші своєю власною працею. Не смутися, любя: я можу легко заробити стільки, щоб усе це повернути. На той сезон я сам один улаштую виставку; і тоді вже в нас не буде більше грошових клопотів. (Кладає палітру). Годі! Більше нічого не можна робити, доки не просохне; отже, ми можемо й зійти звідси.

М-с Дюбеда (сходячи вниз знімає з себе грезет і розправляє свою

шовкову сукню). Але ти мені обіцявся, пам'ятай, серйозно й напевне ніколи вдруге не позичати, доки спочатку не попросиш у мене.

Луї. Серйозно й напевне. (Обіймає її). Ах, моя люба, як ти маєш рацію! Як багато важить для мене, що ти тут при мені, і стримуєш мене від позахмарних летів. Урочисто заприсягаюся тобі, що з цього моменту я ніколи не позичу жадного пені.

М-с Дюбеда (в захопленні). От чудесно! А то його лиха клопітлива жінка мучить його й стягує вниз із хмар. (Цілує). А тепер, любий, чи не скінчив би ти тих картин для Макліна?

Луї. О, про них нема що клопотатись. Я майже всі гроші за них вибрав уперед.

М-с Дюбеда. Алеж, мій золотий, через те саме ти й повинен їх закінчити. Нещодавно він питав мене, чи ти справді маєш намір скінчити їх.

Луї. Згинув би він, отакий нахаба! Який диявол підбиває його приставати до мене! Це зовсім розбиває весь мій інтерес до найкращої роботи. Я хотів би порушити умову й повернути йому гроші.

М-с Дюбеда. Ми не маємо змоги цього зробити, любий. Ти краще скінчи картини й розквитайся з ним. Мені здається, це помилка — брати гроші вперед.

Луї. Але як би ми мали жити?

М-с Дюбеда. Ну, Луї, це доволі прикро, що вони відмовляються платити, коли їм не відатя роботу.

Луї. Прокляті ті людці! Вони ні про що інше й не думають і не піклуються, як тільки про ті нещасні гроші.

М-с Дюбеда. Однак, раз вони нам заплатили, то повинні мати те, за що заплатили.

Луї (ласкаво). Ну, годі! На сьогодні доволі вже повчання. Я ж обіцявся бути розсудливий, правда ж?

М-с Дюбеда (обіймає його руками за шию). Ти знаєш, що мені й самій важко тобі дорікати, і що не було й хвилини, коли б я тебе не розуміла, любий, хіба не так?

Луї (ніжно). Знаю, знаю! Я — жалюгідне створіння, а ти — янгол. О, коли б я був досить сильний, щоб постійно працювати, я перетворив би дім моєї любови на храм; і створив би алтар, пишніший за все, що можна собі уявити. Я не можу пройти повз крамниці, не почуваючи спокуси зайти в неї й забрати всі найкращі речі для тебе.

М-с Дюбеда. Мені нічого не потрібно, окрім тебе, мій любий. (Вона пестить його, але він обіймає її з такою пристрасстю, що вона намагається визволитися). Годі! Будь розсудливий, пам'ятай, що сьогодні вранці до нас прийдуть лікарі. Це велика щедрість від них, Луї, що вони намірились прийти та ще й усі разом на консилиум до тебе.

Луї (байдуже). О, я сказав би, що це буде прикрасою в їхній

кар'єрі — лікувати славетного в майбутньому художника. В усякім разі, вони не прийшли б, коли б це їх не цікавило. (В двері хтось стукає). Мені здається, ще не пора, правда ж?

М-с. Дюбеда. Ні, не зовсім.

Луї (відчиняє двері й стріває там Ріджона). Галло, Ріджоне! Дуже радий бачити вас. Заходьте.

М-с Дюбеда (тисне руку). Це мило з вашого боку прибути, докторе.

Луї. Ви даруйте, що приймаємо вас тут, справді ж! Ви знаєте, це тільки майстерня; тут нема ніяких вигод для життя. Але ми якось розташувались, дякуючи Дженніфер.

М-с Дюбеда. Ну, я йду звідси. Може, пізніше, коли ви скінчите з Луї, я прийду й вислухаю ваш вирок. (Ріджон доволі змушено кланяється). А може, мені й зовсім не заходити?

Ріджон. Ну, чому ж? Чому ж?

(М-с Дюбеда дивиться на нього, трохи збентежена його холодними манерами; потім іде в сусідню кімнату).

Луї (гомінливо). Ну прошу вас, не дивіться так похмуро. Аджеж нічого страшного не повинно статись.

Ріджон. Ні.

Луї. Ну й чудесно. Бідна Дженніфер так зраділа вашій візиті, що ви не можете й уявити собі. Вона дуже цікавиться вами, Ріджоне. Бідній жінці ні з ким і поговорити: я завжди малюю в себе. (Дістає ескіз). Ось вам невеличкий ескіз, який я написав з неї вчора.

Ріджон. Вона показувала його мені два тижні тому, коли перше завітала до мене.

Луї (не засоромившись). О! Вона вже показувала. Господи! Як час летить! Я міг би заприсягтися, що тільки вчора докінчив це. Важко їй бачити, що я так багато готую картин, і нічого за них не приношу. Звісно, я їх майбутнього року продам досить швидко на своїй виставці, але доки трава виросте, кінць опухне з голоду. Я ненавиджу сам себе, коли вона приходить до мене по гроші, а я нічого їй не можу дати. Але що ж я можу зробити?

Ріджон. Як я розумію, то м'єсис Дюбеда має деяку власність.

Луї. О, так, маленьку: але як може людина з пристойними поглядами тої власности доторкатись? Припустимо, я це зробив би, то як вона має жити, коли б я помер? Я не застрахований, я не маю змоги дістати премію. (Виймає новий ескіз). Як вам подобається цей?

Ріджон (кладає його осторонь). Я прийшов зовсім не на те, щоб роздивлятись на ваші малюнки. Я маю до вас серйознішу й спільнішу справу.

Луї. Ви хочете вислухати мою хвору легеню. (З широкою безпосередністю). Мій милий Ріджоне, я мушу бути з вами одвертий. Що допікає в цім домі, то це не легені, а гроші. Про мене байдуже, але Дженніфер повинна дійсно заощаджувати на харчуванні. Ваше

ставлення до нас дає нам підстави вважати вас за свого друга. Чи ви не позичили б нам сто п'ятдесят фунтів?

Ріджон. Ні.

Луї (здивовано). Чому ні?

Ріджон. Я людина небагата й на свої дослідження витрачаю кожний пені, що його заощаджу, і навіть більше.

Луї. Ви, може, гадаєте, що я хочу повернути вам гроші назад?

Ріджон. Гадаю, що кожен має це на увазі, коли позичає гроші.

Луї (по хвилині роздуму). Ну, я можу й це зробити для вас. Я дам вам вексель — або, послухайте, я не бачу підстав, чому б вам трохи й не заробити на цьому: я дам вам вексель на двісті фунтів.

Ріджон. Чому б вам не взяти зразу під вексель, щоб не турбувати мене?

Луї. Змилюйтеся! Вони не видадуть мені: я перебрав уже проти своєї спроможності. Ні, ми це зробимо так. Я підпишу вексель на наступний жовтень. В жовтні Дженніфер одержує дивіденди. Отже, ви подаєте вексель. Його повернуть з поміткою „удатись до векселедавця“ або з якоюсь дурницею такого ж порядку. Тоді ви можете подати його Дженніфер і попередити, що, коли векселя не сплатять зразу, мене посадять до в'язниці. Вона сплатить вам ураз. Ви матимете чистих 50 фунтів і зробите мені справжню послугу, бо мені гроші потрібні до зарізу; запевняю вас, старий друже.

Ріджон (витріщившись на нього). Ви не почуваете, яку ви гидоту мені пропонуєте? Але не сподівайтесь щось одержати від мене.

Луї. Ну, яка ж гидота може бути тут? Це цілком безпечно. Я можу вас забезпечити дивідендами.

Ріджон. Чи можу я додати до цього, що це безчесно?

Луї. Ну, розуміється, я й не натякнув би про це, коли б мені не потрібні були гроші.

Ріджон. Ну, дійсно. То ви пошукайте іншого способу їх роздобути.

Луї. Можна вас зрозуміти, що ви відмовляєте?

Ріджон. Мене зрозуміти!.. (Не стримуючи свого обурення). Розуміється, я відмовляю вам, чоловіче. За кого ви вважаєте мене? Як ви відважились зробити мені таку пропозицію?

Луї. А чому ні?

Ріджон. Фу! Ви не зрозуміли б, коли б я спробував вам і пояснити. Ну, то раз і назавжди, я вам не позичу й шеляга. Я був би радий допомогти вашій дружині; але позичити вам гроші, це не значить прислужитися їй.

Луї. О, коли ви так гаряче бажаєте допомогти моїй дружині, я скажу, що ви можете зробити. Ви можете вмовити ваших пацієнтів, щоб вони купили деякі мої речі, або замовили мені кілька портретів.

Ріджон. Мої пацієнти потребують мене, як лікаря, а не як комісонера.

Стукіт у двері. Луї байдуже йде відчинити, дорогою все ще розмовляючи.

Луї. Але ви ж мусите мати на них великий вплив. Ви мусите знати багато всяких подробиць про них—всяких інтимних відомостей, яких вони не хотіли б розголошувати. Вони не одважаться вам відмовити.

Ріджон (спалахнувши). Ну, знаєте!

Луї (відчиняє двері й впускає сера Патріка, сера Ралфа та Валпола).

Ріджон (все ще шаленіючи). Слухайте, Валполе. Я прийшов сюди не більш, як хвилин десять, і він уже пробував позичати в мене 150 фунтів. Потім він умовляв, щоб я дав йому грошей, шантажуючи його дружину; а ви допіру перебили нашу розмову, коли він переконував мене підбити пацієнтів, щоб вони замовляли йому писати портрети.

Луї. Ну, Ріджоне, невже так поведяться чесні люди? Я звертався до вас з повною довірою.

Сер Патрік. Ми всі маємо поговорити з вами, молодий чоловіче, у повній довірі.

Валпол (вішаючи свого капелюха на єдиний вільний кілочок з вішалки). За півгодини ми всі повинні бути вдома, Дюбеда. Отже, не лякайтесь: ви дуже мила людина, і ми всі вас любимо.

Луї. О, чудесно, чудесно! Прошу сідати, де хто може. Беріть те крісло, сер Патріку. (Показує на крісло, що стоїть на естраді). Уф-ф! (Допомагає йому вибратись; сер Патрік бурчить і сідає в крісло). А ось і для вас, Блумфілде Боннінгтоне. (Сер Ралф дуже вражений таким незмушеним поведінням; але Луї, зовсім не зважаючи на його настрій, бере велику книжку й подушку з канапки, кладе на естраду й садить його від сера Патріка праворуч; Б. Боннінгтон, протестуючи, сідає). Дозвольте мені ваші капелюхи! (Він запросто забирає в Б. Боннінгтона капелюха й надягає його замість шапочки кардиналової на голову покладеного на підлогу манекена, тим самим знизивши гідність цілого конклаву. Потім дістає з-під стіни стільця до піяніна й пропонує його Валполові). Нічого не маєте проти нього, Валполе? (Валпол бере стільця, засовує руку в кишеню, шукаючи портсигара. Не знайшовши його, він згадує про втрату).

Валпол. До речі, чи не міг би я потурбувати вас щодо портсигару, коли ваша ласка?

Луї. Який портсигар?

Валпол. Золотий, що я його запропонував був вам в ресторані „Зірка й підв'язка“.

Луї (здивовано). Невже то ваш?

Валпол. А так.

Луї. Мені страшенно шкода, милий друже. Я сам дивувався, не знаючи, кому він належить. Мені прикро признатись, що від нього тільки й лишилося. (Він піднімає свою блузу, виймає з жилетки квитка й подає його Валполові).

Валпол. Квиток про заставу.

Луї (запевняючи). Він цілісінкый, ви ж знаєте, його можуть продати тільки за рік. Признатись, мій любий Валполе, мені дуже

шкода. (Він чистосердно кладе свої руки на плечі Валполові й просто йому в вічі дивиться).

Валпол (зідхаючи, сідає на стільця). Не варто про це згадувати. Це тільки додає до вашої принадності.

Ріджон (стоячи поблизу мольберта). Раніш ніж про щось інше говорити, ви мусите сплатити один борг, містере Дюбеда.

Луї. Я маю сплачувати силу силенну боргів, Ріджоне. Я піду вільму вам стільця. (Він кидається до дверей, у сусідню кімнату).

Ріджон (затримуючи його). Ми вас не пустимо звідси, доки ви не сплатите його. Він зовсім невеличкий, і ви його мусите сплатити, і сплатите. Я не нагадую вам про позичку в 10 фунтів від одного з моїх гостей та в 20 фунтів від другого...

Валпол. Ви знаєте, я на свій махнув. Я дарую йому.

Ріджон. Вони мають змогу подарувати. Але вирвати в зовсім бідного Бленкінсона його останні півкрони—це вже кат-зна що! Я хочу повернути йому ці півкрони, отож, матиму підстави запевнити його словом, що це ви йому сплатили. В усякім разі, я видобуду їх від вас.

Б. Боннінгтон. Цілком правильно, Ріджоне. Цілком правильно. Ну, молодий чоловіче, витрушуйте! Платіть но!

Луї. Ну, не варто збивати таку бучу з-за цього. Річ певна, сплачу. Я й гадки не мав, що бідному товаришеві так сутужно. Я прикро вражений цим, як і кожен із вас. (Засовує руку в кишеню). Маєте собі! (Пересвідчується, що кишеня порожня). О, виходить, що в мене нема якраз і шеляга. Валполе, чи не були б ви ласкаві позичити мені півкрони, щоб з цим покінчити?

Валпол. Позичити вам півкрони?.. (Йому відбирає голос).

Луї. Ну, коли ви не позичите, Бленкінсон їх не одержить, бо в мене нема й шеляга,—можете обшукати мої кишені, коли хочете.

Валпол. Ну, це ж перевершує все. (Він дістає й подає півкрони).

Луї (передає їх Ріджонові). Ось, маєте. Я справді радий, що все це скінчилось: тільки цього й було на моїм сумлінні. Сподіваюся, що ви всі тепер задоволені?

Сер Патрік. Не зовсім, містере Дюбеда. Чи не доводилось вам знати молоду жінку на ймення Мінні Тінвіл?

Луї. Мінні? Думаю, що знаю. І Мінні знає мене також! Вона, дійсно, мила дівчина, як на її становище. А що з нею сталось?

Валпол. Нема чого морочити нас, Дюбеда. Ми бачили шлюбне свідоцтво Мінні.

Луї (спокійно). Справді? Може ви й свідоцтво Дженніфер бачили?

Ріджон (підводиться з нестримним гнівом). То ви зважаєтесь натякати, що місис Дюбеда живе з вами без шлюбу?

Луї. А чому ні?

Б. Боннінгтон.

Сер Патрік.

Ріджон.

Валпол.

Чому ні?
Чому ні?
Чому ні?
Чому ні?

(Вигукують різноманітними голосами, прикро здивовані).

Луї. А й справді, чому б і не так? Адже більшість людей робить це, такі ж милі люди, як і ви. Чому ви не навчилися думати, замість бекати та мекати, як овеча отара, коли ви наражаєтесь на те, до чого не звикли? (Глумливо оглядає їхні здивовані обличчя). Признатись, мені дуже хстілось би оце зразу змалювати більшість з вас, дуже вже придуркуватий у вас вигляд. Особливо у вас, Ріджоне, цікаво, як ви викрутитесь цього разу?

Ріджон. Як то так, прошу?

Луї. Ну, ви високо оцінюєте Дженніфер, як вам відомо. А мене зневажаєте, правда ж?

Ріджон (різко). Ви мені бридкий. (Сідає знову на канапку).

Луї. Гаразд. А ви все ще вірите, що Дженніфер погано живеться, бо вважаєте, що я правду розповідав про неї?

Ріджон. То ви збрехали?

Луї. Ні. Але ви поставились до цього, як до скандальної історії, замість розібратись у цій ясно й співчутливо. Над такими людьми, як ви, можна потішитись. Я тільки спитав, чи ви бачили шлюбне свідоцтво Дженніфер; і ви з цього зробили висновок, що в неї нема ніякого свідоцтва. Ви нездатні впізнати леді, бачивши її.

Б. Боннінгтон. Тоді дозвольте спитати, що це все значить?

Луї. Ну, я тільки безчесний художник; але, коли б ви мені сказали, що Дженніфер живе не в шлюбі, то моє джентменське почуття й інстинкт художника підказали б мені, що її шлюбне посвідчення написано в неї на обличчі й позначено в її вдачі. Але ви всі моральні люди; а Дженніфер тільки художникова дружина, — можливо, тільки модель; моралісти пильнують запідозрити інших людей в незаконнім шлюбі. І вам самим не сором з того? А чи може ж хтось із вас подивитись мені просто в обличчя після цього?

Валпол. Дуже важко дивитися вам в обличчя, Дюбеда; ви неймовірно зухвала людина. А що ви скажете про Мінні Тінвіл, га?

Луї. Мінні Тінвіл молода жінка, що мала в своїм убогим сіренькім житті три тижні блискучого щастя, далеко яскравішого, ніж його має більшість дівчат з її середовища, могу вас запевнити. А спитайте, чи вона зреклася б тих трьох тижнів, коли б могла? Ім'я її, тієї дівчини, ввійде в історію. За мої ескізи з неї в Крайсті колекціонери битимуться. В моїй біографії їй присвятять певну сторінку. Цього цілком досить для звичайної покоївки в приморським готелі, я гадаю. Що могли б ви кращого зробити для неї?

Ріджон. Ми не впутали б її в фалшивий шлюб і не покинули б її.

Луї. Ну, у вас не вистачило б відважності. Але не гарячіться. Я не покинув маленької Мінні. Ми витратили всі наші гроші.

Валпол. Всі її гроші? Тридцять фунтів?

Луї. Я сказав—усі наші гроші; її й мої також. Її грошей не вистачило й на три дні. Я позичив учетверо більше, і все це витратив на неї. Але я не шкодую про це; не шкодує й вона за свої кілька фунтів, та відважна люба дівчинка. Коли ми витратились,

з нас було досить того, і ледве чи можете ви припускати, що ми були піджоже товариство довше, як на такий час: я художник, а вона нічого не тямить у таких справах, як мистецтво, література, виборне життя й все інше. Тут не було ні зради, ні непорозуміння, ні суда в поліції, ні суда в справах розлуки, словом, нічого пікантного для вас, моралістів. Ми тільки сказали собі: ну, гроші вийшли, ми збули дуже добре час, якого ніхто в нас не відбере; отже, поцілуймося й розлучімося добрими друзями; і вона повернулася на свою службу, а я до себе в майстерню, і ми з Дженніфер почувемо себе краще й щасливіш, як до того.

Валпол. Справжня маленька поема, їйбогу!

Б. Боннінгтон. Коли б ви були науково освічена людина, містере Дюбеда, ви знали б, як дуже рідко конкретний випадок порушує загальний принцип. В медичній практиці людина може померти, коли, висловлюючись по-науковому, вона повинна була б жити. Я, дійсно, знаю такий випадок, коли людина померла від хвороби, проти якої вона була, висловлюючись науково, імунітетна. Але це не порушило основної наукової істини. Так само й в моральних питаннях—поведінка людини може бути зовсім не шкідлива й навіть благодійна, тоді як людину, що зробила той вчинок, розцінюють як шахрая. Вона може також заподіяти великого лиха, керуючись найвищими моральними принципами. Але це не порушує основ моральної істини.

Сер Патрік. Але це стосується й кримінального права щодо бігамії.

Луї. О, бігамія, бігамія, бігамія! Яку принадність має все зв'язане з правом для всіх вас, ви моралісти! Я вже довів, до якої міри ви були неправі з погляду морального; тепер я доведу вам, що ви жорстоко неправі й з погляду права; і сподіваюсь, що це навчить вас удруге не бути такими до смішного самовпевненими.

Валпол. Дурниці! Ви ж були вже одружені, коли побралися з нею, і на цьому кінець.

Луї. Кінець? А чому ви не подумали, що може бути й навпаки. Звідки ви знаєте, що вона також не була одружена?

Б. Боннінгтон.

Ріджон.

Валпол.

Сер Патрік.

(Всі кричать
одночасно).

Валполе! Ріджоне!

Це ж над усяку міру!

Ну, прокляття!

Ви молодий шарлатан!

Луї (нехтуючи всі їхні крики). Вона була одружена з кельнером одного пароплава. Він обібрав її й покинув; і вона, бідна дівчина, подумала, що, не чувши за свого чоловіка протягом трьох літ, має законне право одружитись ізнову. Отже, що вона була цілком поважана дівчина й зреклася зо мною мати будь-які справи, коли ми не поберемося, я пішов на цю церемонію, щоб задовольнити її й дати їй змогу зберегти самопошану.

Ріджон. А чи ви ж говорили, що ви були вже одружені?

Луї. Авжеж, ні. Невже ви не розумієте, що коли б вона знала, то не згодилась би стати мені за дружину? Здається, ви все ще не розумієте.

Сер Патрік. Отже, призвели її до небезпеки бути ув'язненою за незнання закону?

Луї. Ну, а мені так само загрожувало через неї ув'язнення. Мене так само посадили б до в'язниці, як і її. Але коли чоловік йде на таку офіру заради жінки, він не стане цим вихвалитися перед нею; принаймні, коли він справжній джентлмен.

Валпол. Ну, що нам робити з цією квітньою?

Луї (нетерпляче). Ну, забирайтесь під три чорти й робіть, що хочете! Садовіть Мінні у в'язницю. Садовіть і мене туди ж. Убийте Дженніфер цією ганьбою. І потім, коли ви зробите все зло, яке тільки можете, йдіть до церкви й смакуйте свої чесноти. (Він роздратований сідає на старого стільця коло мольберта, бере альбом з ескізами й починає в нім малювати).

Валпол. Побив нас.

Сер Патрік (похмуро). А побив!

Б. Боннінгтон. Але ж хіба можна дозволити йому зневажати кримінальне право нашої країни?

Сер Патрік. Кримінальне право не потрібне для пристойних людей. Воно тільки допомагає негідникам шантажувати свої родини. Хіба нам, лікарям, що лікують на домах, не доводиться витратити половину свого часу, змовляючись з родинними заступниками, щоб урятувати якусь падлюку від в'язниці, а родину від ганьби?

Б. Боннінгтон. Але це принаймні покарає його.

Сер Патрік. А так, це його покарає! Це покарає не тільки його, але всякого, зв'язаного з ним невинного, але змушеного терпіти однаково з винним. Років зо два ми змушені будемо утримувати його й платити за його приміщення та харчі, а потім він ізнову повернеться до нас розпутним, ще небезпечнішим падлюкою, ніж був до того. Це скарає дівчину, коли її посадять до в'язниці, і зруйнує її життя; це розіб'є життя його дружині. Ні, ви повинні раз назавжди викинути кримінальне право з голови: це годиться тільки для дурнів та дикунів.

Луї. Сер Патріку, будь ласка, поверніть своє обличчя трохи сюди. (Сер Патрік обурено повертається й пильно дивиться на нього). О, це вже занадто!

Сер Патрік. Киньте ви свого йолопського олівця, чоловіче, і подумайте про своє становище! Ви можете заперечувати закони, що їх написали люди, але є ще інші закони, на які треба зважати. Ви знаєте, що вам загрожує смерть?

Луї. Ну, нам усім загрожує смерть, хіба не правда?

Валпол. Але не всім за шість місяців.

Луї. А як ви знаєте?

Для Б. Боннінгтона це є остання крапля. Він остаточно втрачає спокій і починає схвильовано ходити.

Б. Боннінгтон. Йібогу, я не став би цього питання зачіпати. За всяких обставин ледве чи тактовно розводити теревені про смерть: це ви хочете використати мене, як лікаря! (Гримає на Дюбеда). Але я не дозволю вам цього, ви чуєте?

Луї. Я ж не починав: це ваші колеги завели балачку. Таким способом завжди поводяться люди не артистичної професії: коли їх поб'ють доводами, вони починають грозитись. Я не знав жадного правозаступника, що не грозився б посадити мене рано чи пізно до в'язниці. Я не знав такого пароха, що не загрожував би мені пеклом. А тепер ви загрожуете мені смертю. За всі свої довгі розмови ви мали в руках тільки один справжній козир—це погрози. Але я не боягуз,— для мене це просто ніщо.

Б. Боннінгтон (наступаючи на нього). Але я скажу вам, хто ви такий. Ви—падлюка.

Луї. О, не називайте мене, будь ласка, падлюкою. Це тільки слово, слово, змісту якого ви не знаєте. Що таке падлюка?

Б. Боннінгтон. Ви—падлюка, сер.

Луї. Припустімо. Що таке падлюка? Падлюка—це я. А що таке я? Падлюка. Виходить, зачароване коло доказів. І ви ще вважаєте себе за людину науки?

Б. Боннінгтон. Я... Я... Я... В мене є велике бажання взяти вас за комір і здорово одлущувати.

Луї. Будь ласка. Але ви заплатите мені солідну суму, щоб не довелося пізніше подавати на вас до суду. (Б. Боннінгтон спителечений відскакує від нього, прискаючи). Ви нічого чемнішого не можете знайти для мене в моїм власнім домі? Мені хотілось би вислухати все до кінця раніш, як моя дружина повернеться. (Він ізнову починає малювати).

Ріджон. В мене вже є певний намір. Коли нехтувати право, то чесні люди мусять самі знайти для себе ліки. Я не поворушу й пальцем, щоб порятувати цього гада.

Б. Боннінгтон. Оце якраз те слово, що я пробував його згадати. Гад!

Валпол. Я не можу намілуватися з вас, Дюбеда. Ви просто феномен.

Сер Патрік. У всякім разі, ви вже тепер знаєте, якої ми думки про вас.

Луї (спокійно кладе свого олівця осторонь). Слухайте сюди! Все це нісенітниця! Ви зовсім не розумієте мене. Ви гадаєте, що я просто звичайний злочинець.

Валпол. Не звичайний, Дюбеда. Треба сказати правду.

Луї. Ні, ви стали на хибну позицію. Я не злочинець. Всі ваші моралізування для мене нічого не варті. Я не вірю в мораль. Я учень Бернарда Шов.

Сер Патрік } (спантеличено). Га?
Б. Боннінгтон } (відмахується рукою, ніби хоче спекатися роз-
мови). Цього досить. Я не хочу й чути далі.

Луї. Щоправда, я не захоплююсь такою кумедною пихою вважати себе за надлюдину; але це ідеал, якого я прагну, як і всяка інша людина прагне свого ідеалу.

Б. Боннінгтон. Не турбуйтеся пояснювати. Я тепер розумію вас дуже добре. Не кажіть більше, будь ласка. Коли людина намагається заперечувати науку, мораль, релігію, і потім визнає сама себе за прибічника відомого й запеклого ворога прищеплювань, нема про що більше говорити. (Раптом демонстративно—обережно удається до Ріджона). Ну, мій милий Ріджоне, я не надаю прищеплюванню більшої ваги, ніж ви, про це нема потреби казати. Але є речі, що дають людині становище у суспільстві, як, наприклад, антивакцинація. (Він ізнову сідає на естраді).

Сер Патрік. Бернард Шов? Ніколи не чув про нього. Він що, мабуть фундатор якоїсь школи?

Луї (вражено). Ні, ні! Він найпоступовіша людина нашого часу. Але ніякого високого рангу не має.

Сер Патрік. Запевняю вас, молодий чоловіче, що мій батько почув учення про безкарність гріха від Джона Веслі, з його власних вуст. ще до того, як народилися ви, чи містер Шов. Це дуже популярне вчення використовували, щоб додавати до цукру піску, а до молока води. Ви справжній прибічник цього вчення, мій юначе, тільки не знаєте цього.

Луї (вперше серйозно стривожений). Це ж образа інтелектові. Я не вірю в такі речі, як гріх.

Сер Патрік. Ну, сер, а є люди, що не вірять у такі речі, як хвороба. Здається, вони називаються вчені християни. Вони полікують вашу хворобу. В таких разі, ми нічого не можемо зробити для вас. (Встає) Бувайте здорові!

Луї (підбігає до нього й жалісливо звертається). О, не йдіть, сер Патріку, не йдіть! Будь ласка, не йдіть! Я не хотів вас образити, слово честі! Сідайте знову. Дайте мені змогу показати себе. Все, що я попрошу—затриматись хвилини зо дві.

Сер Патрік (здивований таким проявом пошани й трохи розчулений). Ну... (Сідає знову).

Луї (вдячно). Дякую сердешно.

Сер Патрік (кажучи далі). Я не проти того, щоб лишитись ще годин зо дві. Але ви не вдавайтесь до мене, бо я стомився від лікарської практики й нездатний заходитися вас лікувати. Ваше життя в руках ось цих джентлменів.

Ріджон. Але не в моїх. На моїх руках є вдосталь. Я не маю ні часу, ані засобів для цього випадку.

Сер Патрік. А що ви скажете, містере Валполе?

Валпол. Ну, що ж. Я візьмусь його лікувати. Мені байдуже. Я глибоко переконаний, що це зовсім не моральне захворювання, а тільки фізичне. Очевидно, є щось ненормального в його мозку. Мабуть це значить, що якісь болісні умови впливають на його спинний мозок. Це значить також, що щось не гаразд з кровообігом. Словом, для мене ясно, що він страждає від потайного отруєння крові, яка майже напевне вбирає в себе неперетравлені тваринні речовини з червевидого паростка. Я виріжу паросток.

Луї (мінячись на виду). Цебто, ви хочете зробити мені операцію? Уф! Ні, красно вам дякую!

Валпол. Не бійтесь: ви нічого не почуватимете. Звичайно, ви будете під анестезією. Це буде надзвичайно цікаво.

Луї. А! коли це буде цікаво для вас, і коли це не пошкодить, то інша справа. А скільки ж ви мені сплатите, що я дамся це зробити?

Валпол (обурено підскакуючи). Скільки сплачу? Що ви хочете цим сказати?

Луї. Що, невже ви сподіваєтесь порізати мене задарма, як ви собі гадаєте?

Валпол. Ви ж мені не платите за те, що пишете мій портрет задарма.

Луї. Ні; але, написавши його, я віддам його вам; і ви згодом можете його продати, можливо що й удвоє дорожче, як мені заплатите. А я ж не можу продати свого червевидого паростка, коли ви його виріжете.

Валпол. Ріджоне, чи ви чули колинебудь щось подібне? (До Луї). Ну, залишайтеся зі своїм червевидним паростком, зі своєю туберкульозною легенею, з вашим хворим мозком: з мене досить. Хай не подумают, що я байдуже поставився до цього добродія.

(Він повертається й сідає на свого стільця, дуже розгніваний).

Сер Патрік. Отже, лишається в нас один лікар, що не зрікається вас лікувати, містер Дюбеда. Тепер вам застається не до кого іншого вдатись, як тільки до сера Ралфа Блумфілда Боннінгтона.

Валпол. На вашім місці, Б. Боннінгтоне, я й пари з вуст не випустив би за нього. Нехай його забирають у Бромптонський шпиталь; там його не вилікують, але навчать добрих манер.

Б. Боннінгтон. Біда моя в тім, що я ніколи нездатний був сказати ні, навіть найнегіднішим людям. До того ж мушу сказати, що не думаю, щоб у медичній практиці можна було б ставити питання про цінність життя, яке ми рятуємо. Подумайте про це, Ріджоне! Дозвольте й вашу увагу звернути на це, Педді! Не будьте лицеміром, Валполе!

Валпол (обурено). Я й не думав бути лицеміром.

Б. Боннінгтон. Гаразд. Тепер зважте на мою практику. Це практика, яку ви могли б, я гадаю, назвати практикою серед

високо-фешенебельного суспільства, практика серед найкращих людей. Ви вимагаєте, щоб я поставив собі питання, чи мої пацієнти чим-небудь корисні для самих себе чи для кого іншого? Ну, коли б ви вжили відомих мені наукових доводів, то мусіли б скористатися з методи „*reductio ad absurdum*“, і тоді б ви прийшли до такого висновку, що більшості із них, як висловився стисло мій приятель Дж. М. Баррі, краще померти. Краще померти! Але є, безперечно, й винятки. Так, наприклад, у нас існує відома соціально-демократична установа — двір, підтримуваний на громадські кошти від суспільства, яке ту установу любить і відчуває в ній потребу. Мої двірські пацієнти—люди відданої праці, що, несумнівно, з цього погляду задовольняють нашим вимогам. Ще я маю одного чи двох герцогів, що господарство в їхніх маєтках провадиться краще, ніж воно провадилось би в громадських руках. Але щодо більшості з них, то коли б я почав зважувати їхню вартість, то без сумніву, висловився б, що їм краще померти. Коли вони справді помирають, я цю розраду, ледве замасковану, даю їхній родині. (Заколисаний речитативністю власного голосу, говорить далі дрімотніш і дрімотніш). Фактично, з того, що вони витрачають таку силу коштів на медичний догляд, не виходить, що я мушу марнотратити своїм хистом, який він не є, підтримуючи їхнє здоров'я. Кінець-кінцем, коли я маю й велику платню, то й витрачаю багато. Мої власні звички дуже прості: похідне ліжко, дві кімнати, пляшка вина, і я з того щасливий і задоволений. Вимоги моєї власної дружини трохи більші; але навіть вона нарікає, що ми багато витрачаємо, тільки щоб задовольнити смаки пацієнтів, яких я лікую. Отже... е... е... (Раптово схаменившись). Я втратив нитку розмови. Ріджоне, про що пак я говорив?

Ріджон. Про Дебюда.

Б. Боннігтон. А так. Правда. Дякую. Розуміється, про Дюбеда. Отже, хто такий наш друг Дюбеда? Зіпсутий морально, непевний молодий чоловік з хистом до малювання.

Луї. Дякую! Не ворухіться, будь ласка.

Б. Боннігтон. Тепер далі, що собою становлять більшість моїх пацієнтів? Зіпсуті й темні молоді люди без хисту до чого б не було. Коли б я почав міркувати про їхні заслуги, я мусів би три чверті з них покинути. Тим то я взяв собі за правило на це все не зважати. Далі, як чесна людина, взявши собі це правило щодо платних пацієнтів, чи можу я зробити виняток для пацієнта, який не тільки мені не заплатить, — чого ймовірніш можна сподіватись, — ще й позичить. Ні! Я кажу: ні! Містере Дюбеда, до вашої моральної вдачі мені байдуже! Я дивлюся на все з суто наукового погляду. Для мене ви просто поле бою, на якому войовнича армія туберкульозних бациль змагається з охоронною силою фагоцитів. Давши обіцянку вашій дружині — а мій принцип є не ламати обіцянки — сприяти діяльності фагоцитів, я й буду їм сприяти. Ні за

що інше я не беру відповідальности. (Виснажений кидається знову в крісло).

Сер Патрік. Ну, містере Дюбеда, сер Ралф був такий добрий, що взяв на себе обов'язок вас лікувати, а дві хвилини, що я обіцявся вам приділити, проминули; тому я мушу перепроситись.
(Встає).

Луї. А, будь ласка. В мене вже все готове. (Встає й показує свій ескіз). Прошу! Доки ви розмовляли, я працював. Що лишилось від вашого моралізування? Тільки трохи вуглекислоти, що зіпсувала повітря в кімнаті. А що лишилось від моєї праці? Маєте. Гляньте сюди. (Ріджон устає подивитись на малюнок).

Сер Патрік (сходить вниз з естради). Що, це ви мене змалювали, молодий крутію?

Луї. Звичайно. А то що?

Сер Патрік (бере малюнок з його рук і похвально мурчить). Доволі добре. Ви не вважаєте, Коллі?

Ріджон. Так. Так гарно, що я хотів би придбати його.

Сер Патрік. Дякую, але я хотів би й сам його придбати. Що ви думаєте про це, Валполе?

Валпол (встає й іде подивитись). Ні, слово чести, я мушу його мати.

Луї. Хотілось би мені подарувати його вам, сер Патріку. Але я ладен віддати п'ять гіней, аби не розлучитися з ним.

Ріджон. Ну, коли справа йде про це, то я вам дам шість за нього.

Валпол. Десять.

Луї. Я гадаю, що сер Патрік і морально заслужив його, раз він позував. Чи можу я послати його вам додому, сер Патріку, за дванадцять гіней?

Сер Патрік. Дванадцять гіней?! Ні, навіть коли б ви були за президента Королівської Академії, молодий чоловіче! (Він рішуче віддає портрета назад і повертається, знімаючи свого капелюха).

Луї (до Б. Боннінгтона). Ви не хотіли б його взяти за дванадцять, сер Ралфе?

Б. Боннінгтон (проходячи між Луї й Валполом). Дванадцять гіней? Дякую вам! Я беру за цю ціну. (Він бере малюнок і підносить у подарунок серу Патрікові). Прийміть його від мене, Педді, і нехай вам щастить доля — якомога довше жити, щоб милуватися ним!

Сер Патрік. Дякую! (Ховає малюнок до капелюха).

Б. Боннінгтон. Ми ще не кінчаємо наших розрахунків, містере Дюбеда: — платня мені буде трохи більша за це. (Він також іде, щоб узяти капелюха).

Луї (обурено). Ну, це ж чорти його знають... (Він не знаходить слова). Я швидше застрелився б, ніж зробив би щось таке. Я вважаю, що ви вкрали в мене цей портрет.

Сер Патрік (сухо). Отже, ми таки змусили вас повірити кінець-кінцем в мораль, га?

Луї. Ну, гаразд. (До Валпола). Я зроблю для вас новий портрет, коли ви дасте мені обіцяних десять фунтів.

Валпол. Добре. Я заплачу вам, як одержу портрет.

Луї. О, за кого ж ви вважаєте мене? Виходить, ви не вірите мені на честь?

Валпол. Ні в яким разі!

Луї. Ну, розуміється, коли ви так відчуваєте, ви інакше не могли зробити. Але раніш, ніж вам піти, сер Патріку, дозвольте мені покликати Дженніфер. Я знаю, що вона хотіла б вас бачити, коли не заперечуєте. (Він іде до дверей в сусідню кімнату). А тепер, доки вона прийде, одне слово. Ви тут усі дуже вільно говорили про мене... до того ж, у моїм власнім домі. Я не зважаю на це. Я чоловік і можу сам за себе постояти. Але коли увійде Дженніфер, будь ласка, пам'ятайте, що вона пані й вважає вас за джентлменів.

(Виходить).

Валпол. Ну-ну! (Він безнадійно махає рукою і йде по капелюха).

Ріджон. Чорт би його забрав з його зухвальством!

Б. Боннінгтон. А я зовсім не здивувався б, коли б дізнався, що він з кращого суспільства. Коли мені доводиться стріватись з незвичайною витриманістю та почуттям власної гідності, що не мають виразних підстав, я впізнаю в такій людині особу з вищого суспільства.

Ріджон. Скажіть краще, людину з артистичним хистом, Б. Боннінгтоне. Це якраз і врятовує його самопошану.

Сер Патрік. Так створено світ. Порядних людей завжди поважають і бентежать сноби.

Б. Боннінгтон (рішуче зрікається погодитися з цим). Я не бентежусь. Мені хотілось би бачити людину, запрягаюць Юпітером, яка мене збентежила б. (Входить Дженніфер). А, місис Дюбеда! Як ся маєте?

М-с Дюбеда (подає йому руку). Дуже вам вдячна, всім, що прийшли. (Тисне руку Валполові). Дякую вам, сер Патріку. (Тисне руку серу Патрікові). О, з того часу, як я з вами познайомилась, життя стало далеко цінніше. З того вечора в Річмонді я не знала й хвилини страху. А доти не знала нічого іншого, окрім страху. Може, ви сядете й розкажете про наслідки консультації?

Валпол. Я собі піду, коли дозволите, місис Дюбеда. В мене є справа. Але раніш, ніж піду, дозвольте мені сказати, що я цілком згодний з своїми колегами щодо характеру хвороби. А щодо причин та лікування, то це не моя справа: я тільки хірург; ці ж усі джентлмени—лікарі, вони й порадять вам. Я маю свої власні погляди, справді маю, і вони дуже добре відомі моїм колегам. Коли ж я буду потрібний,—а кінець-кінцем без цього не обійтись їм—вони знають, де найти мене; і я завжди до ваших послуг. А тим часом, будьте здорові! (Він виходить, лишивши Дженніфер дуже збентежену його несподіваним відходом і офіційними манерами).

Сер Патрік. І я також попрошу вас пробачити мені, місис Дюбеда.

Ріджон (занепокоєно). І ви йдете?

Сер Патрік. Так. Я тут не потрібний, а мені треба повертатись. Як вам відомо, мадам, я тепер не практикую і тому не візьму на себе обов'язку лікувати. Лишається його поділити поміж сером Коленсо Ріджоном та сером Ралфом Блумфілдом Боннінгатом. Вони знають мою думку в цій справі. Бувайте здорові, мадам!

(Він уклоняється і йде до дверей).

М-с Дюбеда (затримуючи його). Сподіваюсь, нічого лихого за ним нема, правда ж. Як вам здається, Луї не погіршало?

Сер Патрік. Ні, ні, йому не гірше. Так само, як було й в Річмонді.

М-с Дюбеда. О, дякую вам! А то ви налякали мене. Пробачте мені.

Сер Патрік. Не турбуйтеся, мадам. (Виходить).

Б. Боннінгтон. Ну, місис Дюбеда, коли мені дозволите взяти хворого...

М-с Дюбеда (боязко, позираючи на Ріджона). Ви? Але я думала, що сер Коленсо...

Б. Боннінгтон (осяаний і переконаний, що він робить їй найщедрішу несподіванку). Моя мила пані, ваш чоловік буде лікуватись у мене.

М-с Дюбеда. Але...

Б. Боннінгтон. Ні слова: я радий бути вам корисний. Сер Коленсо буде там, де йому й личить бути — в бактеріологічній лабораторії. Я ж буду на своїм власнім місці біля ліжка хворого. Вашого чоловіка лікуватимуть так, ніби він член королівської родини (М-с Дюбеда бентежиться, ніби збираючись протестувати). Ніякої подяки, це тільки збентежило б мене, запевняю вас. Дозвольте мені спитати, чи ви дуже зв'язані з цим приміщенням? Розуміється, автомобіль тепер зводить віддаль на нівець, але мушу признатись, що коли б ви були ближче трохи до мене, це було б зручніше...

М-с Дюбеда. Бачите, приміщення й майстерня потребують догляду. Я так мучилась, живучи на окремим приміщенні. Наймички тепер такі страшенно нечесні.

Б. Боннінгтон. Ах! Та невже? Невже? Ласкава ж моя!

М-с Дюбеда. Я ніколи не мала звички замикати речі. Я так багато нехтувала дрібними сумами. Нарешті трапився жахливий випадок: зникла кредитка на п'ять фунтів. Підозра впала на покоївку; а вона рішуче заявила, що це їй дав Луї. А він не дозволив мені вживати будь-яких заходів, він до того вразливий, що такі речі доводять його до божевілля.

Б. Боннінгтон. Ах! Гм... Гм... так, не кажіть більше. Місис Дюбеда, ви не рушайте звідси. Коли гора не йде до Магомета, то Магомет мусить іти до гори. Ну, мені час іти. Я напишу вам і призначу, коли вам прибути. Ми почнемо спонукати фагоцити певне у... у... вівторок, але я дам вам знати. Довіртесь мені й не турбуйтеся; регулярно їжте, добре спіть, тримайте себе в добрім

настрої; підтримуйте веселий настрій у нашого пацієнта; надійтесь на краще; нема кращих ліків за принадну жінку; ніякі ліки так не розважать; нема способів кращих за науку. Бувайте здорові, бувайте здорові, бувайте здорові! (Тиснуть одне одному руки, вона надто приголомшена, щоб говорити; він, уже виходячи, спиняється, щоб сказати Ріджоніві). На виторок уранці пришліть мені слоїк міцного антитоксину. Будьте ласкаві, зробіть! Не забудьте! Бувайте здорові! Бувайте здорові! (Виходить).

Ріджон. Ви знову, здається, зовсім збентежені? (Вона ледве не плаче). Чого саме? Ви розчаровані?

М-с Дюбеда. Я знаю, що повинна бути вдячна. Повірте мені, я дуже вдячна. Але... але...

Ріджон. Ну?

М-с Дюбеда. Я так була вже настроєна, щоб Луї лікували ви.

Ріджон. Алеж сер Ралф Блумфілд Боннінгтон...

М-с Дюбеда. Так, я знаю, знаю. Це велика привілея — лікуватись у нього. Але, ох, я хотіла, щоб лікували ви! Я знаю, що це нерозумно; я не можу цього пояснити, але мій інстинкт рішуче підказує мені, що ви вилікували б його. І я не маю... не маю тієї ж певності щодо сера Ралфа. Ви ж мені обіцяли! Чому ж ви тепер зрікаєтесь?

Ріджон. Я вам про це вже казав. Я не можу взяти ще одного хворого.

М-с Дюбеда. Алеж у Річмонді?

Ріджон. В Річмонді я думав, що можу звільнити місце ще для одного хворого. Але мій старий приятель доктор Бленкінсон потребує цього місця. Його легеня охоплена процесом.

М-с Дюбеда (не зворушена важливістю такого вибору, як Бленкінсон). Ви говорите про того підстаркуватого чоловіка, того придуркуватого...

Ріджон (рішуче). Я говорю про того джентлмена, що тоді обідав з нами — прекрасну й чесну людину, життя якої таке ж цінне, як і всякої іншої. Я умовився, що візьмуся лікувати його, а сер Ралф Блумфілд Боннінгтон візьметься лікувати містера Дюбеда.

М-с Дюбеда (обурено, повертаючись до нього). Тепер я бачу, в чім тут справа. О, у вас промовляють задрощі, банальність, жорстокість. А я думала, що ви стоїте понад усім цим.

Ріджон. Що ви цим хочете сказати?

М-с Дюбеда. О, ви думаєте, що я цього не знаю? Ви думаєте, що раніш нічого такого не траплялось зі мною? Чому всі настроєні проти нього? Ви не можете йому простити, що він вищий за вас? Що він розумніший, відважніший? Що він великий художник?

Ріджон. Так. Я можу простити йому все це.

М-с Дюбеда. Чи можете ви сказати щонебудь проти нього?

Я викликаю на герць кожного, хто настроений проти нього, викликаю віч-на-віч сказати, що він лихого заподіяв, яку неблагородну думку він висловив. Всі мені завжди признавались, що вони не можуть нічого лихого сказати про нього. Я тепер викликаю на герць вас. В чім ви винуватите його?

Ріджон. Я такий же, як і всі інші. Віч-на-віч я не можу сказати нічого лихого про нього.

М-с Дюбеда (незадоволено). Але ви змінили своє поведження. До того ж ви порушили свою обіцянку, — улаштувати його в себе, як свого пацієнта.

Ріджон. Мені здається, ви безпідставно це кажете. Ви мали для нього найкращі медичні поради в Лондоні; його взявся лікувати цей видатніший лікар. Напевне...

М-с Дюбеда. О, як жорстоко з вашого боку говорити мені це. Виходить, ніби все гаразд, і тільки я неправа. Але я права. Я вірила вам, а всім іншим не вірила. Ми бачили так багато лікарів — і нарешті прийшла до того висновку, що вони тільки говорять і нічого не можуть зробити. Зовсім інша справа з вами. Я почувваю, що ви розумієте його хворобу. Ви мусите вислухати мене, докторе. (Раптом занепокоївшись). Я часом не образила вас, називаючи доктором і не величаючи вас повним титулом?

Ріджон. Я ж і є доктор. Але не раджу вам так називати Валпола.

М-с Дюбеда. Що мені за клопіт до Валпола! Це ви мусите бути мені за друга. О, чи не будете ви ласкаві сісти й вислухати мене, всього тільки хвилин на п'ять. (Він похмуро згоджується й сідає на канапку. Вона сідає на стілець від мольберта). Дякую вам. Я вас довго не затримаю. Але мушу сказати вам усю правду. Послухайте! Я знаю Луї так, як ніхто в світі не знає його й не може знати. Я — його дружина. Я знаю, він має деякі вади: нетерплячість, вразливість, навіть егоїзм йому здаються надто банальні, щоб їх помічати. Я знаю, що інколи він ставить знайомих у ніякове становище грошовими справами, бо він стоїть понад усім цим і не може зрозуміти, як звичайні люди такої ваги надають грошам. Скажіть мені... він... він позичав у вас грошей?

Ріджон. Щось просив якось у мене.

М-с Дюбеда (плаче знову). О, мені так прикро... так прикро. Але він більш ніколи цього не робитиме: в тім я ручусь своїм словом. Він дав мені обіцянку, отут, у цій кімнаті, якраз перед тим, коли ви прийшли, а він нездатний порушити своє слово. Це єдина справжня вада в нього; тепер і з цим покінчено й раз назавжди.

Ріджон. Невже це тільки єдина в нього вада?

М-с Дюбеда. Може, інколи він іще слабкий щодо жінок, бо вони упадають за ним і полюбють на нього. Розуміється, коли він заявляє, що не визнає моралі, звичайні побожні люди вважають,

що він мусить бути лихий. Ви можете зрозуміти, що все це створює поголоски про нього та плітки, аж нарешті й добрі друзі відвертаються від нього.

Ріджон. Так, я розумію.

М-с Дюбеда. О, коли б ви тільки отак, як я, знали інші його властивості! Ви знаєте, докторе, що коли б Луї знечестив себе якимсь справді лихим вчинком, я сама б себе вбила.

Ріджон. Ну, не уболюйте так!

М-с Дюбеда. Так, я вбила б себе. Ви цього не розумієте, бо родились на сході.

Ріджон. А ви хіба багато бачили світу у своїм Корнвалі?

М-с Дюбеда (наївно). О, так. Але там я бачила щодня красу природи, більш ніж ви будь-коли її бачили тут у Лондоні. Людей я там бачила мало, коли під цим ви розумієте світ. Я була одначка у своїх батьків.

Ріджон. Це багато чого роз'яснює.

М-с Дюбеда. Я багато плакала мрій, але нарешті всі вони прийшли до одної мрії.

Ріджон (злегка відхаючи). Так, звичайної мрії.

М-с Дюбеда. Невже звичайної?

Ріджон. Так, я догадуюсь. Ви мені однак не сказали, яка ж то ваша мрія.

М-с Дюбеда. Я не хотіла марнувати свого життя. Сама я нічого не могла зробити, проте мала невелику власність і могла б цим допомогти. Я навіть була трохи гарна: не думайте про мене, що була я марнославна, гаразд це розумівши. Я знала, що геніальним людям завжди напочатку доводилося страшенно змагатися із злиднями, і що ними нехтували. Моя мрія була — допомогти одному з них і внести в його життя деяку принадність і щастя. Я благала небо послати мені таку людину. Я глибоко вірю, що Луї мені послано у відповідь на мою молитву. Він так мало скидався на інших людей, що траплялися мені, як берег Темзи на береги Корнвалю. Він бачив усе, що бачила я, і все це малював для мене. Він розумів усе. Він прийшов до мене, як дитина. Ви тільки уявіть, докторе: він ніколи не хотів навіть одружитись зо мною; він ніколи не думав про такі речі, про які всі інші люди думають. Я мусіла сама це запропонувати. Він відповів, що не має зовсім грошей. Коли ж я призналась йому, що в мене є трохи коштів, він мовив, як хлопчик: „О, дуже добре“. Він іще й досі такий самий, зовсім незіпсута людина, великий поет і художник у своїх мріях, і дитина у своїх звичках. Я віддала йому себе, і все, що мала, щоб він міг розвинути яскраво й в повній мірі свій хист. Коли б я втратила в нього віру, це значило б - банкрутство й катастрофа всього мого життя. Я повернулась би до Корнвалю й померла б. Я могла б вам показати й кручу, з якої я кинулась би. Ви мусите його вилікувати, ви мусите знову зробити його для мене

зовсім здоровим. Я знаю, що тільки ви можете зробити це й ніхто інший... Я благаю вас не відмовляти мені в тім, про що я хочу вас попрохати. Візьміть ви самі Луї, а сер Ралф нехай лікує доктора Бленкінсопа.

Ріджон (поволі). Місис Дюбеда! Невже ви дійсно вірите в мої знання та хист так, як оце кажете?

М-с Дюбеда. Абсолютно. Я не вмю вірити наполовину.

Ріджон. Я знаю це. Ну, тоді, я хочу зробити спробу — жорстоку спробу. Чи повірите мені, коли я скажу, що я розумію все, що ви мені щойно сказали; що я хотів би прислужитись вам тільки, як найпевніший ваш друг, і що ваш герой мусить бути порятований для вас.

М-с Дюбеда. О, даруйте мені. Даруйте мені за все, що я сказала. Ви порятуєте його для мене.

Ріджон. З усією щирістю. (Вона цілує йому руку. Він мерщій устає). Ні, ви не дослухали до кінця. (Вона також устає). Ви мусите повірити мені, коли я кажу вам, що єдина змога врятувати героя — це передати Луї на піклування сера Ралфа.

М-с Дюбеда (рішуче). Ви це самі кажете. Я не маю більше сумніву. Я вам вірю. Дякую вам.

Ріджон. Прощайте. (Вона хапає його руку). Сподіваюсь, що наша дружба буде стала.

М-с Дюбеда. Атож. Моя дружба скінчиться тільки зі смертю.

Ріджон. Зі смертю кінчається все, правда ж? Бувайте здорові.

Жально відхнувши й поглянувши на неї, хоч вона цього й не зрозуміла, він виходить.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Майстерня. Мольберт відштовхнутий до стіни. Кардинал, що репрезентує смерть, тримаючи свою косу та пісочного годинника, як скіпетр та глобус, сидить на троні. На вішалці капелюхи сера Патріка та Блумфілда Боннінгтона. Валпол, входячи, вішає свого капелюха поруч з іншими. Чути стукіт. Він відчиняє двері й застає там Ріджона.

Валпол. Галло, Ріджоне!

Обоє виходять на середину кімнати, знімаючи свої рукавички.

Ріджон. Що сталося? По вас також послали?

Валпол. По нас усіх послано. Я щойно прибув, але його ще не бачив. Доглядачка каже, що старий Педді Куллен з Б. Боннінгтоном тут уже з півгодини. (Сер Патрік з виразом, що свідчить за лікі події, виходить із сусідньої кімнати). Ну, що з ним сталося?

Сер Патрік. Підіть подивіться. З ним зостався Б. Боннінгтон.

Валпол виходить. Ріджон збирається йти вслід за ним, але сер Патрік його спиняє поглядом.

Ріджон. Що сталося?

Сер Патрік. Пригадуєте руку Дженні Марш?

Ріджон. Невже ж те саме сталося?

Сер Патрік. Теж самісіньке. Його легеня згоріла, як у Дженні рука. Я ніколи не бачив подібного випадку. За три дні в нього сухоти зробили те, що може статись тільки за три місяці.

Ріджон. Боннінгтон, очевидно, впорскнув зародки під час негативної фази.

Сер Патрік. Негативної чи позитивної, але юнака не стало. Він не доживе сьогодні й до після обіду. Він помре раптово: мені часто доводилось бачити такі випадки.

Ріджон. Мене турбує, щоб тільки встиг він померти, доки дружина не розпізнає цілком його. Я цього й сподівався.

Сер Патрік (сухо). Трохи жорстоко, що юнак буде вбитий тільки тому, що його дружина надто високої думки про нього. На щастя, мало кому з нас загрожує така небезпека.

Сер Ралф виходить з сусідньої кімнати, швидко підходить і стає поміж ними, по-людяному зосереджений, але, як лікар, чванливий і балакучий.

Б. Боннінгтон. Ах, це ви, Ріджоне! Педді, звичайно, вам уже сказав?

Ріджон. Так.

Б. Боннінгтон. Надзвичайно цікавий випадок. Ви знаєте, Коллі, заприсягаюся Юпітером, коли б я не знав, як певний науковий факт, що я сприяв фагоцитам, то сказав би, що сприяв якись іншим процесам. Як усе це пояснити, сер Патріку? Як усе це зрозуміти, Ріджоне? Невже ми надміру сприяли фагоцитам? Невже вони не тільки поїли бактерії, але напали й зруйнували також і червоні тільця? На можливість такого процесу вказує мені блідість пацієнтова. Чи не почали вони нарешті самих себе пожирати в легені? А може, вони пожерли й легеню? Про цей випадок я напишу статтю.

Валпол повертається дуже серйозний, навіть уражений. Він стає між Б. Боннінгтоном та Ріджоном.

Валпол. Леле! Боннінгтоне, це ви наробили такого?

Б. Боннінгтон. Що ви хочете цим сказати?

Валпол. Убили його. Найгірший випадок знехтуваного кровотруєння, яке я будь-коли бачив. Надто пізно тепер щонебудь робити. Він помре під анестезією.

Б. Боннінгтон (ображено). Убив! Справді, Валполе, коли б вас так добре не знали, як мономана, я поставився б до цього виразу дуже серйозно.

Сер Патрік. Ну, ну! Коли б ви обоє убили стільки людей, як я в свій час, ви б себе поводили тихше. Ходімо й погляньмо на нього, Коллі!

Ріджон і сер Патрік виходять у сусідню кімнату.

Валпол. Перепрошую, Боннінгтоне. Але це є кровотруєння.

Б. Боннінгтон (виявляючи свою нестримко-добру натуру). Мій любий Валполе! Все є кровотруєння. Але заприсягаюся власною душею, я вже не стану знову вживати тих ліків Ріджонових. Що мене так вразило з того, що ви допіру сказали, так це те, що (хай це буде між нами) сам Ріджон вступнув такого гусака нашому молодому другові.

З сусідньої кімнати входить Дженніфер, виснажена й прибита нещастям, але, як завжди, лагідна; підходить і стає поміж ними. На ній білий фартух.

М-с Дюбеда. Що мені робити? Та людина, що домагалася мене бачити й запевняла, що в неї дуже важлива справа до Луї,— то газетяр. Замітка, що з'явилась у газеті сьогодні вранці, каже, що Луї серйозно хворий, і ця людина хоче проінтерв'ювати його. Як можуть бути люди такі грубо-безсердешні?

Валпол (кидаючись гнівно до дверей). Дозвольте мені з ним розправитись.

М-с Дюбеда (спиняючи його). Але Луї домагається побачитись з ним: він ледве не плаче: каже, що далі не може залишатись у своїй кімнаті, що хоче (вона змагається з риденням) умерти в своїй майстерні. Сер Патрік каже, що можна задовольнити його бажання, і що це не пошкодить йому. Що ж нам робити?

Б. Боннінгтон (підбадьорливо). Ну, звісно, послухатись дуже доброї поради сера Патріка. Як він каже, це йому не може пошкодити; а може, без сумніву, бути дечим і корисно, великою мірою корисно. Там буде йому далеко краще.

М-с Дюбеда (трохи потішена). Покличте сюди того чоловіка, містере Валполе, і скажіть, що він може бачити Луї, тільки не повинен стомлювати його розмовами. (Валпол потакує головою й виходить в надвірні двері). Сер Ралфе, не гнівайтесь на мене, але Луї помре, коли залишиться тут. Я мушу взяти його в Корнваль, він там вичужає.

Б. Боннінгтон (засяявши дивною посмішкою, ніби Дюбеда вже порятований). Корнваль! Це місце саме для нього. Чудове місце для легенів. Як нерозумно було з мого боку не подумати про це раніш! Кінець-кінцем, ви найкращий його лікар, мила пані. Надхненна думка! Корнваль, звичайно. А, так, так!

М-с Дюбеда (заспокоєна й розчулена). Ви надто добрий, сер Ралфе. Але не подавайте мені так багато надії, інакше я заплачу; а Луї цього не може терпіти...

Б. Боннінгтон (м'яко протестуючи, кладе свою руку їй на плече). Ходімо до нього й допоможемо його перенести. Корнваль. Звичайно! Звичайно! Саме те, що йому потрібно. (Обе виходять у спальню).

Валпол повертається з репортером, веселим, пристойним, молодим чоловіком нездатним стежити за звичайним ходом справи через розгубленість, що заваджає йому правдиво списати все, що він бачить, або зрозуміти й переказати все, що чує. Тому, що єдина справа, в якій ці вади нічого не важать, є журналістика (бо газета, не маючи потреби точно списувати й переказувати, а тільки задовольняти марну цікавість читачів, нічого не втрачає oprіч чести, переказуючи все неправдиво й неточно), він став за журналіста й повинен високо тримати свій прапор у щоденнім змаганні зі своєю власною неписьменністю та несталистю своєї справи. Він має записну книжку й принагідно пробує в неї записувати; але, що він не знає стенографії та й взагалі будь-якої „графії“, то звичайно кидає цю справу раніш, ніж устигне докінчити речення.

Репортер (озирвається навкруги й нерішуче пробує записати). Мабуть, це студія?

Валпол. Так.

Репортер (з дотепом). Де він має своїх натурниць, так?

Валпол (з суворою нестримністю). Без сумніву.

Репортер. То ви сказали, кубікульоза?

Валпол. Так. Туберкульоза.

Репортер. Як ви це вимовили: ку-бір-ку-льоза, чи ку-бі-кульоза?

Валпол. Туберкульоза, чоловіче, а не куберкульоза. (Вимовляє по складах). Ту-бе-рку-льоза.

Репортер. О! Туберкульоза! Це, певне, якась хвороба. А я гадав, що в нього сухоти. Ви з його родини, чи лікар?

Валпол. Ні те, ні те. Я — містер Кутлер Валпол. Запишіть. Запишіть іще: сер Коленсо Ріджон.

Репортер. Піджон.

Валпол. Піджон. (Зневажливо вириває в нього книжку). Дайте сюди, — дозвольте мені записати прізвища — ви напевне їх переплутаєте. Це через те, що ви належите до професії неписьменних, які не мають ніякої кваліфікації й не підлягають громадській реєстрації. (Він усе записує в книжку).

Репортер. О, правду сказати, ви надто суворо нас судите, чи ж не так?

Валпол (гнівно). Хотів би я мати вас у своїх руках. Я зробив би з вас людину. Тепер слухайте сюди. (Показує йому на книжку). Тут записано прізвища трьох лікарів. А це прізвище пацієнта. Це його адреса. А це назва хвороби. (Він закривав книжку так голосно, що репортер блимає очима, потім подає її репортерові). Містера Дюбеда зразу увезуть сюди. Він хоче бачити вас, бо не знає, як йому зле. Ми дозволили вам пробути з ним кілька хвилин, щоб розважити його, але, коли ви будете багато теревенити, ми виведемо вас геть. Він щохвилини може померти.

Репортер (зацікавлено). Ото йому так зле? Ну, можна сказати, мені сьогодні щастя! Чи не були б ви ласкаві дозволити мені сфотографувати вас? (Готує апарат). Ви не могли б узяти ланцет чи щось інше в руку?

Валпол. Залишіть. Коли ви хочете мати мою світлину, ви можете її дістати на Бекер-стріт, з якої хочете серії видатних людей.

Репортер. Але вони вимагатимуть їм заплатити. Коли ви нічого не маєте проти... (Надушує пальцем апарат).

Валпол. Я проти цього. Залишіть, кажу вам. Сідайте сюди й будьте спокійний!

Репортер мерщій сідає на стільця до піяніна, в той час, як м-с Дюбеда й сер Ралф ввозять Дюбеда в кріслі для інвалідів. Вони ставлять крісло між естрадою й канапкою, де перед тим стояв стілець до мольберта. Луї не змінився, як могла б змінитись здорова людина, і не зляканий, Очі його дивляться широко, але він до того стомлений фізично, що ледве може рухатись, лежачи на подушці, цілком втомлений; але розум його діяльний, і він намагається найбільшою мірою використати своє становище, знаходячи насолоду у маявості та роблячи драму із смерті. Всі, проти волі, пригнічені, окрім Ріджона, що зостається невблаганний. Б. Боннінгтон увесь — співчуття й прощення Ріджон іде за кріслом, тримаючи в руках тацю з молоком та ліками. Сер Патрік, що йде слідом за ним, бере в кутку чайний столик і ставить його позад крісла для таці. Б. Боннінгтон бере стільця до мольберта й ставить для місис Дюбеда поруч із хворим та поблизу естради, з якої манекени позирають на художника, що вмирає. Б. Боннінгтон повертається й стає ліворуч від Дюбеда. Дженніфер сідає. Сідає й Валпол на краєчок естради. Ріджон стає поблизу нього.

Луї (блаженно). Яке щастя! Бути в майстерні. Яке щастя!

М-с Дюбеда. Так, любий! Сер Патрік каже, що ти можеш тут лишатись, скільки захочеш.

Луї. Дженніфер!

М-с Дюбеда. Так, мій любий.

Луї. Репортер тут?

Репортер (непримущено). Так, містере Дюбеда — я тут і до ваших послуг. Я представник преси. Гадав, що ви могли нам сказати кілька слів про... про... е... ну, кілька слів про свою хворобу та пляни на майбутній сезон.

Луї. Мої пляни на майбутній сезон дуже прості — я помираю.

М-с Дюбеда (змучено). Луї, мій любий...

Луї. Моя прекрасна! Я дуже змучений і стомлений. Не призовдь мене до страшених мук — удавати, ніби я нічого не знаю. Я там лежав, прислухаючись до слів лікаревих... і сам собі сміявся. Вони думають, що все знають. Моя люба, не плач. Ти стаєш то і негарна, — я не можу цього стерпіти. (Вона витирає очі й опановує себе, прибираючи гордого виразу). Я хочу, щоб ти обіцяла мені одну річ.

М-с Дюбеда. Так, так, я знаю, чого ти хочеш. (Вибухнувши). Тільки, мій любий, мій коханий, не розмовляй: це забирає всі твої сили.

Луї. Ні, це дарма. Ріджоне, дайте мені, коли ваша ласка, чого-небудь, що підтримало б мене на кілька хвилин, але не того вашого клятого антитоксину. Мені треба дещо сказати раніш, ніж я одійду звідси.

Ріджон (дивлячись на сера Патріка). Я гадаю, це не пошкодить. (Він наливає вина й намагається додати содової води, як сер Патрік його спиняє).

Сер Патрік. В молоко. Не треба викликати в нього кашлю.

Луї (випивши). Дженніфер!

М-с Дюбеда. Так, милий.

Луї. Коли й є яка річ, яку я більш за все інше ненавиджу, то це вдова. Обіцяйся мені, що ти ніколи не будеш удовою.

М-с Дюбеда. Що ти хочеш, мій любий?

Луї. Я хочу, щоб ти була завжди вродлива. Я хочу, щоб люди завжди читали в твоїх очах, що ти була одружена зо мною. Італійці, показуючи на Данте, люблять казати: „Ось людина, що побувала в пеклі“. Я хочу, щоб наші люди, показуючи на тебе, говорили б: „Ось жінка, що побувала на небі“. Хіба ж ми не підносились інколи на небо, моя люба, аджеж так?

М-с Дюбеда. О, так, так! Завжди! Завжди!

Луї. Коли ти ходитимеш у жалобі й плакатимеш, люди завжди казатимуть — „Погляньте на цю нещасну жінку. Її чоловік зробив її нещасною“.

М-с Дюбеда. Ну, ніколи! Ти світло й все щастя мого життя. Я не жила, доки не знала тебе.

Луї (з осяйними очима). Ти мусиш завжди носити дуже гарні вбрання й пишні чарівні самоцвіти. Думай про ті чудові картини, яких я не встиг змалювати. (Вона з неймовірним зусиллям перемагає ридання). Ну, то нехай же вся краса тих картин відсвічує в тобі. В людей мусять зароджуватись такі мрії, бачивши тебе, яких ніколи не

міг би викликати в них жаден помазок пензля. Художники мусять змальовувати тебе, як вони ніколи перед тим не змальовували жадної жінки. Мусить бути створена сильна традиція краси, атмосфера чуда й романтики. Це все те, про що люди повинні завжди думати згадуючи про мене. Це та безсмертність, якої хотів би я! Ти можеш її створити для мене, Дженніфер. Є багато речей, що їх знає кожна повія, і яких ти не розумієш; але це ти можеш зрозуміти й зробити так, як ніхто інший не зробить. Обіцяй мені цю безсмертність. Обіцяй мені, що ти не вдаватимешся ні до тієї похмурої жалоби, ні до плачу, ні до похоронних ридань і зів'ялих квіток, ні до тієї всієї банальної нісенітничі.

М-с Дюбеда. Обіцяю. Але все це так далеко ще, мій любий. Ти пойдеш за мною до Корнваля, там видужаєш. Так і сер Ралф каже.

Луї. Бідний старий Боннінгтон.

Б. Боннінгтон (розчулений до сліз, одвертається й пошепки каже до Патріка). Бідолашний. Мутиться в голові.

Луї. Сер Патрік тут, га?

Сер Патрік. Так, так. Я тут.

Луї. Сідайте, будь ласка. Соромно змушувати вас стояти.

Сер Патрік. Так, так, дякую. Гаразд.

Луї. Дженніфер!

М-с Дюбеда: Я тут, любий.

Луї (з дивним поглядом зачарування). А пригадуєш кущ, охоплений полум'ям?

М-с Дюбеда. Так, так. О мій любий, як без міри важко тепер згадувати за це!

Луї. Справді? А мене це сповнює радістю. Розкажи їм про нього.

М-с Дюбеда. Нічого особливого не було. Це було в нас дома, в старім Корнвалі, коли ми першого зимового вечора розвели ватру; ну, і дивлячись крізь вікно, ми бачили, як танцювало полум'я на кущі в саду.

Луї. А які були кольори! Колір граната. Хвилі мов шовкові. Потoki прекрасного полум'я струмілись крізь листя лаврове й не палили його. Ну, то я буду таким же полум'ям. Мені шкода розчаровувати бідних маленьких червячків, але нехай же мій кінець буде подібний до полум'я вогненного куща. Коли побачиш полум'я, Дженніфер, то пам'ятай, що то буду я. Обіцяй мені, що ти мене спалиш.

М-с Дюбеда. О, коли б я могла бути з тобою, Луї!

Луї. Ні! Ти мусиш завжди бути в саду, коли горить кущ. Ти моє пристановище на світі, ти моя безсмертність. Обіцяй!

М-с Дюбеда. Слухаю! Я ніколи не забуду. Ти знаєш, що я пообіцяла.

Луї. Ну, оце майже й все; ще ти повинна влаштувати виставку

тільки моїх картин. Я можу звіритися на твій смак. Ти не повинна дозволяти нікому іншому доторкатись до них.

М-с Дюбеда. Ти можеш звіритися на мене.

Луї. Ну, здається, нема вже нічого, про що треба було нагадати, правда ж? Дайте мені ще трохи того молока, я страшенно стомився, але, коли я перестану говорити, то вдруге вже не почну. (Сер Ралф дає йому випити молока. Він бере молоко й дивно позирає на сера Ралфа). Хотілось би спитати вас, Боннінгтоне; як ви гадаєте, чи ви колинебудь перестанете говорити?

Б. Боннінгтон (майже нестямний). Він плутає мене з вами, Педді. Бідолашний! Бідолашний!

Луї (в роздумі). Я звичайно страшенно боявся смерті, але коли вона прийшла, я не маю ніякого страху, я цілком щасливий. Дженніфер!

М-с Дюбеда. Так, любий!

Луї. Мені хочеться признатись тобі в одній тайні. Я часто думав, що наш шлюб тримався тільки на ширім чутті й що одного дня я визволюсь і втечу. Але тепер, коли я повинен визволитись, хотів би я того чи не хотів, я без міри люблю тебе, я без міри вдоволений, бо я буду жити, як частина тебе, а не як мое невгамовне я.

М-с Дюбеда (вражена до глибини серця). Зоставайся зо мною, Луї. О, не лишай мене саму, мій любий!

Луї. Я не такий уже егоїст. Не зважаючи на всі свої вади, я не думаю, щоб я будь-коли був егоїстом. Художник не може бути егоїстом. Мистецтво — надто велична річ для того. Ти одружишся знову, Дженніфер.

М-с Дюбеда. О, як ти можеш це говорити, Луї?

Луї (настирливо, як дитина). Так, бо люди, щасливі в шлюбі, завжди беруть шлюб ізнову. Але я не буду ревнивий. (Лукаво). Тільки не розказуй другому чоловікові надто багато про мене: йому це не подобатиметься. Я зостанусь твоїм любим назавжди, але нехай це буде тайною від нього, бідолахи!

Сер Патрік. Ну, ви вже говорили досить. Постарайтесь трохи перепочити.

Луї. Так. Я страшенно стомився, але незабаром матиму довгий спочинок. Мені ще треба дещо сказати й вам, товариство: ви всі тут, га? Я надто стомлений, щоб бачити щось, окрім грудей Дженніфер. Вони обіцяють мені спочинок.

Ріджон. Ми всі тут.

Луї (здрігнувши). Цей голос звучить по-диявольському. Пильнуйте, Ріджоне, мої вуха ловлять такі звуки, яких інші й не чують. Я думав... багато думав. Я розумніший, як ви собі думаєте.

Сер Патрік (шепоче до Ріджона). Ви дратуєте його нерви, Коллі. Вийдіть потихеньку.

Ріджон (набій до сера Патріка). Ви хочете позбавити вмирущого актора його публіки?

Луї (обличчя йому неясно засвітилось недоброю радістю). Я ж чую це, Ріджоне. Це добре. Дженніфер, люба, будь завжди добра до Ріджона; бо він був остання людина, що розважала мене.

Ріджон (невблаганно). Невже я?

Луї. Але то не вірно. На сцені саме ви. А я вже на дорозі додому.

М-с Дюбеда (до Ріджона). Що ви йому сказали?

Луї (відповідає за нього). Нічого, моя люба. Тільки один із тих маленьких секретів, що їх люди тримають про себе. Отож ви всі тут думали дуже погано про мене, й все це висловили.

Б. Боннінгтон (зовсім приголомшений). Ні, ні, Дюбеда! Зовсім ні.

Луї. А, розуміється. Я знаю, що ви всі про мене думаете. Але не вважайте, що я маю претенсію до вас за це. Я вам прощаю.

Валпол (мимоволі). Ну, прокляття мені! (Засоромлено). Прошу пробачити!

Луї. То це ви, милий Валполе? Я пізнаю. Не сумуйте, Валполе. Я цілком щасливий. Я не почуваю муки. Жити мені не потрібно. Я втік від самого себе. Я на небі й безсмертний в серці моєї прекрасної Дженніфер. Мені не страшно й не соромно. (Роздумавши, квола мурчить далі сам про себе). Я знаю, що випадково, змагаючись за нереальну частину життя, я ніколи не міг підвестись до свого ідеалу. Але у своїм власнім реальнім світі я ніколи не робив нічого лихого, ніколи не зраджував своїй віри, ніколи не був неправдивий до самого себе. Мені загрожували, з мене глумили, мене ображали й не давали заробити й на хліб. Але я вів певну гру. Я змагався в чеснім бою. Тепер боротьба закінчилась, й надійшов мені невимовний мир. (Він квола складає свої руки й з надзвичайною вірою висловлює). Я вірю в Мікель-Анджельо, Веляскеса та Рембрандта, в могутність малюнка, таємничість кольору, у визволення всіх речей через одвічну красу, у високе призначення мистецтва, що його творять ці благословенні руки. Амінь. Амінь. (Він заплющує очі й лежить тихо).

М-с Дюбеда (задихаючись). Луї! Ти...

Валпол встає й швидко підходить подивитись, чи він не помер.

Луї. Це ні, моя люба. Тільки дуже незабаром. Але ще ні. Мені хотілось би лише покласти голову тобі на груди; тільки це тебе стомить.

М-с Дюбеда. Ні, ні, милий; як можеш ти мене стомити?

(Вона підводить його так, щоб він міг покласти голову їй на груди).

Луї. Це добре. Справді добре.

М-с Дюбеда. Не турбуйся про мене, любий. Справді, ти мене не стомиш. Схиляйся на мене всією вагою.

Луї (раптом відчувши, ніби до нього повернулись його сила й веселість). Джінні-Гвінні! Я думаю, що кінцець-кінцем я видужаю. (Сер Патрік значущо дивиться на Ріджона, мовчки попереджуючи його, що це вже настав кінцець).

М-с Дюбеда (надійно). Так, так, ти видужаєш.

Луї. Коли б заснути. Заснути звичайнісіньким сном.

М-с Дюбеда (колишачи його). Так любий. Спи! (Він, здається, засипав. Валпол починає рухатись. Вона протестує). Ш-ш! Будь ласка, не турбуйте його! (Губи Дюбеда ворухаються). Що ти кажеш, любий? (Дуже збентежена). Я не можу слухати, щоб не потривожити його! (Губи Дюбеда знову ворухаються. Валпол іще нижче нахилиється й слухає).

Валпол. Він хоче знати, чи репортер іще тут?

Репортер (схвильовано, бо його й самого все це надзвичайно розважало). Так, містере Дюбеда, я тут.

Валпол підносить руку, попереджаючи, щоб він замовк. Сер Ралф спокійно сідає на канапку й одверто ховає своє обличчя в носову хустку.

М-с Дюбеда (з великим полегшенням). Справді, любий мені не завдає: схилийся всією вагою на мене. Тепер ти, дійсно, спочиваєш.

Сер Патрік швидко підходить і пробує в Луї пульса, потім бере його за плечі.

Сер Патрік. Дозвольте мені покласти його на подушку, мадам. Йому буде так краще.

М-с Дюбеда (з жалем). О, ні, будь ласка, докторе. Він не стомив мене; йому буде прикро, коли він прокинеться й побачить, що я відсторонилася.

Сер Патрік. Він ніколи вже не прокинеться. (Він забирає від неї тіло й кладе його в крісло. Ріджон, не рухаючись з місця, відкидає спинку крісла й перетворює його в в'язи).

М-с Дюбеда (несподівано схоплюється на ноги, з холодними очима, велично). Що це, смерть?

Валпол. Так.

М-с Дюбеда (з повною гідністю). Ви мене зачекайте хвилину. Я повернуся! (Вона виходить).

Валпол. Чи не піти слідом за нею? Чи вона при здоровім розумі?

Сер Патрік (із глибоким переконанням). Так. З нею все гаразд. Лишімо її саму. Вона повернеться.

Ріджон. Давайте, зеберемо цю річ до її приходу.

Б. Боннігтон (устав вражений). Мій любий Коллі! Бідний юнак! Він помер блискуче!

Сер Патрік. Так. Він помер, як помирають лихі.

Бо вмираючи не шкода їм нікого

Їхня сила — то є міць:

Не турбуються, як інші люди.

Та байдуже: не нам його вже судити. Тепер він уже на тім світі.

Валпол. І позичає вже там свої перші п'ять фунтів.

Ріджон. Я сказав якось, що найтрагічніша в світі річ це — хворий лікар. Я помилився. Найтрагічніша в світі річ це — геніяльна людина, що не є людиною чесна.

Ріджон та Валпол котять крісло віддаль.

Репортер (до сера Ралфа). Мені здається, що він дуже любив свою дружину, коли вона так плакала по ньому й обіцяла ніколи не виходити заміж.

Б. Боннінгтон (промовисто). Місис Дюбеда не в такім стані, щоб мати з вами інтерв'ю. І ми так само.

Сер Патрік (до нього). Бувайте здорові!

Репортер. Місис Дюбеда сказала, що вона повернеться.

Б. Боннінгтон. Після того, як ви підете.

Репортер. А як ви вважаєте, чи не сказала б вона мені кілька слів про те, що почуває вдова? Не поганий заголовок для статті, правда ж?

Б. Боннінгтон. Молодий чоловіче! Коли ви чекатимете, доки повернеться місис Дюбеда, то матимете змогу написати статтю „як почуває себе людина, викинута з дому“.

Репортер (не помічаючи цих погроз). А як ви гадаєте, чи не краще було б...

Б. Боннінгтон (коротко його обриваючи). Бувайте здорові! (Подаючи йому візитну картку). Глядіть же, не перекрутіть мого прізвища. Бувайте здорові!

Репортер. Бувайте здорові. Дякую вам. (Пробує розібрати картку). Містер...

Б. Боннінгтон. Та не містер же. Це, здається, ваш капелюх. (Подає йому капелюха). Рукавички? Ну, певне, рукавичок нема. Бувайте здорові! (Він нарешті виштовхує репортера й зачиняє двері; потім повертається до сера Патріка, коли Ріджон та Валпол повертаються з глибини сцени. Валпол іде через кімнату до вішалки, а тим часом Ріджон підходить до сера Ралфа та сера Патріка і йде поміж ними). Бідолаха! Бідний юнак! Як він гарно помер! Я почуваю й себе кращою людиною!

Сер Патрік. Коли ви будете такий старий, як я, то дізнаєтеся, що дуже мало важить, як людина помирає. Головне — як вона живе. Кожен дурень, що підставляє свого носа проти кулі, в наші дні вже герой. А чому ж він не жив з якоюсь метою?

Б. Боннінгтон. Ні, прошу вас, Педді, не судить так суворо бідного юнака. Не тепер. Не тепер. Кінець-кінцем, хіба він був такий поганий? Він мав тільки дві вади: гроші й жінки. Ну, будьмо ж чесні. Скажіть, по правді, Педді! Не будьте лицемірні, Ріджоне! Скиньте маску, Валполе! Невже в нас усе так гаразд щодо цих двох справ, що зневага до звичайної моралі показує справжню зісутість?

Валпол. Що мені за клопіт до звичайної моралі? Мені бай- дуже до звичайної моралі. Людина науки однаково зневажає як гроші, так і жінок. Але треба відзначити, що він зневажав усе, окрім своєї власної кишені та своїх власних химер. Він не зневажав заведених звичаїв, коли вони оплачувались. Хіба він віддає нам свої картини задарма? А як ви гадаєте, чи він би спинився перед тим, щоб втягти мене в шантаж, коли б я скомпромітував його дружину? Ні в яким разі!

Сер Патрік. Не марнуйте часу на обмовлювання його. Негідник зостанеться негідником, а чесна людина — чесною, і кожен із них ніколи не відмовиться вхопитись за релігію чи мораль, щоб довести, що його вчинки правдиві. Так само бувало й завжди буде з усіма народами, усіма професіями, з усім світом.

Б. Боннінгтон. Ну, може бути, може бути. Однак, *de mortuis nil nisi bonum*. Він помер надзвичайно гарно, на диво гарно. Він подав нам приклад — подбаймо ж наслідувати його, а не судити за ті вади, які загинули разом із ним. Це, здається, Шекспір сказав, що добро, яке робить більшість людей, живе й по смерті їхній, а лихі діла залягають разом з їхніми кістками. Так, — гинуть з їхніми кістками. Повірте мені, Педді, ми всі вмируші... Це загальна доля, Ріджоне. Хіба не можна сказати, Валполе, що борги природи потрібно сплатити? Коли не сьогодні, то завтра.

О, завтра, завтра й завтра
Після химерної пропасниці життя
Вони глибоко спатимуть.
Немов ті береги незнані,
Звідкіль ніхто не повертається,
Вони й уламку не лишать по собі.

Валпол хоче щось говорити, але Б. Боннінгтон раптово й запально читає далі, перебиваючи його.

Гаси, гаси той недогарок,
Не додаси нічого до прокляття...

Валпол (м'яко, бо почуття Б. Боннінгтона, безглуздо висловлені в данім разі, надто щирі й людяні, щоб з них можна посміятися). Так, Боннінгтоне, смерть змушує людей іти таким шляхом... Я не знаю, чому, але воно так. До речі, чи ми виходимо звідси? Чи не пора вже нам вибратись? А може нам краще почекати, доки не повернеться місис Дюбеда?

Сер Патрік. Я думаю, що нам краще піти. Ми можемо розказати покоївці, що треба робити.

Вони беруть свої капелюхи й ідуть до дверей.

М-с Дюбеда (виходить із сусідньої кімнати, чудово й прекрасно одягнена, осяйна, з великою хусткою пурпурового пишного гаптованого шовку на плечах). Мені дуже шкода, що я змусила вас чекати.

Сер Патрік.

Б. Боннінгтон.
Ріджон.
Валпол.

(Здивовані всі
разом зніяко-
віло жебоніють).

Не варто про це згадувати, мадам.

Зовсім ні, зовсім ні.

То байдуже.

Принаймні, нема про що говорити.

М-с Дюбеда (підходячи до них). Я почуваю, що мушу ще раз стиснути руку його друзям, раніш ніж ми розлучимося сьогодні.

Ми разом зазнали великого привілею та глибокого щастя. Я думаю, що відтепер надалі ми вже не можемо вважати себе за звичайних людей. Ми були свідками чудового явища, і це дає нам віру, це визначає певний ідеал, якого ніхто інший не має. Життя завжди буде чудове для нас, — смерть завжди буде прекрасна для нас. Невже ми не можемо стиснути одне одному руки?

Сер Патрік (тиснучи руки). Пам'ятайте ж — усі документи краще передати нотаріусові. Нехай він сам у всіх розбереться і все влаштує. Ви ж знаєте, цього вимагає закон.

М-с Дюбеда. Ой дякую вам! Я цього не знала. (Сер Патрік виходить).

Валпол. Прощайте. Я сам себе лаю. Я мусів домагатись операції. (Виходить).

Б. Боннінгтон. Я пришлю відповідних людей; вони знають, що треба робити: ви не матимете ніяких турбот. Прощайте, моя мила пані. (Виходить).

Ріджон. Прощайте! (Пропонує свою руку).

М-с Дюбеда (з лагідною величністю відхиляючи руку). Я сказала: „*Його друзям*“, сер Коленсо. (Він кланяється й виходить).

Вона здіймає велику шовкову хустку та йде в глибину сцени, щоб прикрити небіжчика.

ДІЯ П'ЯТА

Одна з невеличких картинних галерій на Бонд-Стріт. З обох боків від входу розвішано картини. Близько від середини галерії стоїть писемний стіл, за яким секретар, шиковно одягнений, сидить спиною до входу, читаючи коректу каталога. Кілька відбитків нової книги лежать на конторці, на циліндрі та розкішнім біноклі. Збоку, ліворуч, трохи позад нього, невеличкі двері, на яких написано „Приватне“. Поблизу від нього, з того ж самого боку, м'яка лавка паралельно до стін, укритих картинами Дюбеда. Два паравани, також укриті картинами, стоять недалеко від кутків, праворуч і ліворуч від входу.

Дженніфер, дуже гарно одягнена й, очевидно, дуже щаслива й вдоволена, входить у галерію через двері з написом „приватне“.

Дженніфер. Каталоги готові вже, містере Денбі?

Секретар. Ні, ще.

Дженніфер. Який сором! Прошло вже чверть години. Менш, як за півгодини почнеться приватний огляд.

Секретар. Я думаю, що мені краще збігати до друкарні й підігнати їх.

Дженніфер. О, коли б ви були такий добрий, містере Денбі! Я тим часом сяду на вашім місці.

Секретар. Коли хто прийде завчасно, не зважайте на нього. Доглядач не пропустить нікого, не знаючи його. У нас є кількоро людей, що люблять приходити раніш від публіки, люди, які, справді, купують, і, дійсно, ми раді їх стрінати. А ви бачили замітки в „Пензлі та олівці“ і в „Мольберті“?

Дженніфер (обурено). Так, найганебніша річ! Вони пишуть так поблажливо, ніби були начальниками над містером Дюбеда. Забравши стільки сигар й сандвічів, що вони їх дістали від нас у день преси, випити стільки трюнків, що ми їм поставили,—я, дійсно, вважаю, що вони безчесно зробили, написавши так. Я сподіваюсь, ви не послали їм на сьогодні квитків?

Секретар. О, вони вдруге не прийдуть: сьогодні не буде сніданку. Перші відбитки вашої книги вже прислані. (Показує на нові відбитки).

Дженніфер (дуже схвилювана, кидається до книжки). Дайте мені її. О, вибачте мені на хвилину! (Вона вибігає у двері до приватного приміщення).

Секретар виймає з шафи в столі люстерко й чепуриться перед ним, раніш, як вийти. Входить Ріджон.

Ріджон. Доброго ранку. Ви дозволите, сподіваюсь, оглянути картини до відкриття виставки?

Секретар. Авжеж, сер Коленсо. Мені дуже шкода, що не прислані ще каталоги; я збираюсь піти й довідатись, що з ними. Але ось тут мій власний примірник, коли ваша ласка.

Ріджон. Дякую. А то що? (Він бере одну з нових книжок).

Секретар. Допіру вийшла з друку. Перший відбиток книжки місис Дюбеда „Життя мого небіжчика чоловіка“.

Ріджон (читає назву). „Історія короля людства. Написала його дружина“. (Розглядає портрета на обкладинці). Так, це він. Я гадаю, ви його знали?

Секретар. О, ми його знали. У всякім разі, мабуть, краще, ніж знала його вона, сер Коленсо.

Ріджон. Я також його знав. (Вони кидають один на одного значущий погляд). Піду оглянути.

Секретар одягає циліндра й виходить. Ріджон починає обдивлятися виставку. Раптом він повертається назад, бере зі столу бінокля й дуже пильно додивляється картин. Він зідхає, трясє головою, ніби змушений погодитись з незвичайним зачаруванням і вартістю картин, далі дивиться на каталог, що його дав секретар. Оглядаючи й далі, він зникає за параваном. Повертається зі своєю книгою Дженніфер. Оглянувшись навкруги, вона застається вдоволена, що сама тут. Вона сідає до столу й захоплено читає спогади—свою першу друковану книгу, сердешно задоволеда зі всього написаного. Показується Ріджон, обличчям до стіни, пильно оглядаючи картини. Поглянувши в бінокль, він відступає на кілька кроків, щоб здала оглянути одну з більших картин. Почувши його кроки, Дженніфер мерщій закриває книжку, озирветься навкруги, впізнає його й пильно, скам'яніло дивиться на нього. Він ступає на один крок назад і підходить іще ближче до Дженніфер.

Ріджон (хитає головою, як і раніш, несподівано вигукнувши). Талановита бестія! (Вона вся червоніє, ніби він ударив її. Він повертається, щоб покласти бінокля на конторку й стривається віч-у-віч з її пильним поглядом). Прошу пробачити! Я думав, що сам один тут.

Дженніфер (опанувавши себе й кажучи певно й серйозно). Дуже рада, що стрілася з вами, сер Коленсо Ріджоне. Вчора я стрілася з доктором Бленкінсом. Можу привітати вас з чудовим лікуванням!

Ріджон (не знаходить слів; в замішанні робить жест ухвали, хвилину помовчавши, кладе на стіл бінокль і секретарів каталог).

Дженніфер. Він виглядав здоровим, сильним, щасливим. (Якусь хвилину дивиться на стіну, порівнюючи щасливу долю Бленкінсона з долею художника).

Ріджон (приглушеним голосом, все ще законфужений). Так, йому пофортунило.

Дженніфер. Дуже пофортунило. Життя його врятовано.

Ріджон. Я розумію, що його призначили на медичного офіцера здоров'я. Він дуже добре лікував голову одної районної ради.

Дженніфер. Вашим способом лікування?

Ріджон. Ні. Мені здається, фунтом слив-ренглотів.

Дженніфер (з глибокою серйозністю). Як смішно!

Ріджон. Так. Життя не перестає бути смішне, коли люди

помирають, однаково, як не перестає бути серйозне, коли люди сміються.

Дженніфер. Доктор Бленкінсоп сказав мені одну дивну річ.
Ріджон. Що саме?

Дженніфер. Він сказав, що приватну медичну практику в медицині повинно заборонити правом. Коли я спитала, чому так, він відповів, що приватні лікарі — це невігласи й легальні вбивці.

Ріджон. Так завжди думає громадський лікар про приватного. Ну, Бленкінсоп мусить знати. Він сам довгий час був за приватного лікаря. Гаразд, про мене ви говорили вже доволі багато. Поговорімо зо мною. Ви де в чім мені дорікаєте. Дорікання помічається в вашім голосі, в вашім обличчі, — ви вся сповнена дорікання. Треба з цим покінчити.

Дженніфер. Тепер надто пізно дорікати. Повернувшись сюди й побачивши щойно вас, я здивувалась, як могли ви прибути сюди й спокійно розглядати його картини. Ви однак відповіли на це питання. Для вас він був тільки талановита bestія.

Ріджон (здрігнувши). О, не дорікайте! Ви ж розумієте, я не знав, що ви були тут.

Дженніфер (трохи підводить голову з лагідним поривом гордощів). Ви думаєте, що мені прикро тільки тому, що я почула ваші слова? Ніби це може стосуватись тільки мене чи його. Ви не бачите, яка це жаклива, дійсно, річ, що для вас живі створіння не мають душі.

Ріджон (скептично знизуючи плечима). За весь час моєї роботи з анатомії мені не доводилось стрівати такого органу, як душа.

Дженніфер. Мені здається, що такої дурниці ви не відважились би сказати нікому іншому, окрім жінки, розум якої ви зневажаєте. Коли б ви мене порізали, ви не могли б знайти мого сумління. То невже ви думаєте, що в мене його нема?

Ріджон. Я стрівав людей, які його не мали.

Дженніфер. Талановитих bestій! А ви знаєте, докторе, що дехто з наймиліших і найпевніших моїх друзів, яких я будь-коли мала, були — тварини. А вам вони тільки матеріал для вівісекції. Наймиліший і найбільший з усіх моїх друзів мав красу й чуття любови, властиве тільки тварині. Я гадаю, що ви ніколи не можете почувати того, що почувала я, віддавши його в руки тих людей, хто боронить тортури тварин тільки тому, що вони тварини.

Ріджон. Ну, невже ви вважаєте нас кінець-кінцем за таких жорстоких? Мені говорили, що хоч зо мною ви й порвали стосунки, однак з Блумфілдом Боннінгтоном та Валполом ви бачитесь щотижня. Я думаю, що це правда, бо вони тепер при мені ніколи не згадують про вас.

Дженніфер. Тварини в домі сера Ралфа мов розпещені діти. Коли містерові Валполові потрібно виїняти скалку з лапи свого булдога, я сама тримаю бідну тварину, а містер Валпол мусить вирядити сера Ралфа з кімнати. Місис Валпол повинна говорити

садівникові, щоб той не вбивав ос на очах у містера Валпола. Але є лікарі, жорстокі вдачею; так само, як є й такі, що звикають до жорстокости та безсердешности. Вони самі засліплені, не бачачи душі в тварин, а через те вони не бачать душі й в людей. Ви припустились страшною помилкою щодо Луї, але ви не припустились би тої помилки, коли б не звикли робити ті самі помилки відносно собак. Ви не вбачали в них нічого іншого, окрім німих тварин; отож, ви не могли нічого вбачати й в Луї, як тільки талановиту bestію.

Ріджон (із раптовим наміром). Щодо нього, то я, в усякім разі, не зробив помилки.

Дженніфер. О докторе!

Ріджон (уверто). У всякім разі, щодо нього я не зробив помилки.

Дженніфер. А ви забули, що він помер?

Ріджон (показуючи рукою на картини). Він не помер. Він тут живе. (Бере книгу). І ось тут.

Дженніфер (схоплюється з горючими очима). Покладіть назад. Як ви сміли доторкатись її?

Ріджон, уражений з такою лютого вибуху, кладе книжку назад, благально знизавши плечима. Вона бере книжку собі й дивиться на неї, як на зневажену святиню.

Ріджон. Дуже шкода. Я бачу, що мені краще піти звідси.

Дженніфер (кладучи книжку назад). Прошу пробачити... Я знепам'янала. Але це ще не... це тільки мій власний відбиток.

Ріджон. Для мене вона мала б зовсім інший зміст.

Дженніфер. Для вас вона мала б далеко більший зміст.

Ріджон. Тоді, виходить, ви знаєте, що я його вбив?

Дженніфер (раптом зворушена й розчулена). О, докторе, коли ви свідомі того... коли ви самі в тім признаєтесь... коли ви розумієте, що ви зробили, тоді все те потрібно простити. Спочатку я довірилась інстинктивно вашій силі; потім я подумала, що безсердешність помилково прийняла за силу. Не знаю, чи можна мені в тім дорікати? Але коли то була дійсно сила... коли то була тільки така помилка, яку ми всі інколи робимо... я була б така щаслива знову приятелювати з вами.

Ріджон. Я ж кажу вам, що тут не було ніякої помилки. Я ж Бленкінсопа вилікував; адже в тім не було ніякої помилки.

Дженніфер. Так, він видужав. О, не будьте до смішного гордий, докторе! Признайтесь у своїй помилці й тим просять нашу дружбу! Пам'ятайте, сер Ралф дав Луї ваших ліків, і від того йому погіршало.

Ріджон. Я не можу фалшиво вдавати з себе вашого друга. Щось застряє мені в горлі—правда мусить виявитись. Тими ліками я лікував Бленкінсопа сам. І йому від того не стало гірше. Це небезпечні ліки—Бленкінсоп від них видужав, а Луї Дюбеда вони

вбили. Коли я сам узявся лікувати, я вилікував. Коли ж за це береться інша людина, вони вбивають... інколи.

Дженніфер (наївно, все ще не зовсім тямлячи). Тоді, навіщо ж ви дозволили серу Ралфові давати ті ліки Луї?

Ріджон. Я вам зараз скажу. Я зробив це тому, що любив вас.

Дженніфер (невинно здивовано). Люб... І це ви! така літня людина!

Ріджон (мов громом приголомшений, підносить свої кулаки вгору). Дюбеда, за тебе помстились! (Він опускає руки й сідає на лавку). Про це я ніколи й не думав. Уявляю, яким смішним філістером здаюся я вам.

Дженніфер. Але... запевняю вас... я не хотіла вас образити, справді... Ви ж мусите бути старші за мене принаймні літ на двадцять.

Ріджон. О, цілком справедливо. А може й більше. Але за двадцять літ ви й самі зрозумієте, яку незначну різницю це становить.

Дженніфер. Та навіть і так, як могли ви думати, що я... його дружина... могла будь-коли думати про вас...

Ріджон (спиняючи її нервовим жестом). Так, так, так. Я цілком розумію: вам не потрібно втокмачувати мені.

Дженніфер. Але... Ох, тепер мені все розвидняється... Спочатку я була така здивована... невже ви одважитесь мені сказати, що ви, щоб задовольнити свої жалюгідні ревнощі, навмисне... ох! ох! убили його?

Ріджон. Думаю, що так. Але цей факт, дійсно нагадує мені такі слова:

Його ти не повинен забивати,
Але й від смерти не рятуєш.

Отже, я гадаю, що справді убив його.

Дженніфер. І ви кажете мені це! Мені в обличчя! Безсердежно! І ви не боїтесь?

Ріджон. Я лікар: я нічого не повинен боятися. Втім, що я доручив пацієнта Боннінгтонові, карного злочину нема. Може й треба було б притягти до відповідальності, але цього ніхто не зробив.

Дженніфер. Я не це розуміла. Я хотіла сказати, чи не боїтеся ви, що я задушу вас своїми власними руками?

Ріджон. Я такий безнадійний йолоп, закохавшись в вас, що ваша погроза ні трохи не бентежить мене. До того ж, ви завжди згадували б про мене, кдби б це зробили.

Дженніфер. Я завжди пам'ятатиму вас, як маленьку істоту, що подбала убити велику людину.

Ріджон. Вибачте мені, але я досяг свого.

Дженніфер (зі спокійним переконанням). Ні! Лікарі думають, що вони тримають ключі життя й смерті, але не з їхньої волі все діється. Я не вірю, що це з вашої волі так сталось.

Ріджон. Може й ні. Але я мав намір так зробити.

Дженніфер (дивиться на нього здивовано, але без жалю). І ви подбали

про те, щоб знищити те чудове прекрасне життя просто тому, що заздрили, що він має жінку, від якої ви ніколи не могли сподіватися собі співчуття.

Ріджон. Яка цілувала мені руки, яка вірила мені. Яка говорила мені, що дружба її лишиться до смерти.

Дженніфер. І яку ви зрадили.

Ріджон. Ні. Яку я порятував.

Дженніфер (м'яко). Прошу вас, докторе, від чого?

Ріджон. Від страшного розчарування. Від свідомости, що ваше життя змарновано.

Дженніфер. Але яким чином?

Ріджон. То байдуже. Я вас порятував. Я був вам найкращий друг, якого ви будь-коли мали. Тепер ви щасливі. Вам добре живеться. Праці його для вас — невмируща радість і гордість.

Дженніфер. І ви гадаєте, що все це зробили ви. Ах, докторе, докторе! Сер Патрік має рацію: ви вважаєте себе за маленького бога. Як ви можете до такої міри бути нерозумний? Ви ж не писали цих картин, що становлять для мене невичерпанну радість і гордощі, ви не сказали мені й слова, що звучало б у моїх вухах небесною музикою! Я й тепер прислухаюсь до них завжди, коли буваю стомлена чи засмучена. Ось чому я завжди й щаслива!

Ріджон. Так, тепер, коли він уже мертвий. А чи завжди ви були щасливі, коли він був живий?

Дженніфер (ображено). О, ви жорстокий, жорстокий. Коли він був живий, я не була свідомо всієї повноти свого щастя. Я легко-важно стомлювалась з-за дрібниці. Я була до нього недобра. Я не дооцінювала його.

Ріджон (гірко сміючись). Ха-ха!

Дженніфер. Не ображайте мене, не блюзніть! (Вона схоплює книгу й тисне її до серця в нападі екстази, вибукуючи). О, мій королю людности!

Ріджон. Король людности! О, це надто потворно, надто смішно. Ми, жорстокі лікарі, заховували таємницю від вашої довірливости; але, як то буває й з усіма таємницями, вона сама не втрималась. Прихована правда дозріває й пробивається до світла.

Дженніфер. Яка правда?

Ріджон. Яка правда? Ну, та, що Луї Дюбеда, король людности, був найдовершеніший і найдосконаліший шахрай, найпідлотніший негідник, найбезсердешніший егоїстичний мерзотник, що світ зав'язав своїй дружині.

Дженніфер (не збентежившись, спокійно й ніжно). Його дружина була найщасливіша в цілому світі жінка, докторе.

Ріджон. Ні, заприсягаюся всією правдою на землі, його вдова стала через нього найщасливіша в світі жінка, але вдовою вона стала через мене. А її щастя для мене є виправдання й нагорода. Тепер ви знаєте, що я зробив і якої я думки про нього. Гнівай-

тєсь на мене, скільки хочете, принаймні, тепер ви знаєте, який я є. Але якщо вам будь-коли доведеться зацікавитись літньою людиною, ви знатимете, ким ви зацікавились.

Дженніфер (спокійно й ласкаво). Я, в усякім разі, не гніваюсь на вас, сер Коленсо. Я дуже добре знала, що вам не подобається Луї; але в тім не ваша провина — ви не розуміли, тільки й усього. Ви не могли ніколи повірити йому. Так само, як ви не визнаєте й моєї віри — це є своєрідне шосте чуття, якого ви не маєте. (З м'яким переконливим рухом до нього). Не думайте, що ви так страшенно вразили мене. Я дуже добре знаю, що ви розумієте під його егоїзмом. Він офірував усе для мистецтва. З деякого погляду він офірував навіть усіх...

Ріджон. Усіх, окрім самого себе. Але, роблячи так, він не мав права офірувати вас, а це дало мені право віддати його на офіру. Що я й зробив.

Дженніфер (хитаючи головою, шкодуючи його помилку). Він був один із тих чоловіків, який знав те, що знала кожна жінка — самоофірування є річ марна й боягузна.

Ріджон. Так, коли офіру не приймають і відкидають геть. А не тоді, коли вона правитиме за страву божества.

Дженніфер. Я не розумію цього. І не можу сперечатися з вами: це досить розумний, щоб запаморочити мене, але не похитнути мене. Ви страшенно, дико неправий; отже, ви нездатні оцінити Луї.

Ріджон. О! (Бере секретарів примірник каталога). Я позначив тут п'ять картин, які я хотів би придбати...

Дженніфер. Для вас їх не продають. Хоч кредитори Луї домагались, щоб я їх продала, але сьогодні день мого народження; і сьогодні вранці їх усі купив для мене мій чоловік.

Ріджон. Хто купив?

Дженніфер. Мій чоловік.

Ріджон (запинаючись і невгаваючи). Що за чоловік? Чий чоловік? Який чоловік? Кого? Як? Що? Чи не хочете ви сказати, що ви вдруге одружились?

Дженніфер. А ви забули, що Луї не любив удів, і що люди, що в однім шлюбі жили щасливо, завжди беруть шлюб і вдруге?

Ріджон. Тоді я, виходить, заподіяв цілком безкорисне вбивство.

Входить секретар з пачкою каталогів.

Секретар. Щойно дістав перший випуск каталогів. Виставка відкрита.

Дженніфер (до Ріджона чємно). Я так рада, що вам подобались картини, сер Коленсо. Доброго ранку!

Ріджон. Доброго ранку! (Він іде до дверей, вагається; повертається, щоб сказати ще щось, але відмахується від цього, як від непотрібної справи, й виходить).

З М І С Т

Андрокл і лев	5
Майор Барбара	43
Лікарєва дилема	123

